

HISTORIA 35

ZNANSTVENA ZBIRKA

ODDELKA ZA ZGODOVINO FILOZOFSKE FAKULTETE UNIVERZE V LJUBLJANI

Razkosana Slovenija: Okupacijske meje med drugo svetovno vojno

Kornelija Ajlec in Božo Repe

Ljubljana 2021

Razkosana Slovenija: Okupacijske meje med drugo svetovno vojno

Zbirka Historia; 35

ISSN 1408-3957 (Tiskana izd.) in ISSN 2712-388X (Spletna izd.)

Avtorja: Kornelija Ajlec in Božo Repe

Uredil: Bojan Balkovec

Urednik zbirke: Bojan Balkovec

Recenzenta: Mateja Režek, Jelka Piškurić

Lektoriranje besedil v slovenskem jeziku: Aleksandra Repe

Prevod povzetka v angleški jezik: Urška Žitnik, Furocat d. o. o.

Kartografi: Rok Ciglič, Manca Volk Bahun, Matija Zorn

Založila: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Izdal: Oddelek za zgodovino

Za založbo: Roman Kuhar, dekan Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Tehnično urejanje: Jure Preglau

Prelom: Aleš Cimprič

Tisk: Birografika Bori, d. o. o.

Ljubljana, 2021

Prva izdaja

Naklada: 200 izvodov

Cena: 14,90 EUR

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca (izjema so fotografije). / This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (except photographs).

Knjiga je izšla s podporo Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Prva e-izdaja. Publikacija je v digitalni obliki prosto dostopna na <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/>

DOI: 10.4312/9789610604419

Katalogna zapisa o publikaciji (CIP) pripravili v
Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

Tiskana knjiga
COBISS.SI-ID=58375427
ISBN 978-961-06-0445-7

E-knjiga
COBISS.SI-ID=58213635
ISBN 978-961-06-0441-9 (PDF)

Kazalo

Predgovor	5
Meje v preteklosti, meje v sedanjosti	15
Slovenci in meje do druge svetovne vojne	23
Evropske meje na predvečer druge svetovne vojne	41
Okupacija Jugoslavije in določitev okupacijskih meja	49
Določitev okupacijskih meja v Sloveniji	61
Odločitve o mejah na diplomatski ravni	69
Meja med Nemčijo in Italijo	71
Operacijska cona Jadransko primorje	87
Meja med Nemčijo in NDH – južna meja rajha	91
Meja med Italijo in NDH	97
Meja med Nemčijo in Madžarsko	107
Meja med Madžarsko in NDH	115
Tromeje	121
Slovenija – koncentracijsko taborišče	129
Priloga	137
Viri in literatura	149
Summary	161
Kazalo osebnih imen	165

Predgovor*

Okupacijske meje med drugo svetovno vojno na Slovenskem so bile kljub obsežni literaturi o tem obdobju (skoraj 13.000 bibliografskih enot) le deloma obdelane. Zgodovinarji so se doslej še največ ukvarjali z diplomatskimi odločitvami, v določenih segmentih pa tudi s pogajanjem na terenu. V Sloveniji se je z vprašanji okupacijskih meja največ ukvarjal dr. Tone Ferenc,¹ v času Jugoslavije pa več zgodovinarjev, med katerimi je prvo knjigo, ki je še vedno temeljno delo, napisal Ferdo Čulinović.² Večji del virov na območju nekdanje Jugoslavije hrani beograjski Vojnoistorijski institut, ki ima v hrambi tudi precej dragocenih mikrofilmskih posnetkov iz tujih, zlasti nemških arhivov. Glavni arhivi za diplomatski del problematike so sicer v državnih arhivih tedanjih držav okupatorok, pri čemer je treba opozoriti, da so bili v nemškem primeru po ponovni združitvi Nemčije, arhivi preneseni iz Bonna v Berlin. Selitev pa ne predstavlja večjega problema, saj je raziskava pokazala, da je sledljivost dokumentov mogoča. Nekaj gradiva hranijo seveda tudi slovenski arhivi.

Pričujoča znanstvena monografija, tako kot še druge v zbirki o okupacijskih mejah, izhaja iz Raziskave *Napravite mi to deželo nemško ... italijansko ... madžarsko ... hrvaško! Vloga okupacijskih meja v raznarodovalni politiki in življenju slovenskega prebivalstva*, ki

* Dr. Kornelija Ajlec, izredna profesorica, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, kornelija.ajlec@ff.uni-lj.si; dr. Božo Repe, redni profesor, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, bozo.repe@ff.uni-lj.si

Prispevek je nastal v okviru nacionalnega raziskovalnega projekta »Napravite mi to deželo nemško ... italijansko ... madžarsko ... hrvaško! Vloga okupacijskih meja v raznarodovalni politiki in življenju slovenskega prebivalstva« (J6-8248), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS). Prispeva tudi k nacionalnemu raziskovalnemu programu Slovenska zgodovina (P6-0235), ki ga prav tako financira ARRS.

- 1 Med drugim: Ferenc, *Okupacijski sistemi v Sloveniji 1941–1945*; Ferenc, *Nacistična in raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*; Ferenc, *Aneksionistična in raznarodovalna politika okupatorjev v Sloveniji*; Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. 1. Razkosanje in aneksionizem*; Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. 2. Raznarodovanje*; Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. 3. Nasilje in izkoriščanje gmotnih sil za potrebe okupatorskih držav*; Ferenc, *Nacistična politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama od 1941 do 1945*; Ferenc, *Systeme d'occupation des Nazis en Slovenie*; itd.
- 2 Čulinović, *Okupatorska podjela Jugoslavije*.

jo sicer popularno imenujemo kar *Okupacijske meje*³ in jo je financirala ARRS. Gre za triletno raziskavo (z enoletnim podaljšanjem brez financiranja), ki se je problematike lotila celovito z več vidikov. Strukturno je bila raziskava zasnovana v več fazah.

Prva faza je bila razdeljena na: 1.) pregled grobe razdelitve slovenskega ozemlja na najvišji diplomatski ravni in z njimi povezane mednarodne pogodbe, ki temeljijo na principu debelacije Jugoslavije; 2.) preučitvi vojaškega zavzetja ozemlja in markiranja okupacijskega prostora na terenu, kjer je občasno prihajalo do konfliktov med okupatorji, ki so sicer bili zavezniki; 3.) študija konkretnega določanja meja na podlagi mejnih komisij; 4.) pregled načinov utrjevanja meja. Takšen postopek raziskave nam je omogočil zaznavanje nekaterih skupnih značilnosti, pa tudi razlik med posameznimi mejami in posamičnimi okupacijskimi mejnimi režimi.

Drugi del raziskave se izvaja na terenu. V kombinaciji zgodovinarsko-geografskega dela je pripeljal do natančnega izračuna dolžine vseh meja, ki jih je bilo 665,5 kilometra. Najdaljša je bila meja med Nemčijo in Italijo, ki je merila skoraj 277 km (tj. skoraj 42 % vseh okupacijskih meja). Sledile so meje med Italijo in NDH (172 km oziroma 26 %), Nemčijo in NDH (133 km oziroma 20 %) ter Nemčijo in Madžarsko (83 km oziroma 13 %). Dobra polovica (51,3 %) meja je imela potek, ki sovпада z današnjimi mejami Slovenije, slaba polovica (48,7 %) pa je potekala znotraj današnje Slovenije. Najdaljšo mejo znotraj današnjih meja Slovenije sta imeli Nemčija in Italija – 264 km oziroma 95 % poteka meje. Ostale meje so imele večji delež meje, ki sovпада z današnjimi mejami: Italija-NDH 171 km (99 %), Nemčija-NHD 115 km (86 %) in Nemčija-Madžarska 44 km (52 %).⁴

3 Tak je tudi naslov strani na Facebook portalu, ki ga še vedno uporabljamo za delitev raziskovalnih postopkov in rezultatov: <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/>. Na spletni strani in na YouTubu so dostopna vsa doslej zbrana pričevanja in druga gradiva. Seznam intervjujev in dokumentarnih posnetkov, ki jih je trenutno 311 in se še dodajajo, glej seznam *Videosposnetki pri projektu Okupacijske meje* (dostop: marec 2021). Dosedanje rezultate raziskave glej: <https://okupacijskemeje.si/results.html>. Mednje poleg že navedenega sodijo doslej objavljena literatura; razstave in njihova gostovanja po Sloveniji in tujini (Mejni kamni, bodoča žica, stražni stolpi in minska polja. Življenje ob okupacijskih mejah v Sloveniji, 1941–1945; Okupacijske meje v Sloveniji 1941–1945; Rogaška Slatina kot obmejno mesto Tretjega rajha; Idrija in Žiri kot obmejno območje 1941–1945; Vinceremo, videt čemo: okupacijske meje v Beli krajini 1941–1945; Okupirana Ljubljana: mesto ob meji; Hlev je bil pod Nemci, hiša pod Madžari – vse razstave so dvojezične slovensko-angleške, razstava o okupacijskih mejah v Prekmurju pa trojezična, to je slovensko-madžarsko-angleška; vse so tudi prirejene za on-line ogled in dostopne na <https://okupacijskemeje.si/>); predavanja in spletni simpozij. Raziskovalna skupina je sicer izdelala tudi 51-minutni dokumentarni film *Vinceremo, videt čemo*, o meji v Beli krajini, ki je v štirih mesecih imel 1543 ogledov. Načrtuje pa tudi celovit dokumentarec o vseh okupacijskih mejah.

4 Matija Zorn, Rok Ciglič, Primož Gašperič: Državne meje na ozemlju Slovenije med drugo svetovno vojno. V: *Okupacijske meje str. 203*. V članku so sicer natančno popisane metode in kartografski viri ter druga gradiva, ki so jih uporabljali za pridobivanje prostorskih podatkov. Na tej osnovi so geografinje in geografi izdelali natančne zemljevide vseh okupacijskih meja, ki jih uporabljamo na razstavah in v publikacijah. Člani raziskovalne skupine na GIAM ZRC SAZU so bili: vodja dr. Matija Zorn, dr. Mateja Breg Valjavec, dr. Rok Ciglič, dr. Mateja Ferk, dr. Primož Gašperič, dr. Matjaž Geršič, dr. Mauro Hrvatina, dr. Drago Kladnik in dr. Manca Volk Bahun in Jure Tičar, mladi raziskovalec. Zgodovinarski del raziskovalne skupine so sestavljali raziskovalci s Filozofske in Pedagoške fakultete Univerze v Ljubljani ter Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani, in sicer: dr. Božo Repe,

Slika 1: Študentka Maruša Nartnik med delom na terenu ob najdenem sekcijem kamnu v Polhograjskih dolomitih, maj 2018.

Preglednica 1: Velikost okupacijskih območij na ozemlju nekdanje Dravske banovine.⁵

okupacijska država	površina (km ²)	delež (%)
Nemčija	10.291,0	64,85
Italija (Ljubljanska pokrajina)	4621,2	29,12
Madžarska	943,6	5,95
NDH	12,0	0,08
skupaj	15.867,8	100

dr. Kornelija Ajlec, dr. Bojan Balkovec, dr. Božidar Jožef Flajšman, dr. Aleš Gabrič, dr. Bojan Godeša, dr. Darja Kerec, dr. Peter Mikša in Maja Vehar, mlada raziskovalka. Kot zunanji sodelavec je ekipo dopolnil sodelavec Inštituta za narodnostna vprašanja, dr. Attila Kovács. Pri projektu so sodelovali tudi študenti Oddelka za zgodovino, kot denimo seminaristi v okviru svojih letnih obveznosti v študijskih letih 2017/18 in 2018/19, nekateri pa bolj poglobljeno v okviru študentskega dela. Med njimi so Matevž Šlabnik, Blaž Štangelj in Daniel Siter, ki so bili tudi soavtorji posamezne lokalne razstave; Marko Berkovič, Domen Kaučič, Lea Knez, Tjaša Konovšek, Jernej Komac, Tadej Madjar in Maruša Nartnik, ki so opravili nekatere intervjuje na terenu, ter Ivan Smiljanič, ki je opravil nekatere arhivske raziskave.

5 Državne meje na ozemlju Slovenije med drugo svetovno vojno str. 208 (Preglednica 3).

Potek meja je ekipa geografov ugotovila tako, da je arhivske geografske karte o razmejitvah (diplomatske, vojaške in druge) prenesla v današnji Globalni sistem pozicioniranja (GPS). Tako geografski kot zgodovinarski del raziskovalne skupine je tem mejam sledil po terenu ter zaznamoval in evidentiral njene ostanke. V raziskavo in delo na terenu so bili aktivno vključeni tudi študentke in študenti; nekateri tudi kot soavtorji razstav in publikacij. Skupina študentov je analizirala šolska poročila o stanju šol v času okupacije, ki dajejo zelo dragocene podatke tudi o okupacijskih mejah in življenju ob njih.⁶ V zametkih je tudi telefonska aplikacija, kjer bo možno slediti okupacijskim mejam in njihovim ostankom (<https://useful-sun-5466.glideapp.io/>)

Tretji del raziskave je bil namenjen sistematičnemu zbiranju spominov,⁷ njihovi obdelavi, prirejanju za objavo in analizi. Večinoma gre za zadnjo še živo vojno generacijo, ki je meje doživljala v otroštvu. V mnogih primerih je šlo za zadnjo možnost beleženja spominov, saj so nekateri intervjuvanci do zdaj žal že preminili.

Z navedenimi in še nekaterimi metodami je projekt o okupacijskih mejah v slovenskih razmerah precej pionirsko razvil t. i. public history, ki na področju svetovnega zgodovinopisja postaja ena od osrednjih metodoloških metod. Pandemija je pomen te metodologije še izostrila in jo postavlja v osredje zgodovinopisja kot most med klasičnimi raziskovalnimi metodami na eni strani in zainteresiranimi družbenimi institucijami in publiko na drugi strani. Skozi moderna spletna orodja in s sprotnim objavljanjem rezultatov raziskave smo ustvarili mrežo med raziskovalci, različnimi inštitucijami, ki se ukvarjajo z vizualno prezentacijo zgodovine (muzeji, knjižnice, galerije ...), izobraževalnimi inštitucijami (zlasti osnovne in srednje šole), lokalnimi organi, gozdarskimi službami, civilno družbo (npr. lokalne organizacije Zveze združenj borcev za vrednote narodnoosvobodilnega boja), zlasti pa z ljudmi na terenu. Ta način interakcije nas je ves čas silil, da znanstvene rezultate prikažemo tudi na poljuden, vizualno in vsebinsko zanimiv način ter v oblikah in obsegu, ki so prilagojene modernim spletnim orodjem, nenazadnje pa tudi poučevanju. »Public history« kot nadgradnja »čiste« znanosti je raziskavi prinesla izjemno popularnost, ki se med drugim kaže v blizu 2000 rednih sledilcev na Facebook strani Okupacijske meje; posamični ogledi pa segajo od nekaj sto do nekaj tisoč. Največ ogledov doslej je bilo nekaj manj kot 17.000 (podatki do februarja 2021).

S takim vsestranskim pristopom se je doslej izrisala vsaj groba zgodovinska slika o tem, kaj so okupacijske meje pomenile za življenje in usodo Slovencev. Kjerkoli v Sloveniji že stanujete, lahko brez večjega napora v največ nekaj urah pridete peš do enega od petih različnih mejnih območij in meja, ki so usodno zaznamovale življenja vojne in povojne generacije. Še tako poglobljena raziskava pa z racionalnimi razlagami ne more

6 *Analiza šolskih poročil o stanju šol v času okupacije 1941–1945 na Slovenskem.*

7 Na YouTube predvajalni seznam *Okupacijske meje* je bilo doslej (marec 2021) objavljenih 311 posnetkov dolžini med nekaj minut do skoraj ene ure. Pregledni seznam posnetkov, s ključnimi besedami, je dostopen na *Video-posnetki pri projektu Okupacijske meje.*

19. 11. 1946 Polhov Gradec
449 21
2

Podatki o dogodkih na šolah za časa
domovinske vojne

I. Stanje na šoli tik pred pričetkom vojne (z dne 31. marca 1941):

1. Šola je bila 8 razredna in sicer ima vsakdanjo šolo in šolo za oddaljene otroke. Prva ~~obsega~~ je obsegala 5 oddelkov, druga pa 2, skupno 7 oddelkov.
2. Na šoli je bilo vpisanih 166 dečkov in 143 deklic, skupno 367 otrok.
3. Na šoli je bilo tedaj 7 učiteljstva, 2 moška in 5 žensk.
4. Učiteljska knjižnica je štela 251 knjig, a šolarska 108 knjig.
5. Šolsko poslopje je bilo v slabem stanju, mnogo premajhno in ni ustrezalo higijskim predpisom.

II. Šola v teku domovinske vojne:

1. Šolsko poslopje je ostalo celo. Poškodovan se je deloma le šolski inventar: klopi stoli, mize, zidovje, vrata in okna. V eni učilnici manjka okrog 30 šip. Pobili so jih vojaki italijanske vojske in Vaške straže.
2. Šolsko poslopje je v splošnem bilo uporabljano za pouk. Le nekaj časa so v njem stanovale italijanske čete in Vaška straža (BG).
3. Pouk se je vse dobo vršil z izjemo nekaj mesev prekinitve. Poučevalo se je le v slovenskem jeziku, nemščina in italijanščina sta se poučevali deloma neobvezno in kot stranski predmet. Za pouk nemščine se je uporabljala: Nemška vadnica I. del. (Južnič in Kolarič) Italijanščina pa se ni poučevala po nobeni knjigi. Za slovenščino, srbohrvaščino in računstvo pa so se uporabljale iste knjige kakor v dobi pred okupacijo in sicer:

Flere: Naša prva knjiga.	Černivec: Računice: Prvi del
Gangl: Druga čitanka	" Drugi del
Černež: Tretja čitanka,	" Tretji del
Rape: Četrta čitanka	" Četrtri del
Flere: Peta čitanka	" Peti del
Lesica: Mole: prva srbska čitanka (1. in 2. del)	

4. Okupatorski učiteljev v naš kraj ni bilo.

V začetku okupacije so službovali na šoli sledeči učitelji:

Clemente Edvin, šol. upr.	Bučar Nikolaja
Ašič Alojzija	Kleinstejn Ana
Clemente Stanislava	Trpin Štefan
Česnik Marija	

Tekom okupacije pa so bili na šolo še nastavljeni:

Dolinar Ivan, Žvan Andrej, Kraker Marija in Počkaj Leopoldina. Kotnik M. Med okupacijo sta bila prestavljena v pisarno sreskega načelstva Trpin Štefan in Česnik Marija, Žvan pa je odšel v službo pri železnici. Prestavljena na šolo v Mostah je bila tudi Počkaj Leopoldina. Dva mesca po osvoboditvi je odšel z naše šole Dolinar Ivan, 6 mesev po osvoboditvi pa Kotnik Marija.

5. Knjižnici učiteljska in šolarska sta ostali celi. Nove okupator ni ustanavljal

6. Usoda mladine med okupacijo:

- a) Od sovražnika ni bil preseljen noben otrok.
- b) Od sovražnika ni bil ubit noben otrok.
- c) Postopanje sovražnika z otroki, ki so ostali na licu mesta. Našo šolsko občino sta hkratu zasedla oba okupatorja: Nemec in Italijan. Pod Nemca so prišle sledeče vasi: Del Setnika, del Setnice, Selo (v celoti) in 3 hiše Polhovega Gradca. Nemška oblast je silila otroke naštetih vasi, da so hodili v Črni vrh k nemškemu pouku. Ne more se ravno trditi, da je z njimi postopal brezobzirno, ker so jih spočetka hoteli pridobiti le z lepa.
- č) Šolski obisk pouka v Črnem vrhu je bil vsak dan slabši. Prvi strah in tudi prvo navdušenje redkih domačih izdajalcev do nemške oblasti se je hitro poleglo. Zato je ~~ni~~ obisk vidno pešal.
- d) Okupator v naš kraj ni pripeljal nobene nemške družine.

7. Bivši jugoslovanski učitelji, ki so bili 31. 3. 1941 na šoli: (Ačič 14)

- a) Nobeden od učiteljev se ni sam umaknil, pač pa je bil tov. Trpin Štefan mobiliziran, ujet in odpeljan najprej v nemško, nato pa v italijansko ujetništvo.
- b) Vsi ostali so ostali ves čas na svojem mestu, razen Česnikove, ki je bila prestavljena v pisarno okrajnega glavarstva v Ljubljani in Clemente Edvina, ki je bil odpeljan v internacijo in se je vr-

- nil na šolo šele jeseni 1944. Od učiteljstva došlega na šolo med okupacijo pa je bil zaprt in odveden na prisilno delo Dolinar Ivan.
- c) Okupator ni preselil nobenega učitelja. V internacijo sta bila odpeljana Clemente Edvin in Dolinar Ivan. Njima se privatna imovina ni pobrala.
- č) O internaciji glej zgoraj! Pri NOV in POJ ni služil noben učitelj. Kot simpatizerji osvobodilne fronte so bili na šoli skoraj vsi učitelji: Bučar Nikolaja, Clemente Edvin, Clemente Stanislava, Česnik Marija, Trpin Stefan, Zvan Andrej in Dolinar Ivan, Kraker Marija, Kotnik Marija. Po svojih močeh so tudi podpirali narodnoosvobodilno gibanje.
8. Težki udarci, ki so zadeli tukajšnje prebivalce. Streljanje talcev: 15, 4 in še posameznike, skupno nad 20. Nad 200 domačinov fantov in moč je bilo odvedenih v internacijo. Ena tretjina teh se še ni vrnila. Mnogo onih, ki so se vrnili iz internacije, je bilo prisiljenih stopiti k domobrancem. Ob osvoboditvi pa so morali oditi preko meje naše države in si s tem nakopali gorje sebi in svoji družini.
9. Ljudje so podpirali partizanske akcije večina le bolj izven sedeža domobranske posadke, torej po hrabih in v Babni gori, Dvoru, Dolenji vasi. Prav v Polhovem Gradcu pa so bili simpatizerji OF prav redko posejani. Le nekaj bolj pogumnih in zavednih je podpiralo partizane s hrano in obleko in vršilo obveščevalno službo. Pri ustanovitvi vaške zaščitne so bili zlasti udeleženi: Petrovec Anton, Petrovec Jože, Železnikar Cene in Jože, Plestenjak Franci, Završan Lovro, Božnar Franc, Malovrh Janez in drugi. Tudi v našem kraju je prišlo do borb: V Prosci, Na Belem, v Velkem Vrhu izvršen je bil tudi napad na italijansko posadko v Polhovem Gradcu, ki pa se ni posrečil.
10. Okupator je zapustil naš kraj 7. maja 1945 in sicer brez boja. Domobranci in Nedičevci so delali prejšnji dan propagando, s katero so marsikoga zbegali, da je odšel z njimi, čeprav ni imel nikake krivde in se mu ne bi bilo treba bati osvobodilne vojske. Okupatorjevih priseljenčev v tem kraju ni bilo.
11. Metode okupatorja za potujševanje mladine. Ob prihodu je okupator delal z domačini zelo obzirno in jih je hotel pridobiti na svojo stran z lepo besedo in s tem, da jim je nudil razne ugodnosti. Italijani so po vseh šolah ustanavljali šolske kuhinje (Gill). Organizacije GILL pa na šoli vendar ni bilo treba ustanoviti. Šilili so sicer otroke, da se vpišejo, pa je ostalo popolnoma brez uspeha. Nemci pa so nudili ljudem velike množine racioniranih živil, dobili so znatno večje količine sladkorja kakor kraji zasedeni pa od Italijanov ali kraji po Gorenjskem. V propagandne svrhe se pa okupator ni poslužil nobenega tečaja, predavanja ali knjig. Bilo je nekaj političnih govorov v cerkvi in zunaj cerkve, protikomunistično zborovanje, nekaj kinopredstav in skioptičnih slik iz življenja v Španiji, kar vse je bilo naperjeno proti narodnoosvobodilni fronti, proti Rusiji, komunizmu itd. Propaganda se je vršila tudi potom časopisja in brošur. Zlasti strupen je bil Slovenski dom in Slovenski domobranec, katerega so ljudje kupovali v velikih množinah gredeč iz cerkve vsako nedeljo.
- III. Stanje šole do leta-1945 15. oktobra 1945.
1. Šola je bila 8 razredna, oddelkov je imela 8,6 vsakdanje šole in 2 gorske šole.
 2. Tedaj je bilo vpisanih v šolo 223 dečkov in 146 deklic, skupaj torej 369.
 3. Na šoli je bilo učiteljstva samo 6,1 moški in 5 žensk.
 4. Učiteljska knjižnica šteje 535 knjig in šolarska 157 knjig.
 5. Stanje šolskega poslopja je slabo. Primerjaj točko I/5.
 6. Pouk se vrši v šolskem poslopju.
 7. Za pouk bo treba urediti samo še eno učilnico, kjer manjka približno 30 žip, ki so jih pobili Italijani oz. Vaška straža (BG).
 8. Šoli najbolj manjka primernih prostorov. Tudi inventar je slab. Treba bi bi bilo tudi prisiliti starše, da v redu pošiljajo otroke k pouku. Sedaj jih zelo pogosto uporabljajo za delo in izigravajo šolske predpise. Uvedejo naj se za neopravičene zamude zopet sankcije, kakor je bilo svoj čas že uvedeno.
- IV. Materiala navedenega v okrožnici, ni mogoče priskrbeti, ker ga prvič ni bilo, ali se je uničil ali pa je na šoli inventariziran in za muzej nima pomena, ker ni v njih razvideti nobenih značilnosti za pouk v okupacijski dobi. Na šolo je med okupacijo prišlo nekaj številke mišinskega lista Naš list in Slovenske mladine. Te številke pa so bile takoj ob osvoboditvi požgane. Učila in slike izvirajo še iz dobe predaprilske Jugoslavije in za dostavljanje muzeju nimajo ne bi prišle v poštev.

SLOVENIJSKI ŠOLSKI MUZEJ
 Oddelisk za osnovne šole
 Štev. 263 Dne 21. VIII. 1946
 LJUBLJANA

Šola: Preloka
 obrtaj: črnotelj
 obrtarije: Novo mesto

DRŽAVNA OSNOVNA ŠOLA
 Štev. 110/2
 18. VIII. 1946
 PRELOKA

445
2

Izlozki o dogodkih na šoli za časa.
 domovinske vojne.

I. Pred pričetkom vojne je bila šola šivak-
 redna. V šolo je bilo vpisanih 76 učencev in
 62 učenk, skupaj 138. Na šoli sta bili dve učni
 moči. Šolarina knjižnica je imela 150 knjig, učitelj-
 ska pa 260 knjig.

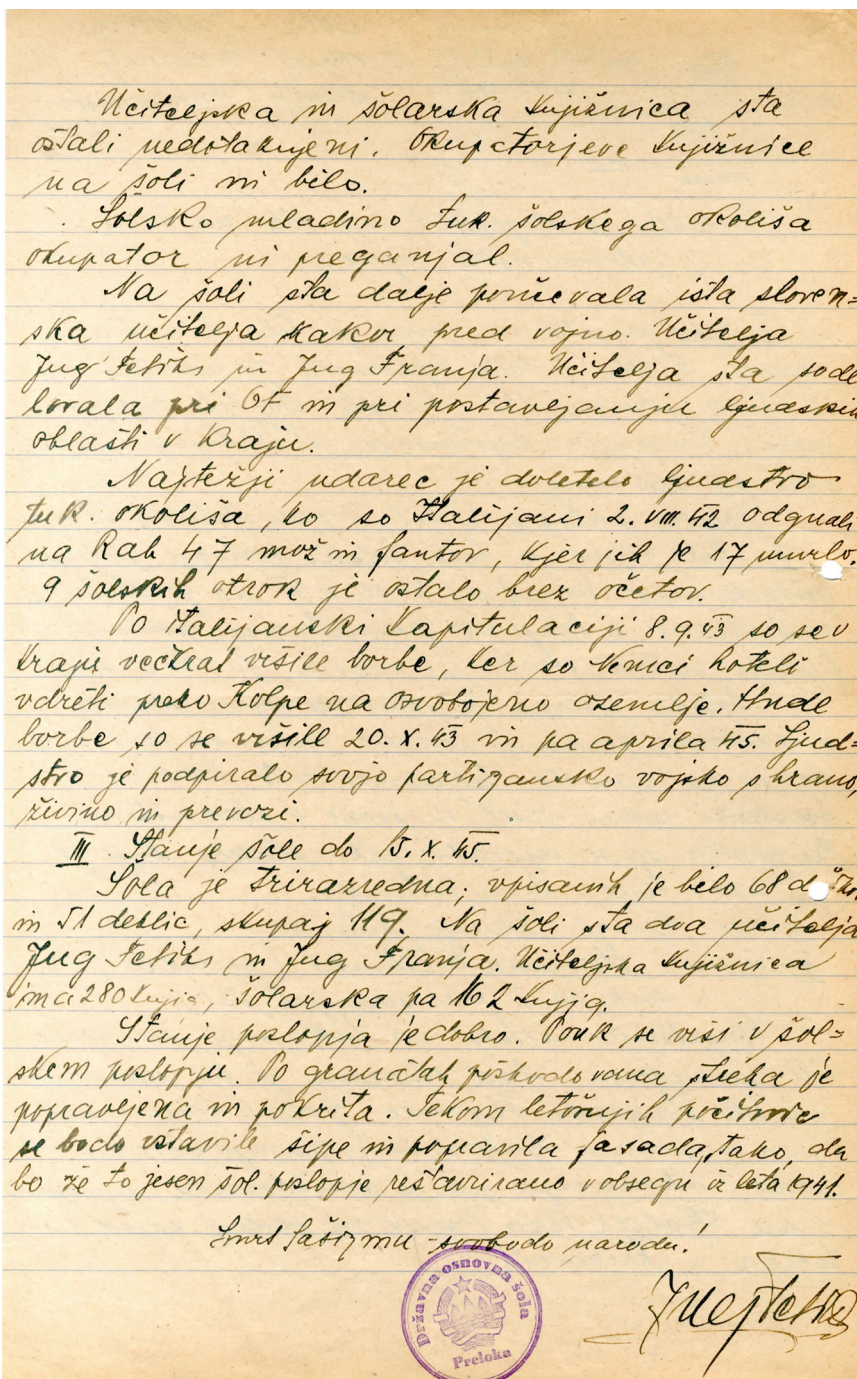
Šolsko palatje je bilo v pravo dobrem stanju.

II. Med vojno je bilo šolsko palatje delno
 poškodovano. Vpneč od 15.-30. IV. 45. so ga obstrelje-
 vali Nemci s težjimi granatami, poškodovali
 fasado, prebili streho in razbili 170 okon. žip.

Šolsko palatje je skoraj vsa vojna služilo
 slovenskemu ponku s jezero 14 dni od 10.-24. IV. 45.
 Ko so ga karale Italjanske čete. Ponk se je
 vsestruki pedno vršil in picer v pločevinskih.
 Pri ponku so se uporabljale slednje knjige:

I par.: Flete: Prva čitanka,
II par.: Gangl: Druga čitanka,
III-IV par.: Slovenska čitanka (priredda po čit-
 anki za I. par. pedujskih šol).

Okupatoriski učitelji na tukajšnji šoli niso
 bili nameščeni. Med okupacijo je bil nameščen
 na šolo štajerski begunec Golac Emanuel
 (preje in sedaj v Ljubotnem), po ujezorem od-
 kodu v internacijo pa je slušborala ujezora
 žena Golac Vera (preje in sedaj zopet uč-
 teljica v Krizevcih).

Slike 3-6: Primeri šolskih kronik (OŠ Polhov Gradec, OŠ Preloka), ki opisujejo položaj šol in življenje prebivalstva med okupacijo.

pojasniti, kakšna norost je lahko gnala ljudi, da so na dvatisočake vlekli več deset kilogramov težke mejne kamne in na redke prelaze, še danes komaj dostopne tudi izurjenim planincem, postavljali ograje z bodečimi žicami, katerih ostanke smo pod snegom in kamenjem našli v visokogorju. Kakšna ideologija lahko pripelje nek narod do takega iracionalnega označevanja prostora, ki naj bi mu pripadal tisočletja v prihodnost, zruši pa se v krvi in plamenih že po nekaj letih? A materialni ostanki meje so le vidni znaki takega početja. So še po desetletjih nezaceljene rane narave. Tisto, kar ostaja do danes, pa so človeške rane. So ljudje in njihove usode. Pogled zgodovine od spodaj navzgor oz. »bottom-up history« nam pokaže zgodbe posameznikov, katerih življenje so krojile odločitve velikih akterjev in ki so v že sicer razčlovečenem času vojne – ob pogoju, da jih niso izselili – morali živeti še ob bodisi novonastalih bodisi na novo utrjenih mejah, ki so jih začrtali okupatorji. Preživeti so poskušali s skrivnim prehajanjem meja, obdelovanjem svojih polj na drugi strani meje, s tihotapljenjem, iskanjem modus vivendi z okupatorji in njihovimi sodelavci na eni in odporniškimi partizani na drugi strani. Življenje ob okupacijskih mejah je prineslo na stotine tragičnih in komičnih zgodb, na videz drobnih, a tudi zelo zavrženih in izjemno pogumnih dejanj, ki jih je sposoben človek. Skozi raziskavo o okupacijskih mejah smo ne samo potrdili, pač pa skozi konkretne življenjske tudi čustveno pokazali sicer znane razsežnosti etnocidnega in genocidnega ravnanja okupatorjev. Spremenjena demografska in nacionalna struktura na ozemlju Slovenije⁸ in druga ravnanja okupatorjev pridejo skozi »bottom-up history« in celoviti obravnavi okupacijskih meja še posebej do izraza. Na zemljevidu nove, nacistične Evrope, v kateri je nemški rajh segal od Severnega rta na Norveškem do zadnjega grškega otoka, od Moskve do Kanalskih otokov, za Slovence ni bilo prostora. Rezultati raziskave nam brez obremenjevanja s tako ali drugačno ideologijo, ki je sicer značilna za obravnavo druge svetovne vojne na Slovenskem, pa tudi v Evropi in svetu, dajo realen pogled na to, kako velikanski napor in kakšna energija sta bila potrebna, da so Slovenci organizirali odpor, postali del jugoslovanskega odporniškega gibanja in protifašistične koalicije, s tem pa tudi kot narod preživeli ter si že med vojno s partizanskim gibanjem začeli ustvarjati državo.

8 Denimo kot posledica popolnega izгона slovenskega prebivalstva z območja severne Dolenjske, Posavja in Obsočja ob meji s Hrvaško ter deloma ob italijansko-nemški meji, čemur je sledila naselitev nemškega prebivalstva v pasu, ki je obsegal skupaj 100 kilometrov po dolžini in 25 kilometrov po širini.

Meje v preteklosti, meje v sedanjosti

Čeprav se je sodobni koncept meja kot natančnih linij razdruževanja in zблиževanja oblikoval s pojavom nacionalnih držav in globalnega gospodarstva v 19. stoletju, so se temelji oblikovali v stoletjih pred tem. Kot omenja Mojtahed-Zadej obstajajo dokazi, da so antične civilizacije koncept države povezovale tudi s konceptoma ozemlja in meja.⁹ Rimske limes so potekale od britanskega otočja pa vse do današnje Ukrajine. Za njihovo varovanje so Rimljani postavili številne zidove in trdnjave, v katerih so bile nastanjene vojaške posadke za obrambo meje, pobiranje carin in vzdrževanje mejnih struktur. Na drugem koncu sveta je kitajski zid imel zelo podobno funkcijo. V Egiptu so bile teritorialne meje označene s stebri, kipi in napisi, prav tako pa so postavili sistem trdnjav in carinskih postojank.¹⁰ Kljub temu pa ne gre pripisovati antičnim mejam vseh značilnosti sodobnih meja. Na zemljevidih namreč niso bile natančno načrtane, saj kartografija še ni bila razvita. Poleg tega so bili postojanke in zidovi večinoma postavljeni selektivno. Če so na enem koncu antične državne tvorbe utrdile svoje meje, so morale drugje svojo mejo pustiti odprto, saj nobena ni imela niti sredstev niti ljudi za popolno zastraženost. Tako niso bili monolitna meja niti rimske limes, niti kitajski zid, ampak skupek več zidov, med katerimi so bila prostrana odprta in pretežno nevarovana ozemlja. Ti zidovi in utrdbe so bili postavljeni strateško na mestih, kjer so vpadala sovražna plemena ali pa so potekale glavne trgovske poti, ki so jih želele oblasti nadzorovati. Tudi sicer so bile meje prehodne in niso bile strogo načrtane linije, saj so bili le manjši deli meje natančno načrtani na terenu z zidom, medtem ko je šlo večinoma za mejna področja, brez natančno označene mejne črte.¹¹

Po propadu antičnega Rima, približno med letoma 500 in 1500, je bila Evropa prepredena s kompleksnim in mnogokrat prekrivajočim se sistemom različnih teritorialnih struktur, kot so vojvodine, grofije, kneževine, kraljestva, cesarstva, svobodna mesta

9 Mojtahed-Zadeh, *'Boundry' in ancient Persian tradition of statehood*, 51.

10 Koyano, *The Concept of Borders or Frontiers, and their Geographical Locations in Ancient Egypt*; Lovell, *The Great Wall. China Against the World 1000 BC-AD 2000*; Whittaker, *Roman Empire: A Social and Economic Study*.

11 Whittaker, *Roman Empire*, 71.

in druge. Nobena oblika ni nadvladala druge, razmerja moči, s tem pa tudi meje so se pogosto spreminjale. Vse je bilo povezano z močjo posameznega vladarja, ki je zasedal in izgubljal ozemlja.¹² Pogosto se je zgodilo, da je en vladar imel v lasti ozemlje v drugem kraljestvu. Vendar to ozemlje ni bilo zamejeno s strogo določenimi mejnimi črtami, temveč z naštevanjem posameznih vasi in mest, ki so pripadali temu vladarju. Nadzor nad temi kraji oz. nad ljudmi, ki so tam živeli, je bil torej pomembnejši kot nadzor nad nekim kosom ozemlja.¹³ Tudi ljudje niso bili navezani na celotno ozemlje, ki je pripadalo vladarju. Izrazita je bila lokalna identiteta, pogosto omejena na sam kraj bivanja ali v najširšem okviru na deželo.¹⁴ Tudi plemiški razred je zamišljal svoj pogosto spreminjajoč se ozemeljski okvir v kontekstu dedovanja, porok in vojskovanja, ne pa kot nedotakljivo, z mejami zamejeno ozemeljsko strukturo. V srednjem veku so bile tako veliko bolj pomembne meje med ožjim lastništvom, pa tudi nevidne meje med družbenimi razredi in versko pripadnostjo.¹⁵ Nekateri viri sicer nakazujejo, da je tudi v srednjem veku obstajal koncept linearnih teritorialnih meja, vendar se te večinoma niso prenašale na teren, kar pomeni, da niso imele večjega pomena v realnosti srednjeveškega vsakdana.¹⁶ Srednji vek je bila namreč preveč nemirna epoha, da bi kakršna koli označba z mejnimi kamni ali jarki vzdržala daljše časovno obdobje. Veliko bolj kot kršenje meja je odmevalo obleganje mest in vasi.¹⁷

Ob poznem srednjem veku, v 13. in 14. stoletju, ko si močnejši vladarji niso želeli več deliti svoje oblasti nad določenim delom ozemlja, so začele prepustne meje vse bolj nadomeščati jasneje začrtane linije na zemljevidih, ki so se počasi začele prenašati tudi na teren.¹⁸ A šele s podpisom Vestfalskega miru¹⁹ leta 1648, so bili ustvarjeni temelji sodobnih meja. Uvajal se je koncept enakopravnosti med državami, temelječim na principu ekskluzivne suverenosti nad ozemljem, ki ga razmejujejo meje.²⁰ Drugače rečeno, s formalizacijo ozemeljske demarkacije²¹ so države v Evropi postajale vedno bolj centralizirane in definirane kot posamezne prostorske enote, ki so zahtevale absoluten nadzor nad vsem, kar je spadalo v okvir ozemeljskih meja. Tako se je v političnem

12 Anderson, *The Shifting Stage of Politics*.

13 Ruggie, *Territoriality and Beyond*.

14 Heffernan, *The Meaning of Europe*; Vincent, *Theories of the State*.

15 Murphy, *Humanitarian Intervention*.

16 Sahlins, *Boundaries*.

17 Popescu, *Bordering and Ordering*, 33.

18 Prav tam, 33–34.

19 Vestfalski mir je skupno ime za dve mirovni pogodbi, ki sta bili sklenjeni 24. oktobra 1648 v Münstru in Osnabrücku, s katerima se je zaključila tridesetletna vojna. Širše gledano je Vestfalski mir označeval začetek sekularizacije mednarodnega prava.

20 Murphy, *Humanitarian Intervention*; Taylor in Flint, *Political Geography, World-Economy, Nation-State and Locality*.

21 Albert, *On Boundaries, Territory and Postmodernity*.

dojemanju in tudi mednarodnem pravu razvil koncept jasno začrtanih mejnih linij, ki so združevale različne politične tvorbe in hkrati oblikovale družbene odnose znotraj njih. To pa je pomenilo, da je koncept meja prešel v sistemsko rabo. Meddržavne meje so se tako spremenile od razpršenih in prepustnih mejnih območij v mrežo teritorialnih, jasno začrtanih mejnih linij, ki so gravitirale k svojemu političnemu središču.²²

V tako centraliziranih državah so državne institucije tudi začele nadomeščati personalizirano avtoriteto vladarja. Tako so tudi vsi nižji plemiči postajali podrejeni državnemu aparatu, medtem ko se je začela v nekaterih delih Evrope spreminjati tudi identiteta prebivalstva. Kljub temu pa je preteklo kar nekaj časa, da so novi koncepti teritorialne suverenosti spodnesli stare koncepte prisega zvestobe in se prenesli v prakso. V naravi denimo še vedno niso bili postavljeni mejniki, ki bi označevali obstoj formalne meddržavne mejne črte. Zato so mnoga obmejna območja ostajala prepustna in fluidna.²³ S francosko revolucijo leta 1789 pa so se močno razvili sodobni koncepti teritorialne suverenosti, kolektivne identitete, izgradnje države in meja. Šlo je za vznik nacionalizma in ideje o nacionalni državi, ki sta morala za svoj uspeh spodbuditi intimno identifikacijo posameznikov z ozemljem. T. i. teritorializacija identitete je porodila narod, državne institucije pa so dale narodu možnost političnega izraza. Meje so postale orodje, ki so vse skupaj povezale ter pomagale vzdrževati narodno koherenco in narodove odnose z drugimi narodi. Z oblikovanjem nacionalne države je ozemlje postopoma začelo zavzemati večji pomen med posamezniki. Če je prej državo predstavljalo plemstvo, je zdaj država vključevala vse, ki so živeli znotraj njenih meja. Tako so prebivalci nehali biti podložniki in so začeli biti državljani ozemlja, s katerim je upravljal državni aparat, ki naj bi prebivalce tudi predstavljal. Tudi oblast nad ozemljem posledično ni več pripadala ekskluzivno posameznemu vladarju, temveč narodu oziroma tisti skupini ljudi, ki so na z mejami omejenem ozemlju živeli.²⁴

Načela o teritorialno omejenih nacionalnih državah so se izoblikovala skozi 19. stoletje in dozorela z velikim prelomom prve svetovne vojne, ki je izpodrnil stare evropske imperije. Velika preureditev Evrope in tudi delov ostalega sveta je bila določena na pariški mirovni konferenci s t. i. versajskim mirom. Potek mirovne konference je bil zmeden, s sprotnimi improvizacijami, in sicer brez jasnega dnevnega reda in postopkov. Bolj kot z novo, pravičnejšo ureditvijo sveta so se ukvarjali z ozemeljskimi vprašanji. In teh je bilo po razpadu štirih imperijev obilo, interesa za njihova ozemlja pa še več. Formalno tudi niso razglasili za nične tajne sporazume o delitvi ozemelj, ki so nastali pred in med vojno. Pariška mirovna konferenca je bila posledično mešanica trgovanja, pritiskov, izsiljevanj (npr. italijanska teza o »*pobabljeni zmagi*«, ker so se bali,

22 Giddens, *The Nation-State and Violence*; Paasi, *Boundaries as Social Processes*.

23 Popescu, *Bordering and Ordering*, 35.

24 Prav tam, 36–37.

da londonski pakt ne bo uresničen²⁵), lobiranje, poljudne uporabe kriterijev za določanje meja (nekje geografski, drugje geostrateški, nekje prometni, drugje etnični, nekje plebiscit drugje arbitrarna odločitev in tako naprej). Še bolj ignorantsko je bilo, da so bili udeleženci zelo slabo seznanjeni z geografijo, ozemeljskimi spori, narodi, o katerih so odločali. Ozemelj, ki so jih obravnavali, niso znali pokazati niti na terenu. To so potem kompenzirale razne terenske strokovne komisije in znotraj posameznih delegacij udeleženk in tudi vplivni posamezniki.

Pariška mirovna konferenca se je začela 18. januarja 1919 v dvorcu Versailles. Na konferenci je sodelovalo dvaintrideset držav, sporazume je pisalo petdeset komisij, ki so imele več kot 1600 sestankov. Toda poražene države niso smele sodelovati in glavne odločitve so sprejeli trije ljudje: Woodrow Wilson, Lloyd George in George Clemenceau, pomembno besedo pa je imel tudi italijanski ministrski predsednik Vittorio Emanuele Orlando, ki pa je bil zaradi velikih ozemeljskih apetitov Italije z Wilsonom v slabih odnosih. V osnovi je konferenca potekala v iskanju kompromisa med velikimi apetiti posameznih velikih držav, že sklenjenimi tajnimi dogovori, deklariranim narodnostnim principom in težnjami, da bodo sosede Sovjetske zveze čim močnejše in se bodo lahko uprle širjenju boljševizma (t. i. »*cordon sanitaire*«). Znan je postal stavek Georga Clemenceauja, »*da bo mir še težje dobiti, kot je bilo vojno.*«²⁶ Načela vprašanja so bila zelo hitro postavljena v ozadje. Tudi novonastale države so si, čeprav so se same sklicevale na narodnostna načela, skušale prigrabiti čim več sosednjega ozemlja. Marsikje so za meje še mesece trajali vojaški spopadi, nekateri problemi pa so se reševali še leta pozneje in so bili vir nenehnih sporov med državami.

Nemčija je bila proglašena za glavnega vojnega krivca, določeno je bilo, da naj bi petdeset let plačevala reparacije (Francozi so zahtevali celo 800 milijard zlatih mark, vendar so višino kasneje določale reparacijske komisije) izgubila je kolonije, letalstvo, večino mornarice, Alzacijo in Loreno ter del Poljske. Vojska je bila omejena na 100.000 mož. Nemci so to občutili kot strahotno krivico in ponižanje, kot »dokument sovraštva«. Toda Nemčija se med vojno ni bojevala na svojem ozemlju, nemška industrija je ostala nedotaknjena, Nemčija pa - razen izgubljenih pokrajin - enotna, kar ji je med obema vojnama omogočilo ponoven hiter vzpon. Če ne bi bilo izrazitega francoskega nasprotovanja, bi bili v Nemčijo vključeni tudi Sudeti in Avstrija; Nemčija pa bi iz vojne izšla sicer poražena, a mnogo močnejša, kot je vanjo vstopila. Tako pa je sicer občutila hude posledice poraza (med drugim so reparacije leta 1923 sesule nemško valuto), a so spremenjeni načrti plačevanja in odlogi posojila (Nemčija naj bi dolg odplačevala celo do leta 1988) na koncu pripeljali do tega, da je dejansko plačala le okrog 20 milijard, leta 1932 pa so bile reparacije opuščene.

25 Lipušček, *Ave Wilson*, 124–125.

26 Macmillan, *Paris 1919. Six months that Changed the World*, 31.

Zmagovalci niso odločali zgolj brez volje poražencev, pač pa so tja prištevali – kadar je bilo to za nekoga, npr., za Italijane koristno – tudi Slovence in podobne narode kot del imperijev, ki so se bojevali med sabo. Apetiti zmagovalk so bili veliki, ne samo v Evropi in na Bližnjem vzhodu. Tudi britanske kolonije, ki so sodelovale v vojni in imele velike žrtve (Avstralija, npr. več kot ZDA), so hotele povečanje svojih ozemelj, kar so jim omogočili s t.i. mandati. Mirovne pogodbe so med obema vojnama doživljale različne ocene, nekatere države jih ne morejo preboleti še danes. Tudi mnogi narodi, ki so s pariško mirovno konferenco dobili svoje države, so versajski mir sprejeli z razočaranjem, ker se niso izpolnile obljube o samoodločbi narodov ali pa so se izpolnile le deloma. Poleg sklenitve miru poraženkami je bila namreč naloga mirovne konference tudi ureditev odnosov in določitev meja med novonastalimi državami v vzhodni in južni Evropi. Finska, Estonija, Latvija in Litva so dobile neodvisnost, Poljska je bila obnovljena kot neodvisna država, na ozemlju nekdanje Avstro-Ogrske so nastale Avstrija, Madžarska, Kraljevina SHS in Češkoslovaška, dele njenega ozemlja sta dobili tudi Romunija in Italija. Razpad Avstro-Ogrske ni bil načrtovan, odločitev je bila sprejeta šele v zadnji fazi vojne in na posledice zmagovalke niso bile pripravljene. Podobno je bilo z zahodnimi ozemlji carske Rusije, saj je bilo pričakovano, da se bo kot zmagovalka širila, ne pa krčila.

Pogoji zmagovalcev so bili formalizirani v versajski mirovni pogodbi z Nemčijo²⁷, ki so ji sledile pogodbe z Avstrijo (Saint-Germain, 10. septembra 1919); Bolgarijo (Neuilly, 27. novembra 1919), Madžarsko (Trianon, 4. junija 1920). Trianonska pogodba je v madžarski javnosti povzročila šok, ki ga niso preboleli še danes. Po sklepu konference je namreč Madžarska izgubila dve tretjini prebivalstva in ozemlja, vključno s 3,4 milijona Madžarov. Nemčija je na primer izgubila 13,5 % ozemlja, Bolgarija pa samo 8 %.²⁸ Z Otomanskim imperijem oziroma Turčijo je bila sklenjena 10. avgusta 1920 v pariškem predmestju Sèvres (Treaty of Sèvres).²⁹ S to pogodbo se je začela delitev turškega imperija. Temu so se uprli turški nacionalisti pod vodstvom Mustafe Kemala Atatürka, ki so začeli vojno za neodvisnost Turčije, združili turška nacionalna ozemlja in ustanovili turško republiko. Na osnovi tega uspeha je bila pogodba iz Sèvres 24. julija 1923 revidirana s pogodbo iz Lausanne.³⁰

27 *The Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Germany, the Protocol annexed thereto, the Agreement respecting the military occupation of the territories of the Rhine, and the Treaty between France and Great Britain respecting assistance to France in the event of unprovoked aggression by Germany. Signed at Versailles, June 28th, 1919.* Glej tudi: *Primary Documents – Treaty of Versailles: Articles 1-30 and Annex.*

28 Od skupaj 20.886.487 ljudi (po štetju iz leta 1910), je na Madžarskem ostalo 7.615.117 ljudi, Romunija je dobila 5.257.467 ljudi, Češkoslovaška 3.517.568 ljudi, Jugoslavija 4.131.249 ljudi (2.621.945 (prebivalstvo Hrvaške op. avt.) + 1.509.295) in Avstrija 291.618 ljudi. Poleg tega je morala Madžarska plačati nedoločeno vsoto, njena vojska ni smela presežati 35.000 vojakov, ki jih je lahko uporabljala samo za vzdrževanje notranjega reda in nadzorovanje meja. Povzeto po: Mark Imre Major, *American Hungarian Relations 1918-1944*, Astor: Danubian Press, 1974.

29 *Treaty of Sevres/Protocol.*

30 *Paris Peace Conference, 1919.*

Slika 7: Evropa po prvi svetovni vojni in migracije.

Do manjšin so se sicer morale obvezati predvsem poražene države (Nemčija, Avstrija, Bolgarija, Turčija). Za nekatere države je bilo to pogoj, da so lahko vstopile v društvo narodov (Albanija, Litva, Estonija, Latvija).³¹

V novonastalih državah je bilo več milijonov ljudi drugih narodnosti in mnogi narodi so bili razdeljeni med več držav. Čeprav so bile manjšine večinoma formalno zaščiteni z mednarodnimi dogovori, je ves čas po vojni prihajalo do velikih migracij. Ljudje so najprej bežali pred drugo nacionalno oblastjo, potem pa tudi pred avtoritarnimi in diktatorskimi režimi, ki so vzkli v obdobju med obema vojnama (zlasti pred komunizmom in fašizmom).³²

S koncem prve svetovne vojne naj bi se načelo samoodločbe narodov postavilo kot temelj evropskega političnega reda in najvišji izraz stremljenj ljudi. Na tak način naj bi bil proces nacionalizacije meja zaključen.³³ Vendar pa je versajski red³⁴ nacionalnih držav imel napako, saj razmejitev med eno in drugo nacijo ni bila jasno zamejena z mejno črto. Praktično vsaka novonastala nacionalna država je vsebovala več kot le eno nacionalno skupino. Da bi se oblikovala homogenost, ki je bila potrebna za oblikovanje unitarnih narodov znotraj posameznih državnih meja, so se razvile različne strategije, ki naj bi vcepile občutek skupne narodne identitete med heterogeno populacijo.³⁵ Nastali so narodni miti in simboli, ki so znotraj državnih meja razvijali občutek superiornosti »nas«, nad inferiornostjo »njih«, ki so živeli na drugi strani državnih meja,³⁶ pa tudi znotraj njih, če je imel del skupnosti drugačne vrednote. Ta proces je bil dvosmeren, saj je tudi izključevanje z druge strani meje spodbujalo skupno nacionalno identiteto. Skozi ta proces so nacionalne meje postale nedotakljive v konceptu nacionalne države, pa tudi porok za njen obstoj in orodje dokazovanja legitimitete. Ozemeljska agresija, ki jo bodisi izvede druga država bodisi izvira iz države same, se je začela obravnavati kot agresija proti narodu, ne proti državi kot taki.³⁷ Ali kot je zapisal Eric Hobsbawm, nič ne bo v ljudeh vzbudilo zavedanje o kolektivnem obstoju kot možnost zasedbe.³⁸ Zato so skozi 20. stoletje meje pridobivale vedno večji pomen. Ne le za posamezne države ali Evropo oz. posamične kontinente; brez meja si ne da zamišljati tudi mednarodne skupnosti: »Iz perspektive katerekoli države je sodelovanje v mednarodnem sistemu priznanje njene samostojnosti od katerekoli zunanje oblasti, predvsem pa najvišje pristojnosti nad njenimi

31 Albania - Declaration concerning the Protection of Minorities in Albania. Geneva, October 2, 1921.

32 Več o tem: Stanislaw Sierpowski, *Minorities in the System of the League of Nations*.

33 Taylor in Flint, *Political Geography, World-Economy, Nation-State and Locality*.

34 Versajski red je poimenovanje obdobja mednarodne ureditve v Evropi, tako imenovan po najpomembnejši pogodbi Pariške mirovne konference, Versajski pogodbi.

35 Anderson, *Zamišljene skupnosti*.

36 Dalby, *Globalization or Global Apartheid?*; Paasi, *Territories, Boundaries and Consciousness*; Paasi, *Region and Place*.

37 Popescu, *Bordering and Ordering*, 37.

38 Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780*, 38.

državljeni in ozemljem.»³⁹ Meje namreč skozi svojo vlogo razmejitvenih točk vzpostavljajo in definirajo suvereno lastništvo nad ozemljem ter sodno jurisdikcijo nad njim. Zamejeno državno ozemlje naj bi bilo torej nedotakljivo ne glede na način, ki bi lahko vodil v razbitje njegove celovitosti, bodisi z odcepitvijo, iredentizmom, priključitvijo, bodisi z nasilnim vmešavanjem druge ali drugih držav v notranje zadeve. Principa ozemeljske integritete in nedotakljivosti pred zunanji intervencijami so torej temeljni cilji, ki jih države želijo doseči.⁴⁰ A kot je zapisal slovenski geograf Bufon: »*Razvoj političnih meja je pravzaprav rezultat težnje po teritorializaciji in obvladovanju določenih političnih sistemov po eni strani in težnje po širjenju ali spreminjanju teh sistemov po drugi strani.*«⁴¹ Nekatere države torej zagovarjajo ozemeljsko nedotakljivost zamejeno z mejami, dokler gre za ohranitev lastne celovitosti, medtem ko kršijo integriteto in nedotakljivost, ko gre za druge, načeloma šibkejše države.

Teritorialne mejne črte so skozi zgodovino tako postale običajen standard oblikovanja političnega prostora. Bile so natančno določene na zemljevidih in so se strogo prenašale na teren z mejnimi kamni, mejnimi prehodi, ograjami, stražnimi stolpi in drugimi načini izkazovanja oblasti nad ozemljem in zavoljo njegovega varovanja. Meje so postale vse bolj večplastne, saj so igrale ključno politično, kulturno, gospodarsko in družbeno funkcijo. Vendar pa je vsaka stopnja konsolidacije nacionalnih meja postopoma povečevala funkcijo razdruževanja, s čimer so se poglobljale razlike na obeh straneh meje.⁴²

Zaradi takega pojmovanja meja kot strogih (nacionalnih) ločnic, ki se ga v osnovi evropski narodi držijo še danes, procesi nacionalnih homogenizacij (in z njimi povezane potencialne vojne) niso končani. Vendar so meje ohranjale in ohranjajo določeno mero propustnosti tudi v najtežjih razmerah (okupacije, povojna blokovska delitev sveta). Do propustnosti je prihajalo bodisi ob strogem nadzoru oblastnih organov ali pa ilegalno. Tako je tudi v aktualnih razmerah, ki jih zaznamujeta migrantska kriza leta (2015) in pandemija covid-19 leta (2020–2021). Pandemija je sicer povzročila poseben proces (ne)prepustnosti, ki je tudi v vprašane meja vnesel nove dimenzije in nova pojmovanja. V Sloveniji, ki meri le dobrih 20.000 kvadratnih kilometrov, so neprepustne za večino prebivalstva po ukazu vlade postale kar meje 212 občin, od katerih je številne mogoče prehoditi v manj kot eni uri in tudi nimajo osnovne zdravstvene in oskrbne infrastrukture.

Vprašanje vidnih in nevidnih meja v času pandemije ter posledic, ki jih je to prineslo na globalni, evropski in lokalni ravni bo brez dvoma še predmet številnih raziskav. Predmet te raziskave o mejah pa so Slovenci v povsem določenem, verjetno najtežjem obdobju svoje sodobne zgodovine: med fašistično in nacistično okupacijo.

39 Bull, *The Anarchic Society*, 17.

40 Williams, *Territorial Borders, toleration and the English School*, 739.

41 Bufon, *Ne vrag, le sosed bo mejak*, 11.

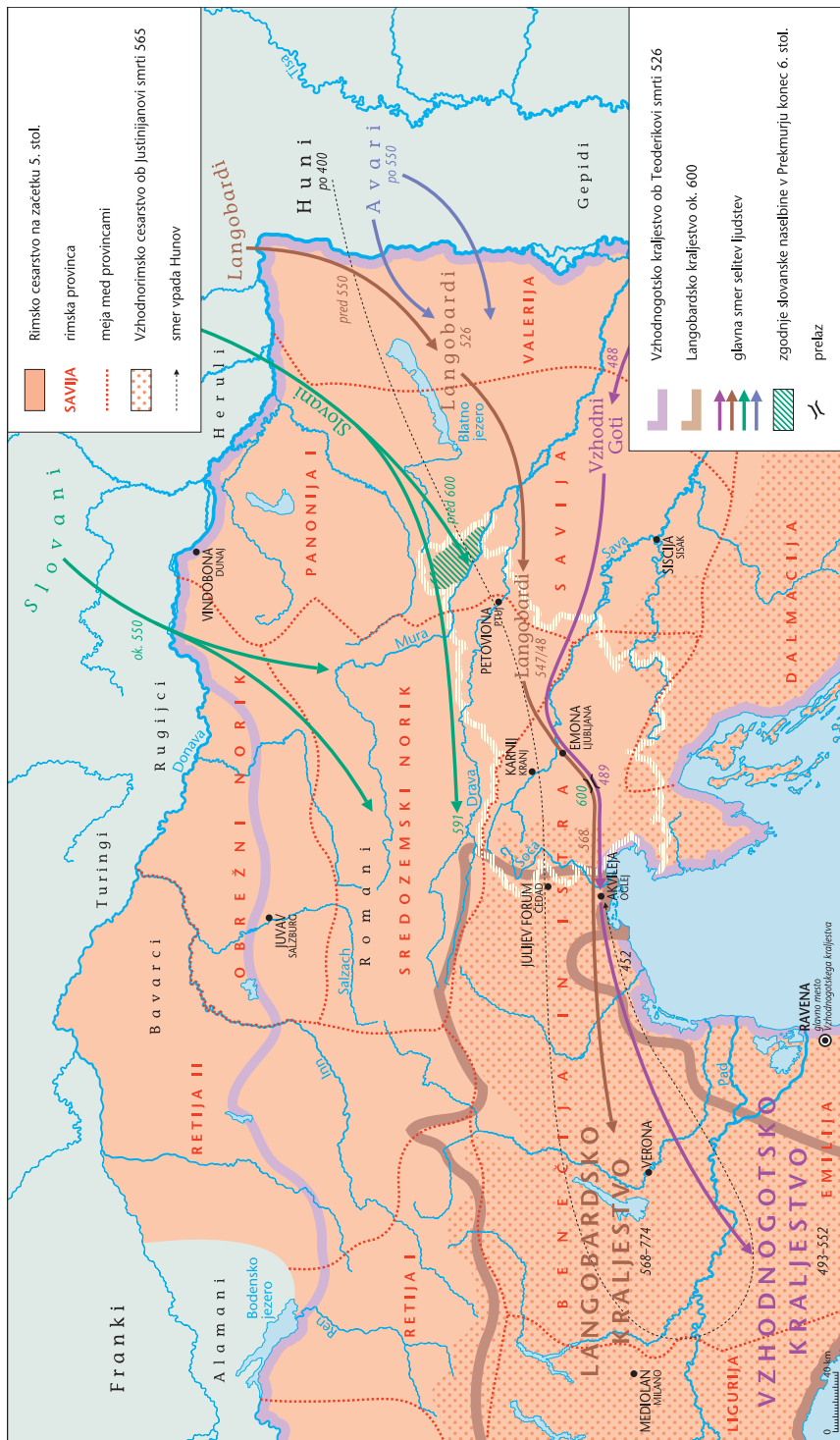
42 Knippenberg in Markusse, *Nationalising and Denationalising European Border Regions*; Taylor, *The State as Container*.

Slovenci in meje do druge svetovne vojne

Izpostavljena geografska lega danes slovenskega ozemlja, ki je bilo skozi zgodovino del različnih državnih tvorb, pred prihodom Slovanov pa so ga od praskupnosti do konca rimskega imperija naseljevale številne druge civilizacije, je hkrati prednost in prekletstvo. Prve slovanske tvorbe (plemenske zveze), katerih del so bili tudi kasnejši Slovenci, so se naselile v 7. in 8. stoletju in so sprva imele samostojnost tudi znotraj širših tvorb. Karantanija, v mitski predstavi Slovencev prva slovenska država, je na prelomu 8. in 9. stoletja sodila v veliko Frankovsko kraljestvo Karla Velikega. Okoli leta 803 je bila upravno vključena v veliko Vzhodno krajino. Južno od te upravne tvorbe pa je nastala še večja Furlanska krajina, v katero je bila vključeno vse sedanje ozemlje osrednje Slovenije (Karniola), raztezala pa se je do Panonske nižine. V primeru Karantanije je relativno samostojnost potrjeval obred ustoličevanja knezov, ki ga ne poznajo nikjer drugod.

Že od naselitve so bili torej predniki Slovencev razdeljeni na več državnih tvorb, skozi zgodovinski proces so večinoma prišli pod Franke – Bavarce – Nemce in deloma pod Madžare ter nazadnje večinsko končali pod Habsburžani. Zahodni rob slovenskega ozemlja je v polovici 15. stoletja izpod oglejske uprave prišel pod beneško oblasti, kasneje pa pod Italijo. Ta proces je bil povezan s prisilno uvedbo pokristjanjevanja in fevdalizma. V tem procesu so pod Habsburžani (v širšem okviru Svetega rimskega cesarstva do njegovega razpada v začetku 19. stoletja) skozi srednji vek nastale t. i. historične dežele, ki še danes dajejo Slovincem prevladujočo regionalno identiteto. Ta se med drugim izraža skozi različna narečja, običaje in navade, ki so posledica različnih kulturnih vplivov. Regionalne meje v zavesti Slovencev tako kljub postopnemu oblikovanju enega naroda ostajajo stoletja. Historične dežele so nastale zaradi stalnega stremljenja plemiških družin, da bi povečale in zaokroževale svoje posesti, kar jim je omogočalo deželno suverenost. Osrednja, v resnici edina večinsko slovenska dežela je postala Kranjska.

Ilirske province so za štiri leta (1809–1813) prekinile habsburško vladavino nad osrednjim delom slovenskega ozemlja. Vojaška dogajanja po propadu francoske revolucije in v osvajalnih pohodih Napoleona Bonaparteja so se kar nekajkrat dotaknila

Slika 8: Slovensko ozemlje s sosednjimi pokrajinami v 5. in 6. stoletju.

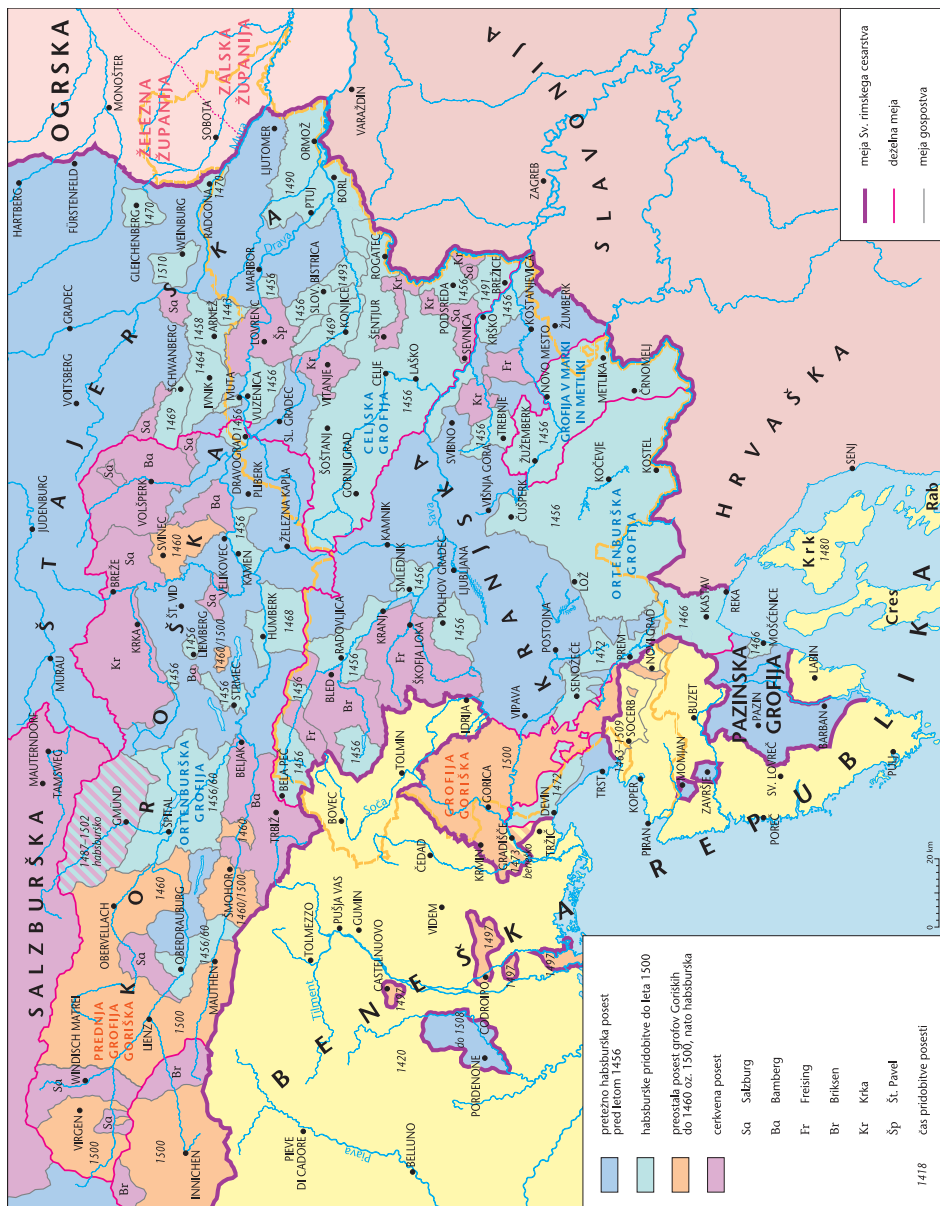
Slika 9: Alpski Slovani v 7. in 8. stoletju.

slovenskega ozemlja. Po njegovem uničenju Beneške republike leta 1797, ko je Avstrija dobila Beneško Istro in Beneško Slovenijo, so bila vse s Slovenci naseljene dežele prvič združene pod enim vladarjem. Toda to je trajalo le kratko. V naslednji vojni, ki se je končala z mirom leta 1805, je Avstrija obe deželi spet izgubila na račun Napoleonove državne tvorbe Italijanskega kraljestva. Tretjič pa je Napoleon usodneje zaznamoval slovenske

Slika 10: Frankovska država Karla Velikega med l. 768 in 814.

dežele, ko je leta 1809 v svojem osvajalnem pohodu ponovno prišel na Slovensko je tu ustanovil Ilirske province, nekakšno upravno enoto, ki je obsegala vse Slovensko Primorje, zahodno Koroško in Kranjsko. Province niso bile priključene, marveč le »pritaknjene« k francoskemu cesarstvu. Zato so v njih veljali le nekateri francoski zakoni. Stara avstrijska uprava je bila v celoti odpravljena, nova pa je bila zaupana plačanim uradnikom. Sodstvo je bilo povsem ločeno od izvršne oblasti, novi pravni red pa je temeljil na znamenitem Napoleonovem zakoniku, ki je temeljil na enakosti vseh državljanov pred zakonom, uvedena je bila tudi možnost civilnih porok. Francozi so prehodno tudi dovolili uporabo slovenskega jezika in ustanovili univerzo, ki pa je bila po vrnitvi Avstrije

Slika 11: Prevlada Habsburžanov na jugovzhodu Sv. Rimskega cesarstva do l. 1500.

Slika 12: Politično-upravna podoba v času francoske zasedbe – stanje l. 1812.

ukinjena. V perspektivi naj bi se v Ilirskih provincah ob uradnem francoskem jeziku postopoma oblikoval enoten »ilirski«, to je srbohrvaški jezik.

Če so bile do druge polovice 19. stoletja za Slovence meje nekaj zelo oddaljenega, saj so živeli znotraj velikih imperijev, se je to v sodobni zgodovini bistveno spremenilo. Meje in njihove hitre spremembe so postale del življenja in stalnica povprečnega Slovenca. Meja je namreč organ države na njegovi periferiji,⁴³ država pa hočeš nočeš predstavlja okvir vsakega njenega državljana. Prvi Slovenci, ki so se s tem soočili, so bili Beneški Slovenci. Po avstrijsko-prusko/italijanski vojni, ki jo je Avstrija izgubila, je Benečija (Veneto) prehodno prišla pod Francijo, potem pa pod Italijo. O pripadnosti je bil izveden poizvedovalni plebiscit, na katerem se je za Italijo odločilo 99,99 % prebivalcev,

43 Cattaruzza, *Italy and Its Eastern Border*, 1.

tudi Slovenci (v krajih, kjer so živeli Slovenci, to je v Benečiji in Reziji, sta bila le dva glasova proti). Od leta 1918 so se meje na Slovenskem temeljno spremenile kar petkrat: po prvi svetovni vojni z izgubo Primorske in delov Koroške ter s priključitvijo Prekmurja; v času druge svetovne vojne z vzpostavitvijo okupacijskih meja, ki so najbolj zarezale v središče s Slovenci naseljenim ozemljem; po drugi svetovni vojni s priključitvijo Primorske (deloma s pariško mirovno konferenco leta 1947, deloma z drugim londonskim memorandumom leta 1954, ki jim je z razdelitvijo Svobodnega tržaškega ozemlja med Jugoslavijo in Italijo dal tudi nekaj deset kilometrov morske obale in izhod na morje); po slovenski osamosvojitvi z urejanjem meje s Hrvaško; po vstopu v Evropsko unijo in schengensko območje pa z obratnim procesom, ko je t. i. trda meja na severu in zahodu države vsaj navidezno padla. S tem je za kratek čas zaživelo varljivo upanje, da meje ne bodo več usodno vplivale na življenje slovenskega oziroma tukajšnjega prebivalstva. A z mejami še vedno živimo vsakodnevno. Oblikujejo in uokvirjajo naše življenje v prostorskem redu, ki sledi prepletenim hierarhijam raznovrstnih meja, kot so soseščine, mesta, regije, države in v zadnjem času nadnacionalne tvorbe, kot je Evropska unija. Nekatere so v kulturnih in fizičnih pokrajinah vidne bolj, druge manj,⁴⁴ vse pa so posledica potrebe po redu, nadzoru in varovanju človeškega življenja, sočasno pa tudi odsevajo vzgibe po pripadnosti in razlikovanju »nas« od »drugih«. Meje so torej človeški konstrukt, ki ga zamejujejo moč in prisila, družbena organizacija, razdelitev dela in promocija kolektivne identitete znotraj zamejenega ozemlja.⁴⁵

Meje in njihovo črtanje je predvsem izraz moči, ki daje družbi jasen znak, kdo pripada kam oziroma kdo je član določene skupnosti in kdo je umeščen izven nje. Imajo tradicionalno vlogo urejanja socialnih odnosov, kjer začrtovanje meja pomeni organizacijo človeškega obnašanja v prostoru tako, da se znotraj njega regulira gibanje. Državne meje tudi predpostavljajo vsebinsko kohezijo teh prostorov.⁴⁶ Primer tega je tudi Slovenija, kjer njene meje predstavljajo njeno ozemeljsko zamejitev in namigujejo, da so si ljudje na tem ozemlju podobni. A dejansko stanje je bolj kompleksno. Ljudje, ki se identificirajo kot Slovenci, živijo tudi izven slovenskih meja, prav tako pa znotraj Slovenije živijo posamezniki, ki se identificirajo kot pripadniki drugih narodov in imajo lahko drugačne navade in vrednote. Tudi Slovence znotraj državne meje ločijo različne regionalne identitete, ki so zgodovinsko pogojene in zelo močne. To velja tudi za lokalne jezike (narečja). Medsebojno komunikacijo omogoča predvsem skupni knjižni jezik. Temeljna značilnost meja je torej njihov dvojni pomen, saj so hkrati linije ločevanja in linije zblíževanja. To še posebej velja, kadar je meja umeščena med dve skupnosti, ki ju ločuje in je hkrati točka stika. Namreč vsakič, ko se neka meja pojavi, bodo obstajali posamezniki, ki jo bodo hoteli preiti.

44 Popescu, *Bordering and Ordering*, 1.

45 O'Dowd, *The Changing Significance of European Borders*, 14–15.

46 Popescu, *Bordering and Ordering*, 9.

Tako kot za številne narode je bila v zvezi z mejami tudi za Slovence prelomna prva svetovna vojna. Ob koncu prve svetovne vojne so se velike sile sploh prvič v zgodovini opredelile do Slovencev, čeprav so prej antantne sile že kupčevale z njihovim ozemljem, da bi na svojo stran pridobile Italijo (t. i. londonski pakt leta 1915). Dotlej so bili Slovenci v najtežjem in najbolj travmatičnem odnosu z Nemci. Nepopustljivost in zagrizenost nemškega sloja v Avstriji (tudi Nemčiji) v odnosu do Slovencev med prvo svetovno vojno in ob njenem koncu ni puščala veliko možnosti za rešitev nacionalnega vprašanja, tako da je v nacionalnem smislu šele rezultat prve svetovne vojne prinesel možnosti za izboljšanje njihovega položaja. Enako je veljalo za Slovence pod Madžari. Ob koncu vojne je Avstro-Ogrska razpadala brez volje in vpliva Slovencev. Avstrijski Nemci so se kljub porazu hoteli združiti z Nemčijo in vanjo vključiti tudi slovenska ozemlja. Italija bi po londonskem paktu dobila tretjino slovenskega ozemlja. Italijanska vojska je po podpisu premirja novembra 1918 v imenu antantnih sil zasedala ozemlje tudi čez to črto in pritiskala v notranjost Slovenije. Jugoslovanska opcija je bila odločilno odvisna od Srbije: Slovenci so bili del premagane države, Srbija zmagovalka.

Prva svetovna vojna je za Slovence pomenila vstop na mednarodno prizorišče, ki pa se je zanje končal slabo. Do prve svetovne vojne velike države, ki so posredno ali neposredno odločale o usodi Slovencev, o njih niso vedele kaj dosti. Še največ so vedeli Francozi, pri katerih je nekaj diplomatskega spomina ostalo še iz časa Ilirskih provinc in v katere so slovenski intelektualci in politiki polagali velike upe. Francoski diplomatski viri sicer res kažejo, da so v ožjih krogih Slovence prepoznavali kot poseben narod, še zlasti tam, kjer so imeli zaradi razmejitvenih vprašanj ljudi na terenu (Prekmurje, Koroška). Poročila dunajske ambasade, konzulata v Trstu in njihovih predstavnikov v komisiji za plebiscit kažejo dobro poznavanje razmer in slovenskih posebnosti.⁴⁷ Med drugim so zabeležili, da so jezik in slovanske priimke ohranili predvsem s pomočjo duhovnikov, ti pa so imeli odločilno vlogo tako na Koroškem kot v Sloveniji, pomembno pa tudi v Beogradu, kjer je bil v vladi njihov predstavnik duhovnik dr. Anton Korošec.⁴⁸ Vendar so imeli Slovence za kmečki, Nemce pa za vladajoči narod, ki je kulturno in ekonomsko bolj razvit. Jugoslovanski politični vrh in diplomacija sta Francoze videla kot edine prave zaveznike v mednarodnih odnosih in še posebej pri reševanju mejnih problemov. To je npr. izrazil tudi Jovan Cvijić med obiskom Koroške

47 CADN (Ministère des affaires étrangères et du développement international, Les archives diplomatiques, Centre des Archives diplomatiques de Nantes), Représentations diplomatiques et consulaires: Consulat de France à Trieste (1769–1941); Représentations de la France dans les organisations et les commissions internationales: *Commissions de délimitation des frontières issues de la Première Guerre mondiale (1919–1936) – Commissions de délimitation des frontières en Europe, 1917–1927, 1935–1936; Frontières hungaro-yougoslave, bulgaro-yougoslave, albano-yougoslave, austro-yougoslave, austro-italienne.*

48 CADN, Ambassade Vienne, t.e. 730, PO/1, 628, *Le Délégué de la République Française auprès de la commission de Plébiscite de Klagenfurt a M. Millerand, Président du Conseil Ministre des Affaires Etrangères. Klagenfurt/Celovec, le 20. Aout 192. La situation dans la zone I(A) du Plébiscite.*

pred plebiscitom, ko je francoskim predstavnikom dejal, da so Francozi edini podporniki, Italijani so jim sovražni (take so bile sicer tudi francoske ocene), Angleži pa naklonjeni Avstrijcem.

Francozi so bili srbski zavezniki in so na jugoslovanstvo gledali po principu širjenja Srbije oz. stvaritve ene nacije po lastnem zgledu. Kraljevino SHS, kasneje Kraljevino Jugoslavijo, so videli kot svojega otroka oz. otroka »versajske Evrope«. Tako kot Britanci so bili prepričani, da je tajne pogodbe treba spoštovati in so tudi pri Londonskem paktu (Treaty of London, 1915), ves čas zagovarjali stališče, da ga je treba uresničiti. Ne sicer čez dogovorjeno ozemlje (kar so poskušali doseči Italijani), a na koncu sta prav Velika Britanija in Francija pritisnili na Kraljevino SHS, da je podpisala za Slovence pogubno Rapalsko pogodbo. Za Veliko Britanijo, ZDA in Rusijo Slovenija ni bila niti geografski niti politični pojem. ZDA so med prvo svetovno vojno in ob njenem koncu prvič vstopile v mednarodno politiko, v kateri so dominirale stare imperialne sile. Njihovo stališče do urejanja svetovnih vprašanj je bilo zelo idealistično, a na koncu bolj kot ne v škodo Slovincem. Predsednik Wilson, zgodovinar in univerzitetni profesor, se je zanašal na mlado, *ad hoc* sestavljeno in neizkušeno skupino Inquiry, ki je na višku delovanja štela 126 članov, na pariško mirovno konferenco pa je prišla z že izdelanimi stališči, ki jih je bilo potem težko spremeniti. O Slovencih kot »nezgodovinskem« narodu ni imela skoraj nikakršnega védenja. Polkovnik Edward House, najtesnejši Wilsonov zaupnik, je bil še posebej naklonjen Italijanom, saj je bil fasciniran nad njihovo kulturo. Za Slovence so, potem ko so nekaj izvedeli o njih, menili, da se samo nekaj pritožujejo, nič pa niso pripravljeni storiti sami. Vodilnega slovenskega politika dr. Antona Korošca je med njunim prvim srečanjem 18. novembra 1918 House prepričeval, naj vpliva na Pašiča, da zaradi grozeče italijanske zasedbe Ljubljane ne pošlje srbske vojske na slovensko ozemlje, ker bi to lahko izzvalo spopade. Tolažil ga je, da se je bolje sprijazniti z okupacijo katerega koli mesta na »spornem« ozemlju, kot pa izzvati konflikt. Če bodo Slovenci tako ravnali, bodo simpatije sveta na njihovi strani in na koncu ne bodo ničesar izgubili. Pristajanje na nasvete, kakršnega je House dal Korošču, in naivno zaupanje v ZDA so Slovenci in Jugoslovani pri reševanju mejnega vprašanja drago plačali. T. i. »wilsonizem« je bil sicer značilen predvsem za obdobje pred pariško mirovno konferenco in prve mesece njenega poteka (do junija 1919), potem pa mu je v obdobju do decembra 1919 sledilo oddaljevanje ZDA od evropske politike in izolacionizem, v tem kontekstu tudi njihov dokončni odhod s konference. Vendar so bile v prvem obdobju sprejete nekatere ključne odločitve. »*Osvobajate nas, hkrati pa nas režete na koščke,*« je bil stavek, ki si ga je Wilson najbolj zapomnil z enega od dveh srečanj s slovensko delegacijo 5. junija 1919 v Parizu. O srečanju se je kasneje izražal s simpatijami (na njem je sicer predsednik prehodne slovenske vlade, ki je nastala ob razpadu Avstro-Ogrske, dr. Janko Brejc izrekel tudi besede »*Ave Wilson, Sloveni morituri te salutant*« – »*Pozdravljen Wilson, umirajoči Slovenci te pozdravljamo*«), vendar te simpatije na njegove odločitve v zvezi s slovenskimi mejami niso kaj dosti

vplivale.⁴⁹ Wilsonov odnos je bil gotovo bistveno manj kolonialen kot francoski in britanski. Wilson se je vendarle zavzemal za novo svetovno ureditev in za pravico narodov do samoodločbe, toda s svojo politiko ni uspel, končala je v ameriškem izolacionizmu. A nazadnje sta pragmatizem in izolacionizem, ki je postal vodilo ameriške politike, kar zadeva Slovence, pripeljala do podobnih zaključkov, kot so bili britanski. Medtem ko so slovenski in drugi vojaki množično umirali na vzhodni fronti, sta ruski zunanji minister Sergej Sazonov in glavni arhitekt londonskega pakta angleški zunanji minister Edward Grey (ob aktivnem sodelovanju in podpori ministrskega predsednika Herberta Henryja Asquitha) slovensko ozemlje dodelila Italiji. Čeprav je šlo za zapleteno vprašanje rusko-britanskih odnosov, je bilo v osnovi preprosto: britanska diplomacija se je marca 1915 odločila Rusiji priznati pravico zato, da zasede Carigrad ter Bospor in Dardanele, s čimer je dobila njene koncesije za območje severne Perzije in Sueškega prekopa, obenem pa sta bili državi soglasni, da se v celoti ugodi italijanskim zahtevam. Francozi so se dogovoru pridružili za koncesije v severni Afriki.

Asquithovo ravnanje pred in med vojno so sicer njegovi sodobniki imeli za neodgovorno in nevarno za državo (na njegove politične odločitve naj bi precej vplivala tudi tedanja ljubimka Venetia Stanley), seje vlade so bile zmedene, brez zapisnikov, zato poti odločanja tudi ni mogoče slediti.⁵⁰ Sam je bil prežet z občudovanjem do Italije. Italija je bila tudi zadnja država, ki jo je kot predsednik vlade obiskal konec marca 1916, v zadnjem letu svojega vladanja. Po obisku je izdal knjižico *Italy, our Ally. The book of Italy*, z barvno naslovnico sebe in italijanskega predsednika vlade med zastavama obeh držav, polno vzvišenih besed in hvale. Knjižico je začel takole: »*Občudovanje in privrženost, ki je vsak Anglež čuti do Italije, se je še povečala v zadnjih šestih mesecih, v katerih sta naša naroda tovariša v orožju.*« Temu sledi zbir nabuhlih hvalnic z ene in druge strani z raznih sestankov in banketov med obiskom.⁵¹ Britanska politika je (kolikor pač je) pred prvo svetovno vojno največ vedela iz del zgodovinarja in publicista R. W. Seton-Watsona in še nekaterih redkih poznavalcev nacionalnega vprašanja južnih Slovanov v Avstro-Ogrski.⁵² Vendar je bilo to mnogo premalo, Slovenci, kot rečeno, kot narod

49 Lipušček, Uroš, *Ave Wilson. ZDA in prekrjanje Slovenije v Versaillesu 1919–1920*. Ljubljana: Sophia, 2003; Lipušček, Uroš, *Sacro Egoismo. Slovenci v krempljih tajnega londonskega pakta 1915*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2012; Rahten, Andrej, *Pozabljeni slovenski premier. Politična biografija dr. Janka Brejca (1869–1934)*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva družba, 2002; Rahten, Andrej, Dr. Ivan Schwegel in jadransko vprašanje na Pariški mirovni konferenci, *Acta Histriae*, 3 (2010), str. 691–712.

50 Webb, Mike, *From Downing Street to the Trenches. First-hand Accounts from the Great War, 1914–1916*. Oxford: Bodleian Library, 2014.

51 Asquith, Herbert H., *Italy our ally: being an account of the visit to Italy*. London: T. F. Unwin Ltd., 1916.

52 Seton-Watson, Robert William, *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy*. London: Constable & Co., 1911. Glej tudi: Seton-Watson, Robert William, *The Balkans, Italy and the Adriatic*. London: Nisbet & Co. Ltd., 1915; in Seton-Watson, Robert William, Seton-Watson, Hugh, Boban, Ljubo, Gross, Mirjana, Krizman, Bogdan, Šepić, Dragovan (ur.), *R. W. Seton-Watson and Yugoslavs: correspondence 1906–1941 in 1918–1941*. London: British Academy, 1976.

niso bili na obzorju britanske politike vse do konca vojne, čeprav je kupčevala z njihovimi ozemlji. Prva politična študija je iz januarja 1919. Tedaj je zgodovinska sekcija ministrstva za notranje zadeve izdelala študijo na dvajsetih straneh z naslovom »The Slovenes«. Študija je sicer relativno soliden zgodovinski pregled (upoštevata celo Prekmurce, zmotno jih sicer imenuje Međimurci, a jih ima za Slovence in tudi poudarja, da tam živijo Slovenci protestantske vere). Vendar je ključnega pomena sledeče: v študiji je bilo zapisano prepričanje, da Slovenci nikoli niso ustanovili lastne države, nimajo lastne nacionalne tradicije in ne zgodovinskih pravic, na katere bi se lahko sklicevali pri oblikovanju svoje politike.⁵³

Ne bi torej mogli reči, da pred koncem vojne britanski politiki niso že dovolj natančno poznali slovenskega naroda. A so, kot tudi druge velesile, ocenjevali, da nima dovolj notranje moči za vzpostavitev avtonomnega položaja, kaj šele lastne države. Zato se z njim niso kaj dosti ukvarjali. In zato tudi po nastanku jugoslovanske države niso videli zavor za uresničitev londonskega pakta. Slovencem pa je šele upor med drugo svetovno vojno ponudil priložnost za vzpostavitev državnosti in popravo meja.

Slovenska usoda je bila tako po prvi svetovni vojni odločena v okviru (tajnih) mednarodnih dogovorov, različnih kupčevanj v kontekstu pariške mirovne konference, dvomov v slovensko nacionalno vitalnost in predsodkov do Slovencev. Posledica je bila razdelitev med štiri države, od katerih so se nacionalno uspeli okrepiti le v Kraljevini Srbob, Hrvatov in Slovencev oz. v Kraljevini Jugoslaviji. Neugodne zunanje-politične razmere, nemoč in nespretnost slovenskih politikov ter nezainteresiranost srbskih oz. novih jugoslovanskih oblasti so imele za posledico, da je Italija dobila zahodni del slovenskega ozemlja, tj. Primorsko, Koroška pa je bila izgubljena na plebiscitu. Slovenci so bili postavljeni pred novo stvarnost: živeli so v štirih državah z različnimi političnimi sistemi, vsi pa so imeli v osnovi avtoritarno izhodišče in so bili v nacionalnem smislu Slovencem nenaklonjeni. Več kot tretjina Slovencev je ostala izven matičnega ozemlja, Slovenija je ostala brez Trsta, v katerem je živelo 57.000 Slovencev, s tem pa je ostala tudi brez najmočnejšega industrijskega centra in izhoda na morje. Primorski Slovenci so bili v času med obema vojnama načrtno italijanizirani, izpostavljeni fašističnemu nasilju in gospodarsko zatirani, zaradi česar se jih je bilo okrog 100 tisoč prisiljenih izseliti, večinoma v Jugoslavijo (okrog 70 tisoč) ali v Južno Ameriko in druge kraje. Kljub temu so Primorci uspeli obdržati – javno ali ilegalno – kulturne organizacije in se jezikovno in kulturno ohraniti kot Slovenci, bili pa so tudi prvi v Evropi, ki so se fizično uprli fašizmu. Slovenec v Avstriji so formalno štela zaščitna manjšinska določila saintgermanske mirovne pogodbe, vendar jih je Avstrija izpolnjevala le deloma. Po anšlusu (zanj so glasovali tudi Slovenci, da bi se izognili očitku o neloyalnosti in posledicam, ki bi jih taka ocena prinesla) se je postopoma stopnjeval nacistični pritisk. Končni cilj je bil popolna izselitev

53 IWM (Imperial War Museum, London), *The Slovenes. Handbook prepared under the direction of the historical section of the Foreign Office – NO 14 a (Confidential)*, January 1919.

prišli kraji, ki so daleč od morja in ki so v času Avstro-Ogrske sodili v historične dežele v notranjosti.⁵⁴ Po drugi svetovni vojni je večji del tega ozemlja zaradi uspešnega narodnoosvobodilnega boja pripadel Sloveniji, a je geografska in kulturna pripadnost »Primorski« ostala. Dvajsetletno življenje v Italiji in pod fašizmom je pustilo pečat na arhitekturi, navadah, prehrani, mentaliteti ljudi, ki so še danes posebej občutljivi na fašizem. Po določitvi rapalske meje je ob njej na obeh straneh zrasla obsežna obrambna infrastruktura: na jugoslovanski strani t. i. Rupnikov linija – po generalu Leonu Rupniku, ki je bil zadolžen za njeno graditev, med drugo svetovno vojno pa je postal najbolj znan kolaboracionist in bil po vojni obsojen na smrt; na italijanski strani t. i. Alpski zid. Obrambna infrastruktura (ki sicer potem med drugo vojno ni bila uporabljena, na jugoslovanski strani je tudi ostala nedokončana, je trajno zaznamovana podoba pokrajine in življenje ljudi.⁵⁵ Nekoč zaprti in odmaknjeni kraji so se zaradi gradnje infrastrukture, in tudi tihotapljenja opomogli, prihod tujcev (na jugoslovanski strani iz različnih delov Slovenije in Jugoslavije, na italijanski iz različnih delov Italije), je močno vplival na življenje prebivalstva, med drugim tudi na ljubezenska razmerja, poroke in rojstva. Med drugo svetovno vojno je rapalska meja v enem delu postala nemško-italijanska meja, v drugem pa nekakšna notranja meja v Italiji, ki jo je ta ohranila kljub temu, da je bila njena okupacijska cona, to je t. i. Ljubljanska pokrajina, vključena v italijansko kraljestvo.

Drugi del izgubljenega ozemlja po prvi svetovni vojni je bila Koroška. Drugače kot na zahodu so tu za ozemlje vse od konca vojne pa do pozne pomladi 1919 potekali ostri boji med slovenskimi in avstrijskimi silami. Po razpadu Avstro-Ogrske so njeni južni Slovani ustanovili prehodno, enomesečno Državo Slovencev Hrvatov in Srbov s sedežem v Zagrebu, ki se je 1. decembra 1918 združila s Srbijo. Vendar srbska vojska ni takoj prišla v Slovenijo, zato so se tako za Štajersko, ki so jo prav tako hoteli avstrijski Nemci, kot Koroško bojevali slovenski prostovoljci pod vodstvom generala Rudolfa Maistra. V začetku leta 1919 je bilo med slovensko in avstrijsko stranjo določena razmejitvena linija in sklenjeno premirje, ki pa sta ga občasno kršili obe strani. Pred odločanjem na konferenci so slovenske enote aprila 1919 pričele z večjo ofenzivo, ki pa je bila slabo izvedena.

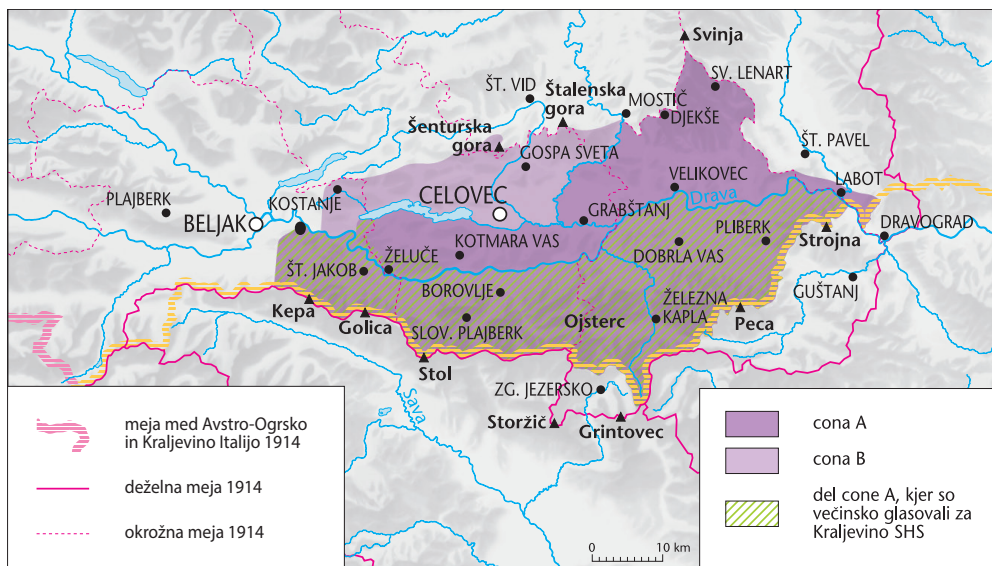
Slovenske enote so se morale na hitro in z veliko žrtvami vrniti na izhodiščne položaje. Avstrijci so prešli Dravo, prišli na Karavanke in prodrli v Mežiško dolino (do Slovenj Gradca). A medtem je bila v Sloveniji že srbska vojska. Poveljstvo jugoslovanske dravske divizije je mobiliziralo nekaj letnikov slovenskih obveznikov, pripeljalo okrepiteve iz Srbije in junija izvedlo protiofenzivo. Jugoslovanska vojska s pretežno slovenskimi enotami je zasedla vso slovensko Koroško. Avstrijci so odpovedali premirje, reagirale so velike sile na pariški mirovni konferenci, ki so bile zelo nezadovoljne, ker je jugoslovanska stran izvajala vojaške operacije v času, ko naj bi na konferenci odločali o meji.

54 *Italijansko-slovenska meja od Rapalla, prek Osima do danes (1920–2020).*

55 Peter Oblak, *Podzemni bunker Goli vrh.*

Slika 15: Zahodna meja po prvi svetovni vojni: mejni predlogi.

Slika 16: Koroški plebiscit l. 1920.

Med obema vojskama (jugoslovanska se je morala deloma umakniti) so italijanske sile v imenu Antante ustvarile štiri kilometre širok razmejitveni pas.

Jugoslovanska delegacija je sredi februarja 1919 postavila svojo zahtevo glede koroške meje. Ta naj bi potekala po črti Rosskofl pri Pontebbi, Šmohor-pogorje med Dravsko in Ziljsko dolino-Gumern-Osojsko jezero, Osojske Ture- Šenturška gora-Magdalenska gora-Svinška planina-Dreieckkogel. ZDA so na osnovi ocen svoje delegacije na terenu vztrajale pri meji na Karavankah, Angleži so prisodili Avstriji Pliberk, Železno Kaplo in Celovec, Italijani pa zahtevali celo bivšo kranjsko-koroško mejo. Bile so še razne druge vmesne variante, nazadnje je 27. avgusta prevladal predlog o plebiscitu v Koroški kotlini. To so razdelili na dve coni, A in B. Najprej bi izvedli plebiscit v jugoslovanski coni (cona A), če bi tu uspel, pa nato še v coni B, sicer pa bi ta brez plebiscita pripadla Avstriji.

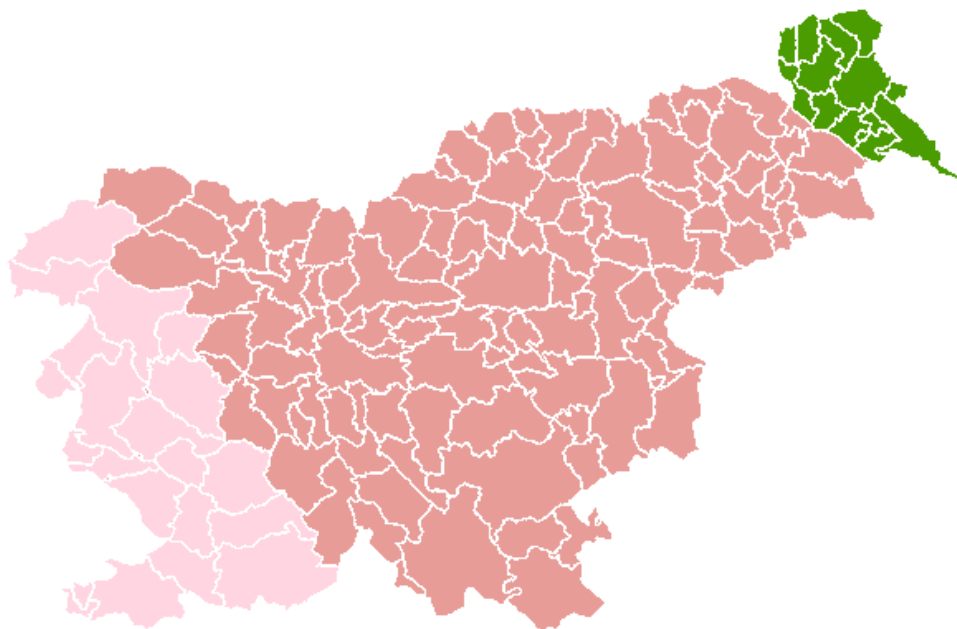
Slovensko-jugoslovanska oblast v coni A je naletela na vrsto težav in si ustvarila precej nasprotovanja. Prebivalci so demarkacijsko črto jemali kot omejevanje svobode, uradovanje v slovenščini je povzročalo težave Nemcem, a tudi veliko koroškim Slovencem, ki so bili navajeni uradovanja v nemščini, jezik (narečje) pa so gojili doma in v nedeljskih šolah ter cerkvi. Odstranitev nemške uprave je pri nemškem prebivalstvu izzivala ostre reakcije, prav tako nadzorovanje večjih posesti in obratov, ki je zaradi socialne strukture prizadelo večinoma Nemce. Tako stanje je trajalo leto dni, nato je tri mesece pred plebiscitom začela upravo nadzirati plebiscitna komisija, demarkacijsko cono so morali odpreti. To je povzročilo množičen prodor nemške propagande, ki je izrabljala nedemokratske razmere v Kraljevini SHS, pa tudi izsiljevanje, podkupovanje in

raznovrstne pritiske. Plebiscit je bil izveden 10. 10. 1920. Glasovalo je 95,75 % volilnih upravičencev. Volivci so morali biti stari dvajset let, morali so biti rojeni v plebiscitni coni ali imeti tam pred 1. januarjem 1912 stalno prebivališče. Ker sta se obe coni šteli za enotno plebiscitno ozemlje, so lahko glasovali tako tisti, ki so bili rojeni v coni B, pa so v času plebiscita stanovali v coni A, kot tisti, ki so imeli v coni A prijavljeno prebivališče (kar je veljalo za sorazmerno številno nemško uradništvo), živeli pa so drugje. Glasovanje je bilo tajno. Glasovnice so šteli tri dni. 13. oktobra je predsednik plebiscitne komisije razglasil izid. Za Avstrijo je glasovalo 22.025 ali 59,04 % glasovalcev, za priključitev h Kraljevini SHS pa 15.279 ali 40,96 %. Ker je na ozemlju cone A pred vojno živelo več kot 50.000 Slovencev (več kot 69 %) in manj kot 31 % Nemcev, je vsaj 10.000 Slovencev oddalo glas za Avstrijo. Zgodovinarji, ki so se s plebiscitom ukvarjali, menijo, da je več kot 59 % Slovencev glasovalo za Jugoslavijo, nekaj manj kot 41 % pa za Avstrijo. Kljub nekaterim nepravilnostim je plebiscit realno pokazal voljo ljudi; zelo pomembno vlogo pri odločitvi za zeleno (avstrijsko) glasovnico pa je poleg ravnanja jugoslovanskih oblasti imela propaganda, od strank pa socialna demokracija. Slovenci, ki so glasovali za Avstrijo, so bili hitro razočarani: nemška raznarodovalna dejavnost se je kljub predplebiscitnim obljubam nadaljevala. Jugoslovanska propaganda je bila usmerjena predvsem na narodno zavest, zanemarila pa je politične, socialne in gospodarske razloge. Ti so postali odločilni. Koroške deželne oblasti so se pomena propagande bolj zavedale in so vanjo vložile precej finančnih sredstev. Avstrijska propaganda je poudarjala tradicionalno navezanost na Avstrijo, nevarnost vojne, ki je grozila Kraljevini SHS od Italije, služenje vojske pravoslavnemu srbskemu kralju, nemirne meje nove balkanske države; na drugi strani pa demokratičnost v avstrijski republiki in ekonomske prednosti (ugodnejše cene kmetijskih pridelkov ipd.). Že pred vojno močna protisrbska propaganda in protivojno razpoloženje sta imela močan učinek. Psihološko so učinkovali tudi socialni nemiri v Kraljevini in reakcija oblasti nanje, in tudi usihanje slovenske avtonomije po zedinjenju. Izguba Koroške je Slovence emotivno zelo prizadela, saj so jo imeli za »zibelko« slovenstva (nekako tako kot Srbi Kosovo), predvsem zaradi mitske predstave, da je bila Karantanija, ki je imela sedež na Koroškem in kjer so ustoličevali karantanske kneze, prva slovenska država.

Štajerska je kljub raznim diplomatskim pritiskom prišla v Kraljevino SHS. Zlasti Italijani, ki so bili veliki nasprotniki novonastale države in so hoteli čim več njenega ozemlja, so zahtevali Maribor za Avstrijo in mejo po črti Mura-Ljutomer-Pragersko-Pohorje (Velika Kopa)-Plešivec-Železna Kapla-Ljubelj. Zase so ob tem zahtevali jeseniški, blejski in bohinjski kot. Francozi so podpirali jugoslovanske zahteve. Po dolgotrajnih razpravah so Radgono dali Avstriji, Maribor in Štajersko pa Kraljevini SHS. Italijanske zahteve po jeseniškem, blejskem in bohinjskem kotu so zavrnil.

Najbolj vzhodnemu delu slovenskega ozemlja, Prekmurju, na konferenci sprva niso namenjali pozornosti, ker je pripadalo ogrskemu delu monarhije, čeprav je jugoslovanska

delegacija imela pripravljen razmejitveni predlog. Na koncu ga je mirovna konferenca sprejela, glavni vzrok pa je bil širjenje revolucije na Madžarskem. Ta je zajela tudi Prekmurje (pokrajina je bila sicer nacionalno mešana, a z večinskim slovenskim prebivalstvom). Zato so antantne sile tja poslale vojsko Kraljevine SHS, ki je avgusta 1919 zasedla Prekmurje. To je potem pripadlo Jugoslaviji. Najbolj severni del s Slovenci poseljenega ozemlja, ki je gravitiral k Monoštru (madž. Szentgotthardu, nem. St. Gotthard), skupaj s Prekmurjem pa je bil del enovite pokrajine, ki so ji Prekmurci rekli Slovenska krajina ali Slovenska okroglina, pa je pripadel Madžarski.⁵⁶

Slika 17: Ozemlje današnje Republike Slovenije leta 1920: svetlo rožnata barva označuje ozemlje, ki ga je po prvi svetovni vojni dobila Italija; rožnata, ki ga je dobila Kraljevina SHS (Jugoslavija), in zelena ozemlje, ki je bilo stoletja pod Madžarsko, a v okviru Avstro-Ogrske (Prekmurje), ki ga je leta 1919 prav tako dobila Kraljevina SHS.

56 Več o tem: *Mi vsi živeti ščemo* : Prekmurje 1919: okoliščine, dogajanje, posledice.

Evropske meje na predvečer druge svetovne vojne

Ne glede na bogat nabor literature o drugi svetovni vojni na eni strani in o mejah ter mejnih vprašanjih na drugi je opazno pomanjkanje sočasne obravnave obeh tem v specializiranih objavah. Čemu je temu tako, ni glavno vprašanje. Bistveno je, da kljub precejšnjemu raziskovalnemu in literarnemu korpusu, namenjenemu drugi svetovni vojni, ostaja znanstvena obravnava meja v tem obdobju pomanjkljiva. A to seveda še zdaleč ne pomeni, da druga svetovna vojna ni vplivala na meje in jih oblikovala. Ali pa, da meje niso vplivale na drugo svetovno vojno. Nasprotno, meje, predvsem tiste, vzpostavljene na pariški mirovni konferenci, so odigrale ključno vlogo pri oblikovanju vzrokov za njen izbruh. In to celo do te mere, da bi lahko drugo svetovno vojno v Evropi poimenovali tudi kot vojno za meje. V pričujočem poglavju bomo obravnavali le najbolj ključne spremembe meja v času druge svetovne vojne, saj je vsem težko slediti, kar bodo prikazala tudi osrednja poglavja knjige. Manjših sprememb je bilo namreč na stotine, o čemer priča dejstvo, da so zaključek vojne v okviru predvojnih meja dočakale le tri evropske države: Danska, Nizozemska in Norveška.

Pariška mirovna konferenca je s težnjo po kaznovanju držav poraženek in sledenju politiki samoodločbe popolnoma spremenila podobo Evrope. Na pogorišču prve svetovne vojne so vzniknile nove nacionalne države Finske, Estonije, Latvije, Litve, Poljske, Češkoslovaške, Jugoslavije, Avstrije in Madžarske.⁵⁷ Dele nemškega ozemlja so si prisvojile države zmagovalke ali pa je šlo za izgube v korist novih nacionalnih držav. Nekatere izgube, kot sta Alzacija in Lorena, pa poljski koridor mimo Gdanskega do severnega morja, s čimer je bila od osrednjega nemškega ozemlja odrezana Vzhodna Prusija, so bile še posebej boleče.

Novo nacionalne države so bile pretežno zadovoljne z izkupičkom mirovne konference, to pa ni veljalo za države poraženke. Slednje so verjele, da bi morale biti tudi same upravičene do samoodločbe in do uresničitve koncepta, po katerem bi vsi pripadniki enega naroda živeli znotraj državnih meja matične države. Med poraženkami je odrekanje pravice do samoodločbe porodilo stanje, ki je vodilo v oblikovanje skrajno

57 Dualistična Avstro-Ogrska monarhija se je po izgubi obširnih ozemelj razdelila v samostojni državi. Avstrija je prva upala na združitev z Nemčijo, kar ji preprečita tako Versajska kot Sanžermenska pogodba.

nacionalističnih politik, ki se niso ozirale na dejstvo, da s takimi težnjami odrekajo enake pravice drugim narodom in jim škodujejo. Na pariški mirovni konferenci ustanovljeno Društvo narodov je stremelo k zagotavljanju »teritorialnega statusa quo« kot poglavitnega načela mednarodne legitimitete.⁵⁸ Zato je bilo Društvo narodov načeloma tista mednarodna organizacija, ki je zagovarjala varovanje in ohranjanje meja versajske Evrope. Po njegovih načelih je namreč kršenje meja predstavljalo prestopok zoper načelo narodne samoodločbe, čeprav je bilo to kršeno že v samem temelju, ko je bilo odrečeno poraženkam. Stališča Društva narodov je potrjeval tudi Briand-Kelloggov Pakt iz leta 1928, s katerim so se države podpisnice zavezale, da bodo spoštovale mednarodne meje in da se ne bodo zatekale k spopadam za njihovo revizijo.⁵⁹ Še tretjič pa je mednarodna skupnost versajsko ureditev potrdila s podporo Društva narodov Stimsonovi doktrini leta 1931, ki je zanikala legalnost ozemeljskega revizionizma.⁶⁰ Z vsemi naštetimi določbami so zmagovalke prve svetovne vojne poskušale zamrzniti politični zemljevid Evrope in preostalega sveta, vendar je bila politika iredentizma, revizionizma in nacionalizma premočna.⁶¹

Prav iredentizem je bil tisti, ki je kot politično gibanje za priključitev ozemlja posejlenega z narodno manjšino k matični državi, poganjal ozemeljski revizionizem.⁶² Med poraženkami se je najbolj razvil na Madžarskem, v Nemčiji in Bolgariji. Tudi Sovjetska zveza je po utrditvi Komunistične partije na oblasti želela revizijo ozemeljskih koncesij, na katere je pristala s podpisom miru v Brest-Litovskem⁶³ leta 1918, na podlagi katerega

58 Ustanovitev Društva narodov je bila zapisana v preambuli Versajske pogodbe, z delovanjem pa je začela 10. januarja 1920. Prvotno je v društvu delovalo 32 antantnih sil in 13 nevtralnih držav. Kljub temu, da je pobudo za ustanovitev Društva narodov dal predsednik ZDA Woodrow Wilson, ZDA zaradi preusmeritve v politiko izolacionizma niso bile članice organizacije. Med letoma 1920 in 1937 se je organizaciji pridružilo še 21 držav, med njimi leta 1926 Nemčija (ki pa je izstopila oktobra 1933) in leta 1934 Sovjetska zveza (ki je bila leta 1940 izključena). Društvo narodov je bilo razpuščeno leta 1946 po ustanovitvi Organizacije združenih narodov. Glavna zapuščina Društva narodov je v oblikovanju temeljev globalne finančne politike in zdravstvenih smernic, medtem ko zaradi okrnjenih pristojnosti sankcioniranja ni moglo zagotavljati načela kolektivne varnosti.

59 Briand-Kelloggov pakt, ki je prepovedal vse vojne z izjemo obrambnih vojn, je bil sklenjen 27. avgusta 1928 v Parizu. Poimenovan pa je po arhitektih sporazuma, zunanjemu ministru Francije Aristidu Briandu in zunanjemu ministru ZDA, Franku K. Kelloggu. Med podpisnicami sporazuma so bile Francija, ZDA, Nemčija, Belgija, Velika Britanija, Avstralija, Kanada, Nova Zelandija Italija, Japonska, Poljska in Češkoslovaška. Kasneje je k njemu pristopilo še 63 drugih držav, med njimi Sovjetska zveza in Kraljevina SHS.

60 Stimsonova doktrina je dobila ime po amerškemu zunanjemu ministru Henryju L. Stimsonu. Razlog zanjo je bilo japonsko kršenje mednarodne zakonodaje, ko je 18. septembra 1931 njena vojska razstrelila del železnice v Južni Mančuriji kot izgovor za invazijo v osrednjo Mančurijo. Januarja 1932 je Stimson razglasil, da ZDA ne bodo priznale nobenih ozemeljskih ali upravnih sprememb na Kitajskem. Marca 1932 je Stimsonovo doktrino soglasno potrdilo tudi Društvo narodov.

61 Jackson in Zacher, *The Territorial Covenant*, 3. citeseerx.ist.psu.edu: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.615.1864&rep=rep1&type=pdf> (dostop: februar 2020).

62 Iredentizem je bilateralna in hkratna težnja tako matične države kot sonarodnjakov v drugi državi po etnoteritorialni vzpostavitvi meddržavnih meja. Več v: Füzesi, *Explaining irredentism*, 277.

63 Brest-Litovski mir je bil podpisan 3. marca 1918 med centralnimi silami in sovjetsko Rusijo. Rusija se je s podpisom odrekla Poljski, Litvi, Latviji, Estoniji, Finski, Ukrajini in ozemlju današnje Armenije. Po kapitulaciji Nemčije novembra 1918 sta antanta in sovjetska Rusija sporazum razglasile za neveljavnega.

so si zagotovile samostojnost baltske države,⁶⁴ dal pa je tudi temelje za oblikovanje druge poljske republike. Popravo meja s slednjo, je sovjetska Rusija poskušala doseči na silo v sovjetsko-poljski vojni, ki je rezultirala v sovjetskem porazu in je začrtala meje druge poljske države daleč na vzhodu.⁶⁵ Revizija te meje je bil skoraj dve desetletji kasneje eden izmed razlogov, da je Sovjetska zveza vstopila k sporazumu Ribbentrop–Molotov ter sodelovala pri razkosanju Poljske leta 1939.⁶⁶ Trianonska pogodba, ki je bila zapisana po strateškem principu v korist novih nacionalnih držav, je Madžarsko prikrajšala za približno 72 % predvojnega ozemlja.⁶⁷ To je pomenilo, da je bilo kar tri milijone Madžarov naenkrat odrezanih od matice in potisnjenih v vlogo nacionalnih manjšin. Največ jih je prešlo v okvir Čehoslovaške, Ukrajine, Kraljevine SHS in Romunije. Na drugi strani pa je vzpostavitev nove Madžarske tudi zmanjšala odstotek prebivalstva, katerega materni jezik ni bila madžarščina. Če je bilo teh leta 1880 53,4 % in leta 1910 46,5 %, jih je bilo zdaj le še 10 %. Odstotek seveda še vedno ni bil zanemarljiv,⁶⁸ je pa na tak način nova Madžarska postala narodnostno precej bolj homogena, kot je bila pred tem. Kljub temu pa je v obdobju med obema vojnama 4. junij, torej obletnica podpisa Trianonske pogodbe, postal dan žalovanja za madžarski narod. Na ta dan so zaprli trgovine in izobraževalne ustanove, nosili so črnino, madžarske zastave pa so bile razobešene na polovici droga. V imaginariju Madžarov je velika Madžarska še vedno obstajala, Trianonska pogodba pa se je zdela kot smrtna obsodba. Odločeni, da se ji bodo uprli, so se zbirali na javnih manifestacijah, kjer so zahtevali ponovno združitev z izgubljenimi ozemlji ter zavračali izgubo s klicem »*Ne, ne, nikoli!*«.⁶⁹ V kartografiji so zemljevide, ki so označevali nove meje Madžarske, poimenovali z imenom »Pohabljena Madžarska.«⁷⁰ Vse skupaj je kazalo na ogromen občutek krivice. V odnosu do Slovenije so Madžari po množičnih shodih Slovencev zavrnili ponudbe o avtonomiji in končnih določilih Trianonske pogodbe

64 O'Connor, *The History of the Baltic States*.

65 Sovjetska Rusija in Poljska sta se spopadli med februarjem 1919 in oktobrom 1920 za današnje ozemlje zahodne Ukrajine in dele današnje Belorusije. Poljakom se je sprva uspelo prebiti do Kijeva, vendar jih je Rdeča armada porinila na zahod do te mere, da so prečkali reko Vislo in celo ogrozili Varšavo. V bitki za Varšavo je sovjetska Rusija izgubila in nazadnje je bil leta 1921 podpisan mirovni sporazum iz Rige, na podlagi katerega so se meje druge poljske države pomaknile daleč na vzhod. Revizijo meje je Sovjetska zveza dosegla šele, kot članica zmagovalne koalicije v drugi svetovni vojni, in sicer na račun poražene Nemčije. Več v: Davies, *White Eagle, Red star*.

66 Uradno gre za Nemško-sovjetski sporazum o nenapadanju, ki sta ga 23. avgusta 1939 podpisala zunanja ministra nacistične Nemčije in Sovjetske zveze, Joachim von Ribbentrop in Venčeslav Molotov v Moskvi. Za dobo desetih let sta se podpisnici zavezali k medsebojnemu zavezništvu v primeru, da bi bila ena od njiju napadena. V tajnem delu sporazuma sta si državi razdelili Poljsko po porečju rek Narev-Visla-San in se dogovorili za vključitev Finske, Estonije, Latvije in Besarabije v Sovjetsko zvezo ter za vključitev Litve v nemško vplivno območje.

67 Trianonska pogodba je četrta od petih mirovnih pogodb, ki so bile sklenjene v okviru Pariške mirovne konference, in sicer med antantnimi silami ter Madžarsko kot naslednico Avstro-Ogrske monarhije. Podpisana je bila 4. junija 1920.

68 Hoensch, *Geschichte Ungarns*, 103.

69 Nem, nem, soha!

70 Csonka Magyarország. Več v: Mithander in Troy, *Collective Traumas*, 86.

ter zasedbi jugoslovanske vojske, 17. avgusta 1919 v Beltincih predali Kraljevini SHS Prekmurje, medtem ko jim je uspelo obdržati Porabje. Izguba je bila nato revidirana z madžarsko okupacijo leta 1941, a je Prekmurje po drugi svetovni vojni ponovno prešlo v okvir Slovenije.

Tako kot na Madžarskem je tudi Nemčija smatrala vse ozemeljske izgube ter odvzem pravice do združitve z Avstrijo kot veliko krivico, ki so ji jo zadale države zmagovalke. Vendar pa je njena revizionistična politika za razliko od Madžarske veliko bolj vplivala na evropsko stabilnost. Že v času Weimarske republike so vodili nacionalistično zunanjo politiko,⁷¹ s katero so želeli izpodbijati ali pa revidirati določila Versajskega diktata, vključno z izgubo ozemelj. S tem, ko je priznala zahodne meje z Locarnskimi sporazumi leta 1925,⁷² si je zagotovila dovolj naklonjenosti zahodnih velesil, da je lahko zavrnila t. i. vzhodni Locarno. Posledično je v Vzhodni Evropi vodila Nemčija bolj agresivno politiko, s katero je zahtevala koncesije za nemško manjšino, hkrati pa se nikoli ni odrekla reviziji obstoječih meja.⁷³ Politika popuščanja zahodnih držav se je razbohotila v letih, ko je na oblast prišla Nacionalsocialistična stranka Adolfa Hitlerja, ki je ob koncu tridesetih let zahteval povrnitev najbolj bolečih izgub. Najprej je leta 1938 izpeljal dolgo želeno priključitev Avstrije, z Münchenskim sporazumom pa si je pol leta zatem zagotovil z Nemci poseljene Sudete na Češkoslovaškem. Ob izbruhu druge svetovne vojne 1. septembra 1939 se je politika iredentizma združila z ekspanzionistično politiko. Če je nacistična Nemčija sprva priključevala ozemlja, kjer je obstajala precejšnja nemška manjšina, je z nasilnimi metodami začela osvajati tudi druga ozemlja, ki jih je smatrala kot del svojega življenjskega prostora, s katerim bo v bodoče omogočala preživetje in razcvet tisočletnega nemškega rajha.⁷⁴

Tudi zmagovalni tabor ni bil imun na politiko iredentizma, ki je zaznamoval predvsem medvojno politiko fašistične Kraljevine Italije. Ta si je na mirovni konferenci prizadevala za popolno uresničitev Londonskega sporazuma iz leta 1915,⁷⁵ v katerem so ji antantne sile obljubile precejšnje ozemeljske koncesije predvsem na račun približno pol

71 Weimarska republika je pogosto uporabljen naziv za nemško državo med vzpostavitvijo nemške republike leta 1918 do Hitlerjevega prevzema oblasti leta 1933. Ime izhaja iz mesta Weimar, kjer je zasedala narodna skupščina, ki se je umaknila iz Berlina, kjer je potekala revolucija. V Weimarju je bila 31. julija 1919 sprejeta tudi Weimarska ustava.

72 Locarnski sporazumi so bili sklenjeni 16. oktobra 1925 v Locarnu v Švici. V osrednjem delu sporazumov so se Nemčija, Francija in Belgija sporazumele glede poteka državne meje ter se odpovedale nasilni reviziji teh meja. Sopodpisnici sporazumov sta bili Velika Britanija in Italija. Sporazumi so bili razveljavljeni 7. marca 1936, ko je Nemčija pod vodstvom Adolfa Hitlerja vkorakala v demilitarizirano Porenje, s čimer so neposredno kršila določila Versajske pogodbe.

73 Fink, *German Revisionpolitik*, 144.

74 Mazower, *Hitler's Empire*, 81.

75 Londonski sporazum je bila tajna pogodba, ki je bila sklenjena med antantnimi silami in Kraljevino Italijo 26. aprila 1915. S sklenitvijo se je Italija zavezala vstopiti v prvo svetovno vojno na strani antante, ki je v zameno obljubila Italiji v Evropi dodelitev ozemelj Južne Tirolske, Trst, Istro in Dalmacijo.

milijona Slovencev in Hrvatov. Na mirovni konferenci je Italija dobila manj, kot ji je bilo obljubljen in kot si je želela. Na ozemlju Slovenije si je denimo želela zagotoviti Ljubljano in zasavske rudnike, kar je bil ponovno neuresničljiv cilj tudi v času okupacije med drugo svetovno vojno.⁷⁶ Ko je bilo na Pariški mirovni konferenci predlagano, da bi mesto Reka prešel v okvir Kraljevine SHS, je 12. septembra 1919 v mesto vkorakal Gabriele D'Annunzio z 2 tisoč legionarji, ki so Reko okupirali in izgnali ameriške, britanske in francoske vojake. V napetih okoliščinah skoraj enoletne okupacije je nazadnje prišlo do podpisa Rapalske pogodbe med Kraljevinama SHS in Italijo, po kateri je Italija dobila Trst, Goriško, Istro, del Kranjske. Iz Reke je bil D'Annunzio odstranjen, mesto pa je postalo samostojna država, dokler ga na podlagi Rimskih sporazumov ni priključila zdaj že fašistična Italija pod Benitom Mussolinijem.⁷⁷ Čeprav na teh ozemljih Italijani niso predstavljali večinskega prebivalstva, je na priključenih ozemljih potekala nasilna asimilacija, ob čemer si je Italija stalno prizadevala, da bi dobila še večje pravice in ozemlja. Zmagovalke prve svetovne vojne so v primeru nagrajevanja Italije zanemarile pravico do samoodločbe tu živečih Slovencev in Hrvatov.⁷⁸ Zemljevid Versajske Evrope je bil prav zaradi koncesij Italiji zaznamovan kot nerealizirana zgodba, relikv predvojnega stanja, v katerem so imperiji delili ozemlja, ki jim niso pripadala.

Države, ki jih je vodila politika iredentizma, so na predvečer druge svetovne vojne postale zaveznice v boju za odpravo sistema, ki ga je vzpostavila Pariška mirovna konferenca in za vzpostavitev Novega reda v Evropi pod primatom nacistične Nemčije. Do njegove uresničitve je v prvi vrsti vodil ekspanzionizem nacistične Nemčije, fašistične Italije in komunistične Sovjetske zveze, ki so mu tesno sledili iredentistični cilji Madžarske, Romunije in deloma Bolgarije, ki so neredko vodili tudi v medsebojne spopade za ista ozemlja. Ob višku ekspanzije leta 1942 se je ozemlje pod nadzorom sil osi raztezal od obal Atlantika v Franciji do obronkov Moskve in Stalingrada. Lahko bi rekli, da evropska celina tedaj ni bila več ozemlje suverenih, večinsko nacionalnih držav. Na njej je ponovno vzniknil imperializem, ki je ustvaril mešanico državnih tvorb, okupiranih ozemelj in izmaličenih protektoratov, kot sta bili Češka in Moravska ter Kraljevina Danska, ki sta bili okupirana ozemlja praktično v vseh ozirih, le po pravnih formulacijah (še) ne.⁷⁹

Revizionistične države so vodile različne politike v posameznih priključenih ozemljih. Bolgari so pretežno želeli le povrnitev ozemelj, ki so jih izgubili v Balkanskih vojnah. Zasedbo ozemlja današnje Severne Makedonije in delov Srbije so smatrali kot osvobojeni podaljšek Bolgarije. Ker so bila ta ozemlja, po njihovem mnenju, večinsko

76 V Dalmaciji je Italija denimo dobila le tista mesta, kjer so imeli Italijani večino, ter nekaj otokov, kot so Cres, Lošinj in Lastovo. Želeli so tudi Reko, ki ni bila predmet Londonskega sporazuma, a so jo leta 1924 vendarle dobili.

77 Rapalska pogodba je bila podpisana med Kraljevino SHS in Kraljevino Italijo 12. novembra 1920 v mestu Rapallo.

78 Za več glej npr.: Cattaruzza, Italy and Its Eastern Border; Verginella, Marta. *Meja drugib.*; Sluga, *The problem of Trieste and the Italo-Yugoslav Border.*

79 Mazower, *Hitler's Empire.*

poseljena z Bolgari, so hitro in razmeroma preprosto uvedli svojo upravo, izobraževalni sistem, jezik in patriarhat bolgarske cerkve.⁸⁰ Tam, kjer pa so okupatorke zasedala ozemlja z večinsko tujim prebivalstvom, pa je bilo težko ločiti med priključenim in okupiranim ozemljem. Ozemlje Białystoka na Poljskem je Nemčija po napadu na Sovjetsko zvezo leta 1941 denimo inkorporirala v vzhodnoprusko upravo, vendar ga dejansko nikoli ni v celoti priključila Tretjemu rajhu. Zanj je oblikovala posebno upravno enoto okrožja (Bezirk).⁸¹

Do leta 1942 je bilo tretjemu rajhu priključenih 270 tisoč km² ozemlja. Od tega je bilo kar 94 % tega ozemlja v Vzhodni Evropi. Madžarska, Bolgarija in Romunija so že zaradi svoje geografske pozicije prav tako priključevala ozemlja izključno v Vzhodni Evropi. Bolgarija je bila pri tem zelo uspešna, saj je presegla izgube iz prve svetovne vojne, saj je priključila 52 tisoč km².⁸² To pa ni uspelo Madžarski, saj ni dosegla želenega obsega izpred prve svetovne vojne. Kljub temu ji je uspela kar 85 % odstotna pridobitev vseh izgubljenih ozemelj. Največja poraženka revizionističnih sil je bila Romunija. Ta je namreč po prvi svetovni vojni pridobila ozemlja, ki pa jih je po izbruhu druge svetovne vojne izgubila v korist Madžarske in Sovjetske zveze.⁸³

Okupirana ozemlja v vzhodni Evropi so tudi večkrat menjale okupatorsko državo. Med takimi primeri je denimo Vilna, prestolnica Litve, ki so jo po sporazumu Ribbentrop–Molotov zasedli Sovjeti, a so jo nato po sporazumu z Litovci predali nazaj. A junija 1940 je Sovjetska zveza okupirala celotno Litvo, ki pa so jo nato leta 1941 po napadu na Sovjetsko zvezo zasedli Nemci. Leta 1944 je nato ponovno prešla v sovjetski okvir.⁸⁴ Tudi Severna Bukovina in Besarabija sta večkrat prehajali med Romunijo in Sovjetsko zvezo ter nazadnje leta 1944 dokončno pristali v okviru Sovjetske zveze. Takih primerov pa je bilo še na desetine.⁸⁵ Zasedba torej nikoli ni bila porok za utrditev okupacijskih meja v času vojne, še posebej ne med nasprotnicami, a tudi med zaveznicami so se meje pogosto spreminjale.

Po koncu morije druge svetovne vojne, spreminjajočih se meja, ki so najbolj zarezale v življenje lokalnega prebivalstva, so se meje po premirju povrnila v praktično enako stanje kot pred izbruhom vojne, predvsem zahvaljujoč vplivu držav zmagovalk na čelu z Združenimi državami Amerike in Velike Britanije. Ti dve državi sta se že leta 1941 v Atlantski listini zavezali, da sami ne bosta na račun vojne pridobili novih ozemelj ter

80 Dimitrov, *Bulgarian Neutrality*.

81 Arad, *The Operation Reinhard Death Camps*, poglavje 19.

82 V prvi svetovni vojni je izgubila približno 14 tisoč km².

83 Crampton in Crampton, *Atlas of Western Europe in the Twentieth Century*; De Groot, *Building the New Order: 1938–1945*. Spatial History Lab: <https://web.stanford.edu/group/spatialhistory/cgi-bin/site/pub.php?id=51#-footnote-23> (dostop: marec 2020).

84 Več v denimo: Hinden in Lane, *The Baltic and the Outbreak of the Second World War*.

85 Crampton, *Eastern Europe in the Twentieth Century – and After*, 179–181.

da se bodo vse ozemeljske zahteve po koncu vojne določale v skladu s samoodločbo narodov.⁸⁶ Največ je z zaključkom druge svetovne vojne pridobila Sovjetska zveza, ki je pridobila kar 476 tisoč km², torej več, kot Nemčija ob višku ekspanzije.⁸⁷

Slika 18: Nemški rajh na višku svoje ekspanzije leta 1942.

86 Pod Atlantsko listino sta se 14. avgusta 1941 podpisala ameriški predsednik Franklin D. Roosevelt in britanski ministrski predsednik Winston Churchill. Njenih 8 točk je predstavljalo vojne cilje obeh držav in oris temeljev povojne svetovne ureditve. Principe Atlantske listine je priznalo 26 držav zaveznic, ki so 1. januarja 1942 tudi podpisale namero o združitvi v Organizacijo združenih narodov.

87 De Groot, *Building the New Order*.

Okupacija Jugoslavije in določitev okupacijskih meja

V obdobju med obema svetovnjima vojnama sta revizionistična in protirevizionistična politika stali na okopih mednarodnih odnosov na Balkanu. Svoje iredentistične tendence sta Bolgarija in Madžarska usmerili proti Kraljevini SHS, Grčiji in Romuniji. Zaradi ogroženosti sta Kraljevina SHS in Romunija skupaj s Češkoslovaško in Francijo že leta 1921 oblikovali Malo antanto, zavezniški sporazum, ki je bil usmerjen zlasti proti Madžarski.⁸⁸ Kot najmočnejša revizionistična sila na Balkanu pa se je kmalu pokazala fašistična Italija, ki je želela na tem območju zmanjšati geostrateški vpliv Francije in vzpostaviti svojo interesno sfero zlasti s postavitvijo Albanije v popolnoma podrejen položaj ter s pritiskom na Jugoslavijo in Grčijo. Zato so leta 1934 Jugoslavija, Grčija, Romunija in Turčija sklenile še eno zavezništvo – Balkanski pakt, ki je bil oblikovan z namenom ohranjanja geopolitičnega statusa quo.⁸⁹

Z vzponom nacizma v Nemčiji je Balkan počasi prehajal tudi v nemško interesno sfero, zlasti kot območje za izkoriščanje naravnih virov. Že po priključitvi Avstrije in napadu na Poljsko je bila na Dunaju leta 1940 ustanovljena posebna organizacija *Südosteuropa-Gesellschaft*, prek katere je Nemčija začela navezovati nase balkanske države. Te naj bi zagotavljale Nemčiji predvsem krom, magnezij, baker, nikelj, pločevino in aluminij.⁹⁰ Najbolj je bila zaradi svojih obširnih naftnih črpališč pod pritiskom Romunija. Sporazum, ki ga je podpisala z Nemčijo leta 1940, ji je narekoval prodajo nafte po nizkih, vnaprej določenih cenah, kar je omogočalo nadaljnje prodiranje nemškemu vojaškemu aparatu, gospodarstvu pa povišano produkcijo, ki je zaradi gospodarske blokade zahodnih zaveznikov delovala od leta 1939 v oteženih okoliščinah. Tudi geostrateško je bila Romunija popolnoma podrejena, saj je morala Sovjetski zvezi predati Besarabijo in severno Bukovino, Madžarski del Transilvanije, Bolgariji pa Dobrudžo. Nemške čete so nadzorovale vse romunske strateške objekte, medtem ko so nemški inštruktorji prevzeli

88 Case, *Revisionism in Regional Perspective*, 74–79.

89 Avramovski, *Balkanska antanta*.

90 Orlow, *The Nazis in the Balkans*.

urjenje romunske vojske. Novembra 1940 pa je Romunija še pristopila k trojnemu paktu.⁹¹ Sledila ji je Madžarska, ki je zaradi povezovanja z Nemčijo pridobila tudi ozemlja na račun Slovaške.⁹² Do konca leta 1940 je uspelo Nemčiji gospodarsko podrediti tudi Bolgarijo. Takoj po pristopu k paktu leta 1941 pa je v državo vstopila tudi veliko nemške vojske, kar je bila strateško pomembna odločitev zaradi utrditve nemških pozicij proti Sovjetski zvezi.⁹³

Čeprav je Hitler v pogovoru z Benitom Mussolinijem izjavil, da so mu kot Avstrijcu »predeli [*Jugoslavije op. a.*] poznani, pa tudi mentaliteta njihovih ljudstev,«⁹⁴ Jugoslavija v njegovih vojaških ciljnih sprva ni igrala večje vloge. V njegovem temeljnem delu *Moj boj* je sicer mogoče najti nekaj malih negativnih referenc o Jugoslaviji, zlasti o Srbiji, a večje pozornosti tem ozemljem ni namenjal.⁹⁵ Čeprav so bila ozemlja Slovenije, Hrvaške in Vojvodine dolgo pod Habsburško vladavino, tega zgodovinskega dejstva Hitler ni izkoriščal tako kot v drugih predelih vzhodne Evrope. Celotni tretji člen tajnega dela sporazuma Ribbentrop–Molotov bi lahko tolmačili, kot da Hitler ni imel nikakršnega interesa za prodor v jugovzhodno Evropo.⁹⁶ Ko pa je vojna dobivala vedno večje razsežnosti, si je morala Nemčija zagotoviti čim večjo količino surovin. Po naravnem bogastvu je bila prav Jugoslavija druga najbogatjša država na Balkanu za Romunijo, zato si je Hitler pustil nekaj manevrskega prostora pri načelni razdelitvi Evrope s fašistično Italijo. Ta razdelitev je narekovala, da naj bi Nemčiji pripadala vzhodna Evropa, Italiji pa Sredozemlje. Vendar pa Hitler prav zaradi strateških vzgibov v Jugoslaviji ni želel v naprej začrtati meja,⁹⁷ kljub ponavljajočim se izjavam Italije, da ji pripada območje Sredozemlja, ki se po njenem pojmovanju razteza vse do porečja Donave.⁹⁸ Mussolini je denimo v govoru ob 20. obletnici ustanovitve prvega fašističnega oddelka, 26. marca 1939, izjavil, da je »geografsko, politično, zgodovinsko in vojaško ozemlje Sredozemlja ključno za Italijo.« Pri tem pa ni pozabil dodati, da »ko omenjamo Sredozemlje seveda vključujemo tudi zaliv, ki se imenuje Jadrán, v katerem so Italijanski interesi prevladujoči, niso pa edini, kar se tiče Slovanov.«⁹⁹ Na te trditve se je nemška politika odzivala zelo dvoumno. Mussolinija in

91 Deletant, *Hitler's Forgotten Ally*, 8–27. Trojni pakt je zavezniška pogodba, ki je bila 27. septembra 1940 sklenjena med Nemčijo, Italijo in Japonsko. Leta 1940 so pristopile Romunija, Madžarska in Slovaška, leta 1941 pa še Bolgarija in Jugoslavija. Z zasedbo Jugoslavije, je k Trojnemu paktu pristopila Neodvisna država Hrvaška.

92 Cornelius, *Hungary in World War II*, 91–93, 137–138.

93 Miller, *Bulgaria during the Second World War*, 37, 45–46.

94 Van Creveld, *Hitler's Strategy 1940–1941*, 3.

95 Hitler, *Moj boj*.

96 Tretji člen tajnega dela sporazuma Ribbentrop–Molotov se glasi: »Z ozirom na jugovzhodno Evropo je sovjetska stran izkazala interes za Besarabijo. Nemška stran razglasa popolno politično nezanimanje za te predele.« Besedilo je nekoliko dvoumno, saj ni povsem jasno, ali se nanaša le na ozemlje Besarabije ali na ozemlje celotne jugovzhodne Evrope.

97 Toscano, *Le origini diplomatiche del Patto d'Acciaio*, 221.

98 Van Creveld, *Hitler's Strategy*, 5.

99 Mussolini, *Speech in Rome*.

njegovih diplomatov nikoli ni neposredno zavrnila, hkrati pa nikoli ni dala nikakršnih zagotovil, da jim bo območje Jugoslavije in širšega Balkana pripadalo.

Jugoslavija in Nemčija sta bili pred izbruhom vojne v razmeroma prijateljskih odnosih, ki sta jih gradili zlasti na podlagi gospodarskih sporazumov. Na drugi strani je Mussolinijev pristop do Jugoslavije izkoriščal njene notranje napetosti, tako da se je sprva povezoval s hrvaškimi avtonomisti, predvsem z ustaškim gibanjem Anteja Paveliča. Ko pa je ugotovil, da bi lahko takšna povezava prisilila Beograd v vojaško zavezništvo z Nemčijo, je spremenil svojo politiko in se navezal na vlado Milana Stojadinovića. Pod njegovim vodstvom se je začela Jugoslavija vse bolj približevati revizionističnim državam tako, da je leta 1937 najprej izstopila iz Balkanskega pakta in nato sklenila sporazum o večnem prijateljstvu z Bolgarijo in Italijo, z Nemčijo pa vrsto gospodarskih sporazumov.¹⁰⁰ Ker pa se je zdelo, da si je Stojadinović vzel Mussolinija za vzor, je bil februarja 1939 odstavljen.¹⁰¹ Italija je zato uresničitev svojih interesov ponovno položila v podporo samostojni Hrvaški, ki bi sčasoma prešla po albanskem vzoru v personalno unijo z Italijo. Vendar se je tudi avtonomistična struja pod Vladkom Mačkom kmalu usmerila proti Nemčiji.¹⁰² Zato je začel Mussolini ponovno zagovarjati enotno Jugoslavijo in izboljšavo njenih odnosov z Madžarsko, in sicer kot pomembno pregrado proti nemškemu prodiranju napram Jadranu.¹⁰³

A ker je bil Mussolini preveč impulziven, sprememba usmeritve ni trajala dolgo in kmalu se je ponovno navezoval na Beograd. Tudi jugoslovanska zunanja politika je bila v času vseh pritiskov, ki so se spreminjali glede na notranjo situacijo, zmedena in protislovna. Po drugi strani pa ji je to omogočilo, da se je izognila kakršnimkoli odprtim konfliktom. Tako Jugoslavija ni predstavljala večje nevarnosti Italiji in ta je aprila 1939 dokončno okupirala Albanijo. Več v tistem trenutku ni bila zmožna doseči, čeprav je želela zgodbo ponoviti prav v Jugoslaviji. Po izbruhu druge svetovne vojne se dolgo ni aktivno vključila v spopade. Tudi ko je Mussolini 31. marca 1940 objavil vojni načrt, je bila italijanska intervencija v drugi svetovni vojni omejena le na področje Balkana. Šlo je torej za neke vrste načrt o vzporedni vojni, ki bi jo Italija vodila ločeno od Nemčije.¹⁰⁴ Po napisanem v načrtu je Mussolinija mikala predvsem Hrvaška. Že januarja 1940 se je z Antejem Paveličem pogovarjal o medsebojni podpori. Ob koncu aprila je maršal Rodolfo Graziani pripravil tudi načrt ofenzive na Jugoslavijo, ki naj bi se začela junija 1940. Do ustavitve načrtov je prišlo šele s pismom Hitlerja, ki ni bil prepričan, da bi bili Italijani uspešni, poleg tega pa je Nemčija oktobra 1939 podpisala z Jugoslavijo tudi pomemben sporazum o dobavi surovin, ki pa bi utegnil biti z italijansko intervencijo

100 Stojković, *Balkanski ugovorni odnosi*, 411–414.

101 Beri tudi: Bakić, *Milan Stojadinović*.

102 Van Creveld, *Hitler's Strategy*, 6.

103 Prav tam.

104 Gooch, *Mussolini's strategy*, 136.

prekinjen. S strateške pozicije se je Hitler tudi zbal, da bi se v spopad zapletli Madžarska in Bolgarija, ki bi za seboj potegnili tudi Romunijo. Izbruha tako obsežnega konflikta na vzhodu pa si Hitler sredi prodiranja na zahodu ni mogel privoščiti.

V naslednjih mesecih je Nemčija stalno pritiskala na Italijo z novimi izgovori, zakaj do napada na Jugoslavijo ne sme priti. Med razlogi je bila koncentracija sil za napad na Veliko Britanijo, kot tudi bojazen, da bi napad podžgal vojno po celotni regiji. To pa Mussolinija ni ustavilo, da ne bi še naprej koval načrtov za napad na Jugoslavijo. V začetku avgusta 1940 je Nemčiji predlagal odprtje fronte proti Jugoslaviji na območju Koroške in Štajerske, kar je nemški vojaški vrh tedaj zavrnil.¹⁰⁵ Medtem pa je Jugoslavija ostala praktično brez zaveznikov oz. ji je preostala zgolj moralna podpora zahodnih držav. Brez podpore velesil in ob velikih pritiskih Italije in Nemčije je Jugoslavija posledično razglasila nevtralno politiko. Ta politika pa v okoliščinah, kjer je Italija stalno spodkopavala nemške interese v Jugoslaviji, ni mogla biti dolgoročna. In res, pritiski Nemčije so se kmalu povečali. Hitler je že v začetku marca 1941 prepričeval jugoslovanskega regenta, kneza Pavla, o nujnosti pristopa Jugoslavije k trojnemu paktu. Zaupal mu je celo, da bo v kratkem napadel Sovjetsko zvezo,¹⁰⁶ in s tem nakazal Jugoslaviji, da bi bilo pametno, če bi pristopila k trojnemu paktu. Jugoslavija pa je še naprej omahovala, saj se je zaradi naslanjanja na fašistične države pred vojno, in tudi zaradi vedno večjega padanja mezd in nove gospodarske ter politične krize, ki jo je povzročil začetek vojne v Evropi, v letih 1939/40 soočala z izbruhom stavkovnega vala in splošnega nezaupanja. Vlada je z ostrimi ukrepi stavke dušila, prepovedala je dejavnosti levih sindikatov in sprejela sklep o ustanovitvi koncentracijskega taborišča v Bileći v današnji Bosni in Hercegovini. Proti demonstrantom v Beogradu so 14. decembra 1940 celo uporabili strelno orožje. Istočasno pa je vlada sprejemala krizne odloke o stanarinah, rezervah hrane, rekviziciji, maksimiranju cen živil, v začetku leta 1941 pa je celo vpeljala karte za moko in kruh. Vseeno pa oblasti že spomladi 1941 niso mogle več obvladovati razmer. Ko se je razvedelo za podpis pristopa k trojnemu paktu 25. marca 1941, so izbruhnile velike demonstracije. Z vojaškim pučem, ki ga je ob pomoči britanske obveščevalne službe izvedla skupina oficirjev pod vodstvom letalskih generalov Borivoja Mirkovića in Dušana Simovića, so kralja Petra II. razglasili za polnoletnega, ukinili kraljevo namestništvo, a so hkrati potrdili pristop k trojnemu paktu.¹⁰⁷ Nova vlada, ki so jo sestavljali predstavniki Jugoslovanske muslimanske organizacije, Slovenske ljudske stranke in Srbskega kulturnega kluba,¹⁰⁸ je javno zagotavljala, da bo pakt ostajal v veljavi. Vendar pa se je hkrati tajno pogajala z Veliko Britanijo za odstop od pakta, a veliko ni dosegla. Zaradi razcepljenosti, zmede in konfliktov med različnimi

105 Gooch, *Mussolini's strategy*, 140.

106 Kitchen, *British Policy Towards the Soviet Union*, 48.

107 Repe, *S puško in knjigo*, 9–10.

108 Srbski kulturni klub je bila politična organizacija, ki je nastala leta 1937. Prizadevala si je za oblikovanje Velike Srbije v okviru federativno urejene monarhije.

frakcijami znotraj nove vlade¹⁰⁹ ni bilo mogoče zagotoviti soglasja glede notranje, še manj pa zunanje politike. V tedanjih mednarodnih okoliščinah, ko je nemška vojska že osvojila večino Evrope, ko se je Velika Britanija bojevala za obstoj in ko je imela Sovjetska zveza z Nemčijo sklenjen sporazum o nenapadanju, je nova vlada ostala brez manevrskega prostora. V strahu pred Nemčijo si celo ni upala izvesti splošne mobilizacije. Politično agonijo neukrepanja je prekinila šele vojna.¹¹⁰

Hitler je za puč izvedel v poznih jutranjih urah in nemudoma sklical sestanek z državnim vrhom.¹¹¹ Čeprav večina literature omenja, da je bila nemška vojska nepripravljena za napad na Jugoslavijo, je bilo že na Nürnbergskih procesih¹¹² zabeleženo, da sta šef štaba nemške vojske, general Franz Halder, in maršal nemške vojske, maršal Wilhelm von Keitel, začela pripravljati napad na Jugoslavijo oktobra 1940.¹¹³ Hitler, razjarjen zaradi jugoslovanske nezanesljivosti, je Srbe in Slovence označil kot tradicionalno protinemško usmerjene ter se odločil, da Jugoslavijo z zaveznicami napade.¹¹⁴ Zlasti Italija je bila izjemno vesela Hitlerjevega sporočila. Mussolini je namreč pozdravil dejstvo, da bosta s Hitlerjem končno razrešila vprašanje razmejitev interesnih območij. Tudi Bolgarija in Madžarska sta bili pozvani še isti dan k sodelovanju pri napadu v zameno za ozemeljske koncesije. Kljub temu pa odziv obeh držav ni bil tak, kot bi si ga Hitler želel. Bolgarski kralj Boris je v celoti zavrnil sodelovanje pri napadu, ne pa tudi zasedbe dela jugoslovanskega ozemlja, medtem ko so Madžari omejili svoje delovanje na deset pehotnih in oklepni enot, ki naj bi se aktivirale šele po začetnem napadu.¹¹⁵ Nemčija se je resno pripravljala na invazijo, čeprav je imela proti lastnim pričakovanjem sorazmerno lahko delo. Oborožitev jugoslovanske vojske je bila zastarela in ni mogla nuditi večjega odpora.¹¹⁶ Poleg tega je bilo ozemlje Jugoslavije še vedno razdeljeno po klasičnem principu na vojno in zaledno, vojaška doktrina pa je temeljila na izkušnjah iz balkanskih vojn in prve

109 Med drugim so konflikti izvirali iz dejstva, da je bila v novi vladi skoraj polovica ministrov prejšnje, strmoglavljene vlade.

110 Repe, *S puško in knjigo*, 10.

111 Sestanka so se poleg Hitlerja udeležili Ribbentrop, Keitel, Alfred Jodl, Hermann Göring, Walther von Brauchitsch, Adolf Heusinger in Enno von Rintelen.

112 Nürnbergski procesi, so bili sodni procesi zoper obtožence nekdanjega nacističnega režima, ki so se odvijali med letoma 1945–1949.

113 Van Creveld, *Hitler's Strategy*, 145. O sestanku in odločitvi za napad piše tudi Ferenc v: Ferenc, *Razkosanje in aneksionizem*, 106, 107.

114 Repe, *S puško in knjigo*, 10.

115 Sprva so napovedali, da bodo napadli 14. aprila, dejansko pa so napadli 11. aprila. Van Creveld, *Hitler's Strategy*, 148.

116 Jugoslovanska kraljeva vojska je imela na predvečer druge svetovne vojne na razpolago streliva za 75 dni bojevanja pehote, za 100 dni bojevanja topništva in za največ teden dni protiletalske obrambe. Skupaj je imela 110 tankov, med katerimi jih je bilo 60 še iz časa prve svetovne vojne, 50 pa jih je bilo najmodernejših, kupljenih leto poprej. To je pomenilo, da so bile tankovske posadke še neizkušene in slabo izurjene. Letalstvo je štelo 459 letal vseh tipov, mornarica pa je imela le 32 bojnih plovil na morju in še štiri na Donavi. Več v: *Vojna enciklopedija Jugoslavije*, IV, 250–252; Čulinović, *Slom stare Jugoslavije*, 162–168.

svetovne vojne, to je na frontalnem načinu bojevanja. Mobilizacije ni bila sposobna izvesti prej kot v enem tednu in vojski je uspelo mobilizirati le slabo polovico od 1.200.000 vojaških obveznikov. Generalštab je načrtoval obrambo vse tri tisoč kilometrov dolge meje, na kateri so v letih pred vojno zgradili šibke utrdbe. Jugoslovanska vojska naj bi se nato postopoma umikala na jug in tam skupaj z zavezniki vzpostavila novo »solunsko« fronto, kar pa so gibljive enote nemških napadalcev z lahkoto preprečile.¹¹⁷

Napad na Jugoslavijo se je začel v zgodnjih jutranjih urah 6. aprila 1941. Najprej je z natančnimi informacijami opremljeno nemško letalstvo, ki so jim jih priskrbeli obveščevalci iz vrst folksdojčarjev,¹¹⁸ ustašev in drugih obveščevalcev, napadlo letališča in druge pomembne vojaške objekte, nato pa tudi mesta. Posebej znan je surov napad na Beograd, ki je bil izvršen že prvi dan aprilske vojne. Nemške motorizirane enote in pehota so sledile s prodorom iz Avstrije in Bolgarije. S severa so prek slovenskega ozemlja prodirali naprej proti hrvaškim Varaždinu, Zagrebu in Karlovcu. Ko so uspešno zaključili svoj pohod do Zagreba in Karlovca ter že uspešno odrezali od njenega središča zahodni del Jugoslavije, so 11. aprila iz priključenih ozemelj izza Rapalske meje¹¹⁹ začele prodirati italijanske čete v smeri Ljubljane, Kočevja in naprej v Bosno po severni strani, po južni pa proti jadranski obali. Italijani so sicer pričakovali močan odpor, vendar do njega ni prišlo. Istočasno so se v Prekmurje, Slavonijo in Vojvodino premaknile tudi madžarske okupacijske enote. Jugoslovanska obramba je najprej delovala iz obmejnih položajev, nato pa se je vojska pretežno slabo organizirana in le delno mobilizirana, umikala v notranjost države. Pri umiku so jugoslovanske enote zažgale precej vojaških skladišč in namenoma poškodovale infrastrukturo, da ta ne bi koristila okupatorjem.¹²⁰ Obrambna linija utrd in bunkerjev na Rapalski meji, t. i. Rupnikova linija, je ostala neizkoriščena. Na Gorenjskem, pri Gozd-Martuljku, se je z italijanskimi enotami spopadla le ena skupina prostovoljcev. Ostali prostovoljci, ki so se zbrali kljub nasprotovanju jugoslovanske kraljeve vojske, ki ni želela sodelovati s komunisti, so se zbrali v Novem mestu. Šteli so približno 3.000 članov, med katerimi so bili nekateri tudi komunisti, velik del pa so predstavljali primorski emigranti, ki so v vojni videli priložnost za spremembo zahodne meje. Z Dolenjske so se deloma napotili proti Zagrebu, deloma pa proti jadranski obali. Večina se jih je tudi hitro vrnila, saj je bila že 10. aprila ustanovljena Neodvisna država Hrvaška (NDH) pod vodstvom kolaboracionističnega ustaškega gibanja.¹²¹ Kralj in vlada sta državo zapustila, 17. aprila pa so predstavniki vrhovnega poveljstva jugoslovanske vojske podpisali brez-pogojno kapitulacijo. Večina vojske je bila zajeta, medtem pa je bila država razkosana.¹²²

117 Terzić, *Slom kraljevine Jugoslavije*, 250–252.

118 Nemci živeči izven meja Nemčije.

119 Več o Rapalski meji v: Ajlec, Zorn & Mikša, *Zapadna jugoslavenska granica*, 91–97.

120 Eden izmed takih objektov je bil denimo železniški viadukt pri Borovnici.

121 Repe, *S puško in knjigo*, 13.

122 Repe, *S puško in knjigo*, 12.

Slika 19: Nemški zemljevid razdelitve Jugoslavije.

Pri tem ni šlo zgolj za okupacijo, pač pa tudi debelacijo. Debelacija (debellatio – popolna podreditev) je pravniški izraz, s katerim se poimenuje razdelitev neke države. Stanje torej, v katerem je oblast države uničena, tako da dejansko in popolnoma neha poslovati. Država ne more opravljati na državnem teritoriju nad državnim narodom nobene oblasti več, tako da ni niti subjekta meddržavnega prava, s katerim bi mogla skleniti mirovno pogodbo. Debelacijo so zagovarjale države napadalke na Jugoslavijo v skladu s Hitlerjevim stališčem z dne, 27. aprila 1941 (ob državnem prevratu v Beogradu), da je Jugoslavijo treba uničiti kot državo. S tem so po okupaciji tudi upravičevale izvedeno ali načrtovano aneksijo delov jugoslovanskega (slovenskega) ozemlja k svojim državam. Velika Britanija (in kasneje protifašistična koalicija) pa tudi jugoslovanska vlada v begunstvu debelacije nista priznavali.

Priznavala pa jo je tedanja vodilna slovenska stranka, SLS. Njeno vodstvo je po začetku druge svetovne vojne (nemški napad na Poljsko 1. septembra 1939) in zmagovitih nacističnih in fašističnih osvajanjih, ki so sledila, svojo politično strategijo gradilo prav na prepričanju, da je v Evropi prevlada sil osi zagotovljena in da se mora Jugoslavija prilagoditi rasističnemu in totalitarnemu novemu redu. To politiko je začrtal

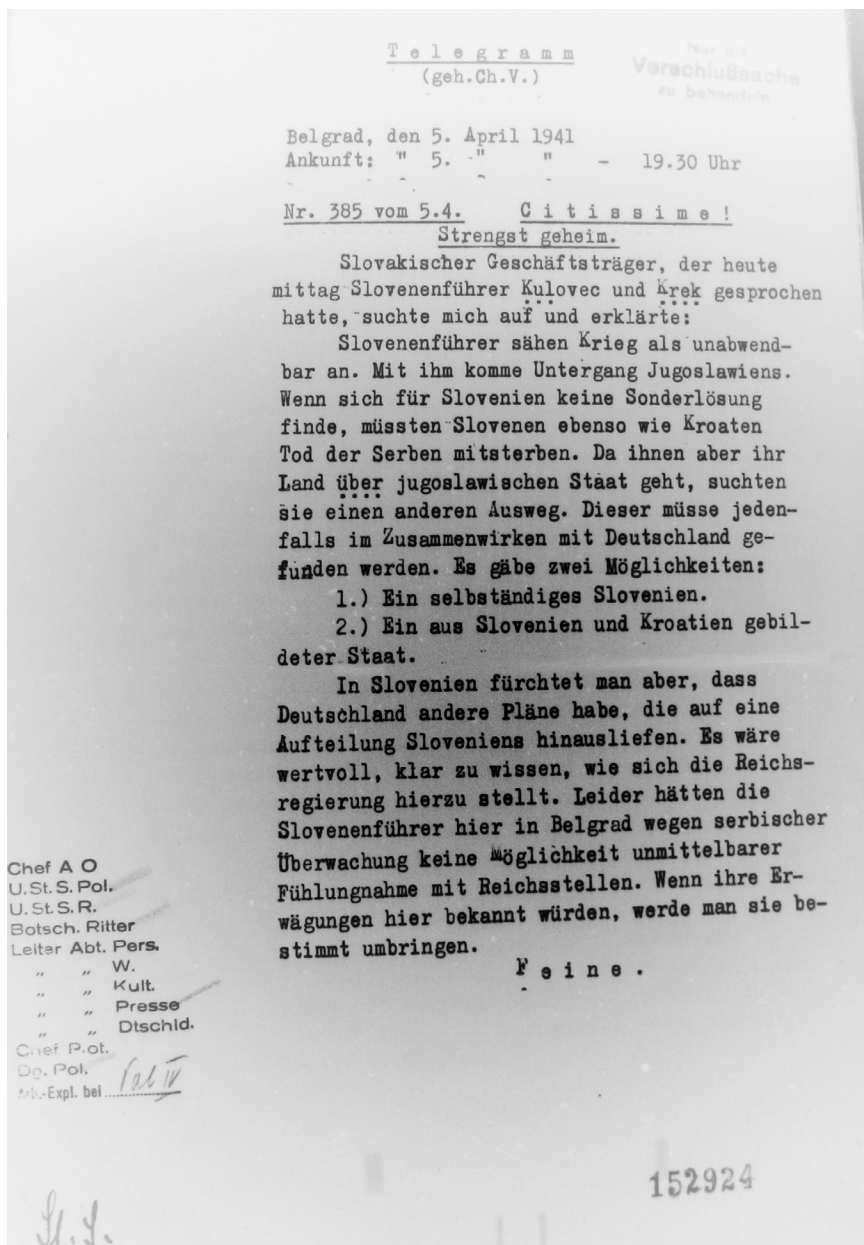
dr. Anton Korošec še pred napadom na Jugoslavijo, njegovi nasledniki Kulovec in Krek v vodstvu stranke, v Sloveniji pa Natlačen pa so jo nadaljevali in poglobili. Po oceni, da bo Jugoslavija razpadla, so začeli iskati rešitev v protektoratu pod nemško oblastjo. Korošec, preplašen zaradi strahu pred Nemci, je po padcu Pariza junija 1940 začel izrazito germanofilsko politiko. Za »novi red« sta se on in stranka odločila tudi ideološko. Korošec, do tedaj nasprotnik Nemčije (ko je junija 1940 postal prosvetni minister, so to v Nemčiji sprejeli z velikim nezadovoljstvom), je med parlamentarno zahodno liberalno demokracijo in silami osi ter njihovim totalitarizmom izbral slednje. Zahteval je germanofilsko vlado in začel zagovarjati »ariziranje« Jugoslavije, se razglašal za nacionalista in socialista (nacionalsocializem po nemškem vzoru), kot minister vodil izrazito protisemitsko politiko, zagovarjal fašistični korporativizem, protiliberalizem, protikomunizem, se povezoval s skrajno desnico (fašistično velikosrbsko gibanje Ljotića). Njegov glavni problem je bil, da ga Nemci niso »poklicali«. Oziroma, kot je dejal svojemu zaupniku, novinarju in občudovalcu Milanu Jovanoviću Stoimiroviću: *»Želel bi /.../, da bi vedel, kaj hočejo Nemci, pa dato storimo; naj povedo, kakšno skatlico hočejo, pa jim jo bomo napravili; vendar ne vemo, kaj hočejo. /.../ Pogojev za korporativizem pri nas ni, nimamo aparata, osebja. Sicer sam nimam nič proti temu, da vzgojo mladine uredimo kot v Nemčiji. Na splošno, da naredimo vse, kar je treba, samo, da se ne dotika Cerkve.«*¹²³ Izjava nam priča, *»kako temeljito se je bil voditelj Slovenske ljudske stranke pripravljen podrediti Nemcem in novemu redu, in to povsem prostovoljno, brez nemških pritiskov. V teh Koroševih besedah so bile dejansko podane temeljne smernice nadaljnjega delovanja Slovenske ljudske stranke, ki so kazale, da se je katoliški tabor sprijaznil s prevlado Nemčije v mednarodnem merilu in se je pripravljen povsem prilagoditi in vključiti v totalitarni nacistični red.«*¹²⁴ V katoliškem tisku so se pojavljale teze o razkroju Zahoda, »novem redu«, ki se napoveduje v Evropi, in velike hvale maršala Petaina in njegove politike, utemeljene na veri, tradiciji, družini. Petainova kolaborativna politika je postala tudi zgled za to, kakšna naj bi bila zunanja politika Jugoslavije. V nacistični Nemčiji sta Korošec in katoliški tabor videla tudi obrambo pred komunizmom in Sovjetsko zvezo, česar nista skrivala. Edino, kar jih je skrbelo, je bilo vprašanje vere in vprašanje političnega delovanja na verski podlagi, čemur nacisti niso bili naklonjeni. Korošec je računal, da bi s pomočjo Ljotičevcev, nedičevcev in hrvaških frankovcev (ustašev) v Jugoslaviji lahko uvedli družbeni red po vzoru nacizma, le da bi se Cerkev pustilo pri miru. S svojo politiko je sicer v jugoslovanskem vrhu postajal vedno bolj osamljen, a je postal za nemške interese v Jugoslaviji zelo koristen, kar so tudi hitro zaznali in izkoristili. Da je Korošec iskren, so verjeli zaradi ideološkega vidika njegovega delovanja in delovanja katoliškega tabora (boj proti Judom, komunistom in prostozidarjem, protiliberalizem in poudarjanje korporativizma,

123 Več o tem: Božo Repe, *S puško in knjigo*, Bojan Godeša, *Čas odločitev*.

124 Godeša, 33–34.

kar vse je bilo v skladu z nacistično usmeritvijo). Korošec sicer ni uspel obiskati Berlina in Rima (obisk slednjega so mu preprečile jugoslovanske oblasti), je bil pa v tesnih stikih z nemškimi diplomati. Ni videl druge rešitve kot tesno naslonitev na Nemčijo. V Rusiji je videl sovražnika, Velika Britanija pa je po njegovi oceni propadla. Korošec je bil sicer dokaj prepričan Jugoslovan in naj bi bil tudi avtor reka, da je »za Slovence najslabša Jugoslavija najboljša rešitev«. Spomladi 1940 naj bi sicer kratek čas razmišljal tudi o (utopični) možnosti podonavske konfederacije, v kateri bi bila Slovenija samostojna, dobila naj bi Trst in naj bi bila pod britanskim protektoratom. S svojo usmeritvijo na nacistično Nemčijo pa si je pri političnih sodobnikih prislužil očitek, da je konjunktorni in ne pravi Jugoslovan in da si Jugoslavijo predstavlja »na odpoved«. Tudi knez Pavel je ameriškemu odposlancu razlagal, da so ga v trojni pakt prisilili (poleg ostalih dveh regentov in opozicijske Jugoslovanske nacionalne stranke) Hrvati in Slovenci. Bil je prepričan, da če bo prišlo do vojne, se Hrvati in Slovenci ne bodo borili. V mesecih pred smrtjo je bil Korošec prepričan, da Jugoslaviji ni rešitve in da se bo sesula »wie ein Kartenhaus« (kot hiša iz kart).

Koroščevi nasledniki (umrl je decembra 1940) so politiko iskanja rešitve zgolj v okviru nacističnega novega reda nadaljevali. Dr. Fran Kulovec, prav tako duhovnik, ki ga je nasledil, je bil za razliko od Korošca bolj naklonjen povezovanju s Hrvaško kmečko stranko in Vlatkom Mačkom (ta je želel dualistično Jugoslavijo, v kateri bi bili Slovenci podrejeni Hrvatom), sicer pa je nadaljeval Koroščevo politiko in se prvi v kronskem svetu odločno izjasnil za pristop k trojnemu paktu. SLS – in posplošeno Slovenija (enako tudi Hrvaška) – je tudi med Britanci vse bolj začela veljati za Nemčiji in fašističnim silam osi naklonjeno, in ker so bili prepričani, da se Slovenci in Hrvati ne bodo borili, so kralja in srbske politike skušali prepričati, naj v primeru vojne obrambo koncipirajo na mejah stare Srbije, kar pa so ti zavrnil. Vrh SLS je sicer po prozahnem državnem udaru 27. marca tri dni kasneje, 30. marca 1941, sprejel sklep, da v tujino pošlje dva svoja predstavnika in da v primeru zasedbe slovenskega ozemlja niti stranka, niti njene organizacije, niti noben njen funkcionar ne more in ne sme na kakršen koli način sodelovati s sovražno oblastjo ali sovražnimi fašističnimi in nacističnimi organizacijami (po neki drugi interpretaciji sestanka naj to ne bi veljalo za gospodarstvenike in tudi glede prvega sklepa so pričevanja različna). A to stališče je bilo v enem dnevu pozabljeno. Kulovec je bolj ali manj prisilno pristal v Simovičevi vladi (in tja potegnil tudi dr. Miho Kreka), v njej pa goreče zagovarjal obstoj v trojnem paktu in naslonitev na Nemčijo. Prvega aprila je postalo jasno, da Nemci nameravajo ustanoviti Neodvisno državo Hrvaško in 3. aprila je vodstvo SLS sklenilo ustanoviti Narodni svet, s čimer naj bi se pripravili na nove okoliščine. Računali so, da bo moč ustanoviti slovensko državo pod nacističnim pokroviteljstvom. Kulovec in Krek sta se še pred napadom na Jugoslavijo odločila slediti hrvaškemu zgledu. 5. aprila sta odšla na slovaško ambasado in diplomata Ivana Mileca prosila za posredovanje pri nemških

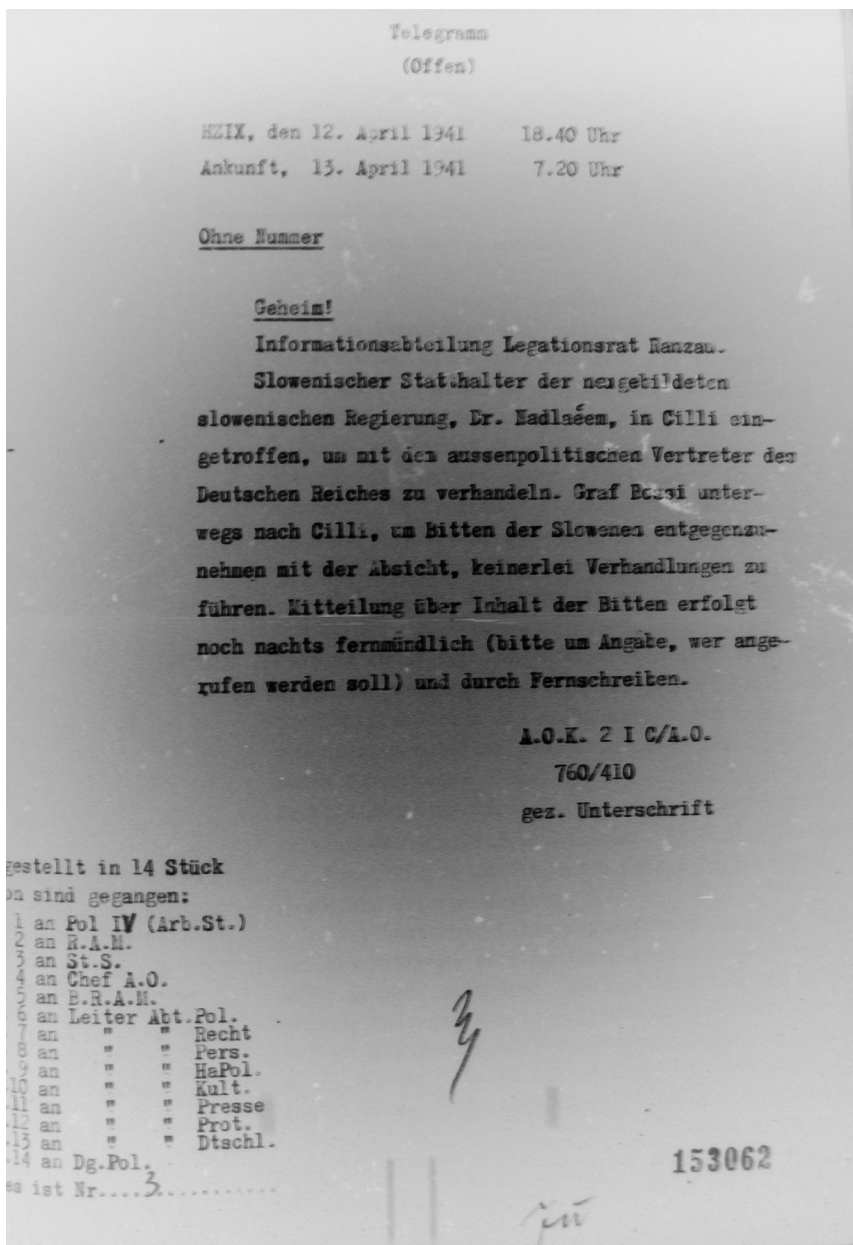
Slika 20: Nemško poročilo o obisku Kulovca in Kreka na slovaški ambasadi in prošnjah, ki jih je ta prenesel nemškemu predstavništvu v Beogradu.

oblasteh. Neposrednega stika z nemškim veleposlaništvom nista upala vzpostaviti, ker sta se bala, da bi ju v Beogradu zaradi tega ubili. Kot priča poročilo nemškega odpravnikarja poslov v Beogradu, ki ga je še isti dan obvestil slovaški odpravnik poslov, sta Kulovec in Krek izhajala s stališča, da je vojna neodložljiva in da z njo prihaja konec Jugoslavije. »Če se za Slovenijo ne bo našla kaka posebna rešitev, bodo morali Slovenci prav tako kot tudi Hrvați umreti skupaj s Srbi. Ker pa jima gre za njuno deželo bolj kot za jugoslovansko državo, sta poiskala drugačen izhod. Ta mora biti na vsak način najden in rešen v sodelovanju z Nemčijo. Obstajata dve možnosti: 1. Samostojna Slovenija. 2. Iz Slovenije in Hrvaške izoblikovana skupna država. V Sloveniji se bojijo, da ima Nemčija drugačne načrte, ki so usmerjeni k razdelitvi Slovenije. Bilo bi zelo dragoceno poznati, kakšno je jasno stališče nemške vlade o tem. Žal slovenska voditelja v Beogradu zaradi nadzora srbskih služb nimata nobene možnosti za stike z ustanovami Reicha. Če bi za njuna razmišljanja vedeli, bi ju zagotovo usmrtili.«¹²⁵

Kulovec je bil naslednji dan ubit med bombardiranjem Beograda, Krek je emigriral, njuno politiko pa je v Sloveniji nadaljeval dr. Marko Natlačen. Pri tem velja dodati, da je naklonjenost Hrvaški (»katoliškemu značaju« NDH) kazal tudi škof Rožman in si je kmalu po nastanku NDH prizadeval, da bi papež sprejel poglavnika Anteja Pavelića. Vatikanski državni tajnik Tardini je zapisal, da Rožman zatrdno zagotavlja, da je Pavelić katoličan in da je katoliška tudi nova hrvaška država ter je v tej točki dal kar najtrdnejša zagotovila in najtoplejša priporočila. Do sprejema je nato tudi prišlo, s čimer si je Vatikan nakopal jezo in proteste jugoslovanske begunske vlade in zahodnih diplomatskih krogov, Britanci so, npr. ocenjevali, da se še ni zgodilo, da bi tako pomemben verski voditelj sprejel mednarodno znanega morilca.

Na lokalni ravni je začrtano politiko nadaljeval bivši ban dravske banovine dr. Marko Natlačen, ki se je prav tako obnašal kapitulantsko, po napadu je hotel prepričati poveljnike jugoslovanske vojske, naj se ne upirajo nemškim silam. Skušal je dobiti stik z Nemci, vendar so ga ti že v času, ko je italijanska vojska zasedla Ljubljansko pokrajino, sprejeli v Celju na ravni oficirja, ki pa mu ni dal nobenih zagotovil. Razočarani meščanski politiki so se ob spoznanju, da bo Slovenija razkosana, obrnili na Italijane in začeli vneto kolaborirati. Mussolini, navdušen nad njihovo servilnostjo, jim je sprva obljubil protektorat, potem pa Ljubljansko pokrajino vključil v Italijo, kar so slovenski politiki in tisk navdušeno pozdravili, se mu šli poklonit v Rim, obiskovali fašistične simbolne spomenike, škof Rožman pa je bral mašo za fašistične zmage. Okupatorji pri delitvi Slovenije tako v resnici niso imeli nobenega težkega dela, nihče se ni upiral, vse dokler se ni organizirala Osvobodilna fronta. Zato je tudi razkosanje potekalo, vsaj kar zadeva Slovence, gladko.

125 Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Berlin Pol XII Die Umsiedlung de Deutschen aus der Provinz Laibach.

Slika 21: Informacija o obisku bivšega bana Natlačena pri nemški vojaški enoti v Celju in želji, da bi se navezali stiki z nemškim zunanjim ministrstvom.

Obisk je bil neuspešen, zato se je nato obrnil na Italijane.

Določitev okupacijskih meja v Sloveniji

Slovensko ozemlje je po napadu na Jugoslavijo postalo stičišče štirih iredentističnih, revizionističnih in nacionalističnih sil, ki so tu živeče slovensko prebivalstvo razdelili z okupacijskimi mejami na štiri različne državne entitete, v katerih za Slovence ni bilo več prostora. Vsak izmed štirih okupacijskih režimov – nemški, italijanski, madžarski in režim ustaške Hrvaške – je poskušal utemeljiti svojo pravico do razkosanja Slovenije. Italijani so bili prepričani, da bodo s pridobitvijo novih ozemelj na Slovenskem zadostili popravi vsaj dela krivic, ki so se jim zgodila z neuresničitvijo Londonskega sporazuma iz leta 1915, niso pa imeli za zasedbo osrednjih slovenskih ozemelj zgodovinskih temeljev. Italijanske nacionalne meje so namreč po prepričanju še iz časov »*risorgimenta*«¹²⁶ segale do Julijskih Alp, kar so dosegli z Rapalsko pogodbo po prvi svetovni vojni. Hitler je tako Italiji dodelil osrednji, a gospodarsko manj razviti del slovenskega ozemlja. Poimenovali so ga Ljubljanska pokrajina (Provincia di Lubiana), ki so jo priključili h Kraljevini Italiji. Šlo je torej za širitev imperija po rimskem vzoru, a so hkrati gledali na zasedbo tudi s povsem pragmatičnih vidikov. Italija je namreč želela Nemčijo držati čim dlje od rapalskih meja. So pa predvideli hitro asimilacijo okupiranega ozemlja v nacionalnem smislu z naseljevanjem in poitalijančevanjem. To naj bi se zgodilo že do zaključka vojne ali pa kmalu po njej.¹²⁷ Do tedaj pa so se odločili ohraniti rapalsko mejo, saj so področja, ki so jih dobili po prvi svetovni vojni, šteli za del nacionalnega ozemlja. Po kapitulaciji Italije leta 1943 je celotno ozemlje sicer formalno ostalo del Mussolinijeve fašistične republike, a je dejansko prešlo pod nacistično upravo. Ljubljanska pokrajina je postala del t. i. Operacijske cone za Jadransko primorje s sedežem v Trstu.¹²⁸

Nemška politika je svoje priključitve povezovala z avstrijsko upravno posestjo v Habsburški monarhiji. Podobno kot na Madžarskem se nekateri politični krogi v Avstriji in kasneje v Nemčiji niso želeli odpovedati ozemljem, ki so po Sanžermenski pogodbi

126 Risorgimento ali preporod je bilo gibanje med približno letoma 1815 in 1870, ki si je prizadevalo za združitev celotne Italije.

127 Za nadaljnje branje glej: Biber, *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941*.

128 Repe et al., *Mejni kamni, bodeča žica, stražni stolpi in minska polja*, 10–11.

pa navzočnosti nemškega prebivalstva niso mogli prikazovati na celotnem interesnem območju, so večino Slovencev razglašali za Vindišarje, tj. ljudi, ki govorijo slovansko narrečje in ki naj bi bili duhovno nagnjeni k nemštvu.¹³⁰ Nemci so načrtovali, da bo slovensko ozemlje postalo južna meja nemškega rajha; podobno, kot so bile slovenske dežele v preteklosti mejna marka frankovske države in avstrijskega dela Habsburške monarhije.¹³¹ Posebna civilna uprava, vpeljana 14. aprila 1941, naj bi bila začasna. Nemška okupacijska cona je bila razdeljena na upravni enoti Spodnjo Štajersko in Gorenjsko z Mežiško dolino, ki sta imeli sprva sedež v Mariboru in na Bledu, nato pa sta bila prenesena v Celovec in Gradec. Vodila sta jo šefa civilne uprave, v upravnem aparatu pa so delovali izključno Nemci. Po prvotnih načrtih naj bi zasedeno ozemlje priključili k rajhu 1. oktobra 1941. Obe upravni enoti so v pričakovanju hitre vključitve navznoter reorganizirali po nemškem principu okrajev in okrožij ter uvedli nemške službe in upoštevali nemško rasno zakonodajo, kar je pomenilo tudi izbris slovenskega naroda. Formalnoppravno so priključitev nato odlagali, nazadnje pa do nje zaradi personalnih ovir in razvoja odporniškega gibanja ni prišlo. Kljub temu pa je uprava v praksi delovala, kot da je ozemlje del rajha in je posledično tudi nemška meja z Italijo in NDH postala južna meja Nemčije ter veljala za njen varovalni pas. Zasedenima pokrajinama je Nemčija na koncu dodelila status, kot so ga takrat imele Alzacija, Lorena in Luksemburg.¹³² Gre za t. i. območja civilne uprave (Zivilverwaltung), ki mu je na slovenskih priključenih ozemljih načeloval šef civilne uprave Friedrich Rainer, sicer pokrajinski vodja (gauleiter) Koroške.¹³³

Tudi Madžari so sledili svoji politiki iredentizma in povrnitve v stanje nekdanje Velike Madžarske, ki jim je bila odvzeta s Trianonsko pogodbo. Podobno kot Nemci so svojo okupacijo zagovarjali na zgodovinski tradiciji upravne ureditve, v kateri je Prekmurje v Habsburški monarhiji spadalo v madžarski okvir. Ker pa niso sodelovali pri začetnem napadu na Jugoslavijo, so Prekmurje prvotno zasedli Nemci, ki pa so ga nato hitro izročili Madžarom. Izjema so bile le nekatere nemške vasi na Goričkem. S prevzemom oblasti so uveljavili vojaško upravo, ki je bila razdeljena na dva dela in podrejena neposredno Poveljstvu vojaško-upravne skupine južne armade, sprva s sedežem v Subotici in nato v Novem Sadu. Že avgusta 1941 so vojaško upravo zamenjali s civilno ter tako pričeli proces vključevanja zasedenega ozemlja v madžarsko državo. Prekmurje so razdelili med dva historična okraja: Železna županija in županija Zala, tako kot je bilo to v času Avstro-Ogrske.¹³⁴

Neodvisna država Hrvaška je sledila neutemeljenim nacionalističnim, panhrvaškim idejam, ki jih je na prelomu 18. stoletja skoval Pavel Ritter Vitezović, ki je Hrvate enačil s Slovenci, oba naroda pa z antičnimi Iliri. Ozemlje Hrvatov je nato razdelil na več delov, med

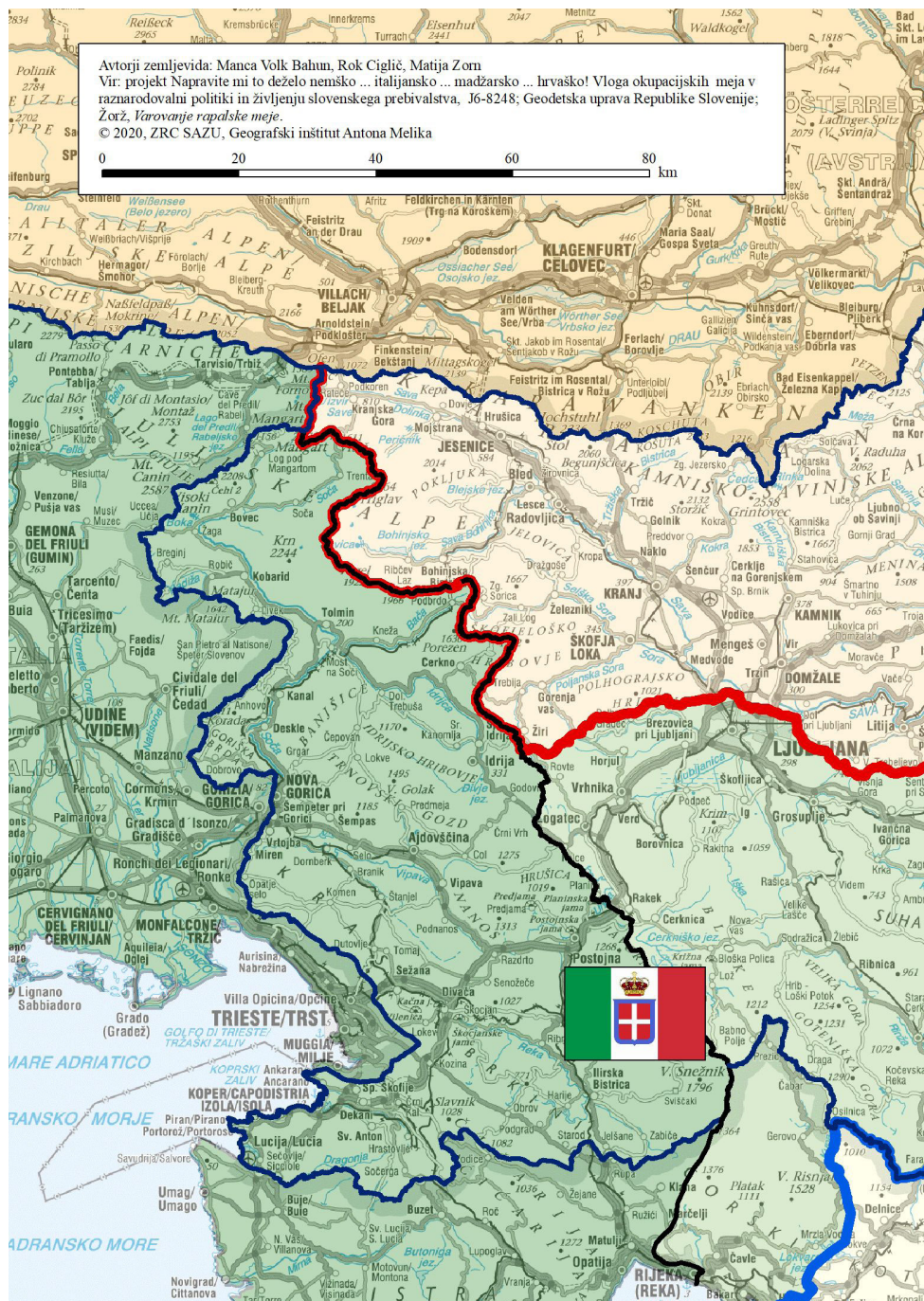
130 Ferenc, *Razkosanje in aneksionizem*, 181.

131 Prisvojili so si Koroško, Gorenjsko, Štajersko, Mežiško dolino, Obsotelje, Posavje in štiri nemške vasi v Prekmurju.

132 Repe, *S puško in knjigo*, 12–13.

133 Ferenc, *Razkosanje in aneksionizem*, 237.

134 Repe et al., *Mejni kamni, bodeča žica, stražni stolpi in minska polja*, 10–11.

Slika 23: Razdelitev slovenskega ozemlja med štiri okupacijske države z natančnim prikazom meja.

drugim na Belo Hrvaško, katere del pa je bila Alpska Hrvaška, ki je v njegovi razdelitvi obsegala slovenske dežele. Idejo Alpske Hrvaške je stoletje in pol kasneje oživil Ante Starčević v času Ilirskega gibanja, ki je pojmovanje tudi populariziral v sodobnih okvirih nacionalnih držav in krvne navezave na ozemlje. Kasneje pa so ga prevzeli tudi v ustaškem gibanju.¹³⁵ Kljub temu pa do uresničitve priključitve celotne Alpske Hrvaške ni prišlo. Četudi so ustaši pred vojno risali meje Velike Hrvaške v triglavskem pogorju, je bilo nazadnje k njej priključenih le pet vasi v Posavju, in sicer Bregansko selo,¹³⁶ Nova vas pri Bregani,¹³⁷ Jesenice na Dolenjskem, Obrežje in Čedem, ki obsegajo ozemlje približno 20 km², na katerem je takrat živelo okoli 800 prebivalcev, ter nekaj manjših ozemelj na Štajerskem in Dolenjskem.¹³⁸

Z zasedbo slovenskega etničnega ozemlja je bilo leta 1941 na Slovenskem pet različnih mejnih območij in meja. Te so bile:

1. meja med Nemčijo in Madžarsko,
2. meja med Madžarsko in NDH,
3. meja med Nemčijo in NDH,
4. meja med Italijo in Nemčijo ter
5. meja med Italijo in NDH.

Kljub formalni vključitvi t. i. Ljubljanske pokrajine v Italijo je še vedno ostala tudi t. i. rapalska meja, ki je ločevala primorske Slovence od preostalih. Le meja s Hrvaško, ki je slonela na starejših razmejitvah, se je v pretežni meri ohranila do danes. Vseh meja je bilo 665,5 km kilometrov. Skupna dolžina vseh okupacijskih meja, ki so potekale po današnjem ozemlju Slovenije, je 665,5 km, skupna dolžina vseh izmerjenih okupacijskih meja (vključno s tistimi izven današnjega ozemlja Republike Slovenije pa preko 704 km).¹³⁹ Potekale so od zamočvirjenih porečij Mure in Drave do vrha Triglava; od Sotle in Kolpe do Peči nad Ratečami; od predmestij Ljubljane prek Polhograjskega hribovja in doline Sore do Idrije in naprej. Vsi okupatorji so si svoj del teritorija ogradili z mejnimi preprekami, ki so ločevale posamezne okupacijske cone. Oblikovanje vseh teh meja so pospremili vojno nasilje, deportacije prebivalstva, prebegi iz ene okupacijske cone v drugo, hkrati pa so zaradi življenjskih potreb in partizanskega odpora, ki razkosanja ni priznaval, nastajali tudi utečeni ilegalni prehodi. Vse to je neizogibno povzročilo številne travme ter pretrgalo tradicionalne vzorce migracij, kmetovanja in trgovine.¹⁴⁰ Meje

135 Obširno o konceptu Alpskega hrvaštva piše Zajc, Marko. *Kje se slovensko neha in hrvaško začne. Slovensko hrvaška meja v 19. in na začetku 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2006.

136 Danes Slovenska vas.

137 Danes Nova vas pri Mokricah.

138 Repe et al., *Mejni kamni, bodeča žica, stražni stolpi in minska polja*, 10–11.

139 Matija Zorn, Rok Ciglič, Primož Gašperič: Državne meje na ozemlju Slovenije med drugo svetovno vojno na podlagi kartografskega gradiva okupacijskih sil. Objavljeno v: *Okupacijske meje v Sloveniji 1941–1945* str. 206.

140 Repe et al., *Mejni kamni, bodeča žica, stražni stolpi in minska polja*, 12.

pa so torej pomenile sprejem različnih politik, ki bi na tem ozemlju živeče prebivalstvo asimilirali po načelih novih državnih tvorb. Okupatorski režimi so se zato lotili etnocidnih in genocidnih postopkov, ki jih je mogoče prikazati statistično. 58.522 Slovencev se je znašlo v nemških in italijanskih, 688 v madžarskih, okrog 400 pa v hrvaških koncentracijskih taboriščih. Blizu 20.000 je bilo v konfinaciji in na prisilnem delu, 80.000 v zaporih. Deportiranih je bilo tudi 571 prekmurskih Judov, večina jih je bila umorjena v taborišču Auschwitz. Nemci so nameravali izgnati od 220.000 do 260.000 Slovencev, uspelo jim jih je 63.000.¹⁴¹ Okrog 17.000 jih je prek nemško-italijanske meje uspelo zbežati v italijansko okupacijsko cono. V italijansko okupacijsko cono je zbežal ali po legalni poti prek meje prišel tudi del od 10.000 ljudi, ki so jih iz nemške okupacijske cone izgnali v NDH. Iz italijanske okupacijske cone so na izpraznjena slovenska ozemlja ob hrvaški meji preselili 17.000 kočevskih Nemcev.¹⁴²

Okupacijske meje v Sloveniji¹⁴³

Meje na Slovenskem v času druge svetovne vojne so bile po naravi različne, prav tako so bili različni načini njihovega določanja na terenu. Skupno jim je sosledje. Najprej je prišlo do splošne določitve poteka meja na politični ravni. Sočasno ali pa kmalu zatem je sledila vojaška zasedba in provizorično markiranje meje. Nema lokrat je v tej fazi med okupatorkami prihajalo tudi do prerivanja glede nekaterih manjših delov poteka meje. Ko je najbolj akutna faza okupacije minila, je sledilo natančnejše določanje meje, tudi z delom razmejitvenih komisij, kjer so obstajale. Na koncu so vojaki bolj ali manj intenzivno mejno področje še očistili in fizično zavarovali meje, kjer so bili najbolj dosledni Nemci.

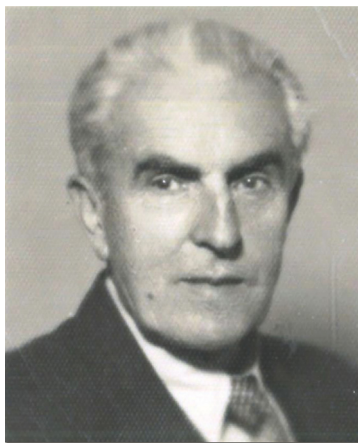
Glavni nemški pogajalec je bil diplomat nižjega ranga Kurt von Kamphoevener (17. julij 1887, Carigrad – 11. februar 1983, Garmisch-Partenkirchen), ki ga je zunanji minister

141 Izvedba nemškega etnocida je bila po smernicah Heinricha Himmlerja predvidena že v prvih petih mesecih zasedbe, do oktobra 1941. Več v: Ferenc, *Razkosanje in aneksionizem*, 74.

142 Preučitev meje NDH-Nemčija je zato še posebej potrebna, je pa težava z ustreznimi viri, saj Slovencev med vojno tam ni bilo, Nemci pa so po vojni zbežali. Repe et al., *Mejni kamni, bodeča žica, stražni stolpi in minska polja*, 11–12. Več o okupacijski politiki in posledicah okupacije v: Repe, *S puško in knjigo*, 27, 32, 39, 51–53. Kljub temu smo nekaj pričevanj uspeli zbrati: Lojze Rupar, *Za njih je bil program dober, za ostale pa slab, poguben*. Ivica Žnidaršič, *Rasno so nas pregledali, nato so nas 3. 11. 1941 izgnali*, Ljudmila Gramc, *Izgnali so nas v Šlezijo*, Ljudmila Gramc, *Djevojka Tita ubila*, Anton Štih, *Čelade so uporabljali za zajemanje gnojnice*, Ivana Tratar, *Samo, da smo prišli domov*, Marija Jesenko, *Podirat al pa šus*, Valentin Hribar, *Levi breg Krke so izselili*, Ana Hočvar, *Okupacijska meja v Krmelju*. Celoten seznam pričevanj, z dodanimi ključnimi besedami, je v seznamu na naslovu *Videoposnetki pri projektu Okupacijske meje*.

143 Opis meja je povzet po osrednji razstavi *Mejni kamni, bodeča žica, stražni stolpi in minska polja*, ki jo je decembra 2018 pripravila raziskovalna skupina in je bila prvič na ogled na Filozofski fakulteti v Ljubljani, in po regionalnih razstavah z naslovi: *Rogaška Slatina kot obmejno mesto nemškega rajha, Idrija in Žiri kot obmejno območje, 1941–1945, Vinceremo, videt ćemo* (Bela Krajina) in *En krompir, tri države* (Dolenjska) ter *Okupirana Ljubljana: mesto ob meji*. Gradiva z razstav, ki gostujejo po Sloveniji, so dostopna tudi prek spleta na: <https://www.okupacijskemeje.si> (dostop: februar 2020) in <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/> (dostop: februar 2020).

Ribbentrop imenoval za svojega pooblaščenca. Kamphoevener glede na položaj na videz ni imel velike vloge, glede na pooblastila pa precejšnje. Kot vodja nemške delegacije za reševanje mejnih vprašanj v letih 1941–1943 je urejal mejna vprašanja z Italijo, Madžarsko, Slovaško, Neodvisno državo Hrvaško, deloval pa tudi drugod po Balkanu. V tem času je imel pisarno na Bledu, v Ljubljani in Rogaški Slatini, formalno je bil podrejen pristojnim nemškim diplomatskim predstavništvom v resnici pa neposredno ministru za zunanje zadeve von Ribbentropu. Bil je sin nemškega oficirja in turškega maršala Louisa von Kamphövenerja. Pravo je študiral v Heidelbergu, Oxfordu in Göttingenu. Od leta 1911 je bil uslužbenec ministrstva za zunanje zadeve. Služboval je v Madridu (1911–1913), Sydneyju (1913–14), Sofiji (1916–18), Londonu (1920–23), Liverpoolu (1923–26) in Madridu (1926–31). Leta 1930 je vstopil v socialdemokratsko stranko, leta 1940 pa (verjetno pod pritiskom) v NSDAP. Leta 1939 je vodil komisijo za preselitev volksdeutscherjev s poljskih ozemelj, ki jih je dobila Sovjetska zveza. Po okupaciji in razkosanju Slovenije je bil od sredine oktobra do sredine novembra 1941 predstavnik Nemčije pri Visokem komisarju za Ljubljansko pokrajino v Ljubljani in je na podoben način urejal preselitev kočevskih Nemcev¹⁴⁴ Med vojno je bil tudi oficir za zvezo pri vojaški obveščevalni službi (Abwehr) v Rusiji, Atenah, Vrnjački Banji in v Zagrebu. Ameriški zaslisevalec, podpolkovnik (lieutenant colonel) O. J. Hale ga je v zapisniku iz avgusta 1945 označil za »visoko kultiviranega in kritičnega do nacistov«¹⁴⁵ V letih 1945–1946 je bil v ameriškem vojnem ujetništvu, a je že leta 1946 v Hamburgu začel poučevati tuje jezike. Leta 1950 je spet vstopil v diplomacijo in bil do upokojitve leta 1952 nemški generalni konzul v Carigradu.¹⁴⁶

Slika 24: Kurt Kamphoevener.

144 PA AA, Italien. Die Umsiedlung der Deutschen aus der Provinz Laibach. Tätigkeit der Umsiedlungskommission. Pol. XII/8 vom 1941 bis 1942. R 105128.

145 <https://www.ifz-muenchen.de/archiv/zs/zs-2066.pdf>

146 Osnovna biografija je povzeta po: Keipert (ur.), Biographisches Handbuch, s. v. Kamphoevener, Kurt von.

Odločitve o mejah na diplomatski ravni

Hitlerjev načrt za razkosanje Jugoslavije naj bi bil po pisanju Toneta Ferenca večinoma že narejen 27. marca 1941,¹⁴⁷ po Branku Petranoviću pa je prvič postal javen 6. aprila 1941, in sicer kot del *Splošnega načrta* (Generalplan) o administrativni ureditvi organov tretjega rajha na ozemlju Jugoslavije.¹⁴⁸ Dejanska delitev je potekala po *Začasnih smernicah za razdelitev Jugoslavije*, ki so bile zapisane 12. aprila 1941 v Mönichkirchnu pri Wiener Neustadtu. Pod smernice se je podpisal Wilhelm von Keitel,¹⁴⁹ zaveznice pa veliko besede pri glavni delitvi niso imele. Za Nemčijo je Hitler določil priključitev ozemlja, ki so bila nekoč del Štajerske in Koroške, pa tudi zgornje Kranjske oz. Gorenjske. Madžarska je dobila ozemlja Prekmurja, Medžimurja, Baranje in Bačke. Dokler pa Hitler Romuniji ni mogel vrniti Besarabije, Madžarski ni želel dati Baranje, kjer pa je tudi pazljivo za Nemčijo zadržal rudnik bakra v Boru. Slednjega je priključil osrednjemu delu Srbije, kjer je Nemčija uvedla vojaško upravo. Tu je bila od avgusta 1941 pa do oktobra 1944 na oblasti kolaboracionistična Vlada narodne rešitve pod vodstvom generala Milana Nedića. Predele, ki danes obsegajo Severno Makedonijo in dele južne Srbije je dobila Bolgarija. Po napetih pogovorih z Italijo, ki je imela ogromne ozemeljske zahteve vključno s priključitvijo celotne Hrvaške, pa se je Hitler odločil priznati NDH pod vodstvom Anteja Paveliča. Zato se je moral Mussolini zadovoljiti z Dolenjsko in Belo krajino oz. t. i. Ljubljansko pokrajino (Provinzia di Lubiana), Dalmacijo, deli Bosne in Črno Goro.¹⁵⁰

147 Ferenc, *Razkosanje in aneksionizem*, 72, 333.

148 Petranović, *Istorija Jugoslavije*, 26.

149 Ferenc v svoji knjigi večkrat piše, da gre za Hitlerjeve smernice. Van Creveld in Petranović pa oba navajata, da je smernice podpisal Keitel. Ferenc, *Razkosanje in aneksionizem*, 15; Čulinović, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, 49–78. Glej tudi: Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, 142; Van Creveld, *Hitler's Strategy*, 165; Petranović, *Istorija Jugoslavije*, 25; Čulinović, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, 49–78.

150 Van Creveld, *Hitler's Strategy*, 165.

Meja med Nemčijo in Italijo

Razdelitev med Nemčijo in Italijo je bila potrjena na Dunaju 21. in 22. aprila 1941, ko sta se srečala Ribbentrop in grof Ciano. Slednji je poskušal izpogajati večje teritorialne pridobitve ali pa vsaj večji politični vpliv Italije na zasedenih ozemljih, a Nemčija se svoji vodilni vlogi v Jugoslaviji ni bila pripravljena odreči.¹⁵¹ Ciano je razočarano ugotavljal: »Ribbentrop je večkrat nedvoumno poudaril, da je treba to šteti za definitivno mejo, ker jo je določil Hitler, in da temu ni moč oporekati.«¹⁵² Kot je razvidno iz Cianovega dnevnika, Italijani Nemcem niso zaupali, so se pa kot šibkejši zaveznik morali prilagoditi. To ni imelo posledice le za nemško-italijansko mejo, ki je potekala mnogo bolj zahodno in južno, kot so pričakovali, pač pa tudi za status Ljubljanske pokrajine. Mussolini je sprva obljubil, da bo upošteval željo in predlog slovenskih kolaboracionističnih meščanskih strank, da bo Ljubljanska pokrajina dobila avtonomijo na način, kot so jo Nemci naredili za Slovaško.¹⁵³ Vendar je iz bojazni, da mu Nemci ne bi vzeli še tistega, kar so že dali, Ljubljansko pokrajino potem že v začetku maja na hitro vključil v italijansko kraljestvo. Zadrego s tem, da ni še bila italijanizirana, so potem rešili tako, da so ohranili rapalsko mejo, pokrajini pa dali poseben statut in dvojezičnost ter moške oprostili služenja vojaškega roka. Italijanska bojazen pred Hitlerjevim spreminjanjem stališč se je kazala tudi v odnosu do ustaške NDH, ki je sicer dobila protektorat. Končna pogodba o meji je bila sestavljena 26. maja 1941. V imenu vodij obeh držav sta jo državni sekretar nemškega ministrstva za zunanje zadeve Ernst von Weizsäcker in opolnomočeni italijanski ambasador v Berlinu Dino Alfieri sicer parafirala šele 8. julija, ko je postala tudi veljavna. Za svečano izmenjavo so se dogovorili, da bo v Rimu.¹⁵⁴

Nemška vojska z razmejitvijo in zasedbo svojih ozemelj ni čakala do sklenitve državnih sporazumov. Hitlerjevim odločitvam je sledila bliskovito, še posebej v odnosu do

151 Petranović, *Istorija Jugoslavije*, 26.

152 Ciano, Galeazzo. *Tajni arhivi grofa Ciana 1936–1942*. Zagreb: Zora, 1952, 459–462.

153 Ferenc, *Fašisti brez krinke*, 109–115.

154 PA AA. Italien. Die deutsch-italienische Grenze im ehemals jugoslawischen Gebiet. Pol. XII/6 vom 1941 bis 1942. R 105126. Berlin, den 26. 5. 1941. Deutsch-italienischer Grenzvertrag.

Italije. Vrhovno vojaško poveljstvo (Oberkommando der Wehrmacht – OKW) je 23. aprila, le dva dneva po sestanku, nemškemu generalu pri italijanski vrhovni komandi poslal brzojavko, v kateri je bilo zapisano:

»Nova meja rajha na območju Koroške in Kranjske, na katero je Duce pristal pred kakšnimi štirimi dnevi, je, kot sledi v nadaljevanju:

- *Bivša italijansko-jugoslovanska meja od Tarvisa (Trbiž, op. p.) do naselja Žiri-Vič-Ljubljana (izključeno)–Cerklje–Brežice (oboje vključeno).*
- *Od tam teče po bivši južni meji Štajerske do Radgone.*

*Nemske enote bodo predvidoma 24. 4. začele z vkorakanjem na ta območja. Treba je zagotoviti, da bodo italijanske enote do tedaj območje izpraznile.*¹⁵⁵

Italijani so bili zlasti nezadovoljni, ker so dobili najmanj razvite dele Slovenije, in še posebej razočarani, ker niso dobili območja ob Savi z rudniki in železniško progo Ljubljana–Zidani Most–Zagreb. Kljub Hitlerjevi brezprizivnosti niso povsem odnehali. Vsaj do konca aprila, z vedno manj upanja pa do jeseni, so poskušali doseči, da bi se Nemci držali prvotnih obljub ali pa vsaj spremenili stališče. Na Nemčijo so naslovili kar trideset predlogov za spremembo nemško-italijanske meje sredi nekdanje Dravske banovine.¹⁵⁶ K zapletom na terenu pa je verjetno prispevala tudi slaba informiranost in ravnanje posameznih italijanskih poveljnikov na lastno pest, morda tudi gorečnost, čeprav ta ni bila ravno v sorazmerju tudi s pogumom. Nazoren primer je Litija:

»April 1941. – Čigavo bo Zasavje, nemško ali italijansko? Zaradi Litije in ostalega Zasavja, predvsem zasavskih revirjev, je bilo med obema zaveznikoma, Nemci in Italijani, mnogo sporov. Prav zaradi tega prve dneve ni bilo v naš kraj nobene zasedbene oblasti. Prve Nemce je v Litijo pripeljal šele inž. Puschmann, ki se je odpeljal ponje zato, da bi z Zasavjem vred ne padla pod Italijo, kar je bilo tiste dneve obilo ugibanja.

S tem pa ribarij med Italijani in Nemci še ni bilo konca. Menda sta se Hitler in Mussolini že svoj čas sporazumela, da dobi Italija Zasavje z zagorskim in trboveljskim rudnikom zato, ker trpi na pomanjkanju goriva.

Ko so se sredi aprila Italijani odpravljali, da zasedejo Litijo, so dobili sporočilo, da so v Litiji že Nemci. Zato je stal vlak z italijansko zasedbeno posadko na Lazah, ker jih Nemci niso pustili dalje, tako, da so se morali Italijani spet vrniti v Ljubljano.

155 PA AA. Italien. Die deutsch-italienische Grenze im ehemals jugoslawischen Gebiet. Pol. XII/6 vom 1941 bis 1942. R 105126. Fernschreiben. An den Deutschen General beim ital. Oberkommando, 23. 4. 1941.

156 Ferenc, *Položaj slovenskega naroda*, 183.

Neugotovljenega dne v aprilu 1941 pa je pridrvel iz Ljubljane v Zasavje celo italijanski oklopni vlak, ker so Italijani zahtevali vse Zasavje zase, češ, da je bilo tako sklenjeno pred začetkom napada na Jugoslavijo. Nemci se seveda niso dali odgnati, temveč so potisnili Italijane nazaj v oklopni vlak in jih nakurili proti Ljubljani, od koder so prišli.

Italijanska diplomacija seveda ni odnehala in je preko višjih mest zahtevala, naj Nemci izpolnijo dogovor in prepustijo Italijanom Litijo in ostalo Zasavje.

Kakor vse kaže, je vrhovna nemška oblast naposled le pristala na izpolnitev dogovora. Proti koncu aprila so se Nemci v Litiji že povsem pripravili na odhod iz naših krajev. Počistili so ves kolodvor, odpeljali vse do poslednjega vagona, izpraznili vsa skladišča, skratka, kar se je dalo, so odvedli, da bi italijanskemu zavezniku ne ostalo ničesar.

Železničarji na litijski postaji še danes radi pripovedujejo, da tako počiščen in prazen ni bil litijski kolodvor še nikdar, kakor tisti dan, ko so Nemci zapuščali Litijo. Pri nas je ostala le trojica Nemcev, ki so bili določeni, da izročijo Litijo italijanski upravi. Nemci so seveda izpraznili tudi vse ostale postaje, ki so jih imeli v rokah po zasedbi, torej Laze, Jevnico in Kresnice. Oni dan je vozil iz Ljubljane proti Litiji italijanski oklopni vlak z dobro oboroženo posadko in predstavniki italijanskih upravnih oblasti, ki naj bi prevzele Litijo z ostalim Zasavjem. Vlak iz Ljubljane se je ustavil na vsaki postaji, od koder so osvajalci telefonično vprašali na naslednjo postajo, ali so tam še Nemci. Ker jih v Lazah, Jevnici in Kresnici ni bilo več, so jim odgovarjali po telefonu slovenski prometniki. Ko so dobili ugodna obvestila z vseh treh železniških postojank, je italijanski oklopni vlak brez zaprek privozil že do Kresnic. V Kresnicah se je italijanska oklopna odprava spet ustavila in komandant italijanske posadke je odhitel v kresniško prometno pisarno in naročil zvezo z litijsko železniško postajo. Kresniška postaja je brž dobila telefonsko zvezo z Litijo. Italijanski komandant je vprašal v Litijo, ali so na postaji še Nemci. Litijan mu je odgovoril pritrdilno in poklical k telefonskemu aparatu nemškega zastopnika, da bi se sam pogovoril z Italijanom na Kresnicah. Nmec je res prijel za slušalko in se javil Italijanu v Kresnicah. To pa je bilo za Italijana menda že preveč. Brž, ko je slišal, da so v Litiji Nemci, je preplašen odrgel slušalko, planil na vlak in ukazal: 'Nazaj domov v Ljubljano!'

Italijanski vlak, ki naj bi zasedel Litijo, je odpeljal nato proti Ljubljani, v Litiji pa so Nemci zaman čakali, zakaj ni novega gospodarja. Šele čez čas se je pojasnila ta zadeva, ki je seveda vzbudila obilo smeha na račun hrabre italijanske vojske. Ta strahopetni pobeg italijanske vojske iz Kresnic pa je bil za povod, da so Nemci ostali še dalje okupatorji v naši dolini.¹⁵⁷

Litija je seveda Nemcem ostala, ker je bila taka Hitlerjeva odločitev, čeprav so se celo med domačini, izgnanimi v Srbijo, pojavljale vesti, da bodo Zasavje priključili Italiji septembra. Italijani so tudi že izdelali zemljevide, v katerih je bilo Zasavje del njihovega ozemlja. Konkretno določanje meje na terenu je bilo tako tukaj kot drugje marsikje prepuščeno posameznim poveljnikom in lokalnim veljakom, v Lazah blizu Kresnic npr. tako, da je nemški podoficir konec aprila 1941 ukazal, naj nekdo nemško zastavo nese do prvih italijanskih straž in jo tam zapiči. Določili so občinskega slugo, ki je na hitro narejeno zastavo odpeljal s kolesom. Na Italijane ni naletel. Zato je v strahu, pa tudi, ker se je naveličal kolesarjenja, zastavo zapičil nekje v bližini Laz in se vrnil, tako določena meja pa je ostala.

Nemški vojaški poveljniki niso hoteli zapustiti tudi Novega mesta in okolice, zaradi česar se je morala sestati nemško-italijanska mejna komisija za določitev meje.¹⁵⁸ Ta se je sicer največ ukvarjala z okolico Ljubljane. Mejo od Ježice do Šentvida so Nemci potegnili tako, da so neposredno povezali svoje ozemlje in, kot že omenjeno, zgradili cesto in železnico.¹⁵⁹ Nemška delegacija je to utemeljevala s stališčem iz Hitlerjevih smernic, da je »reka Savo za obema obalama v svojem toku do hrvaške meje mejna reka.«¹⁶⁰ Pri tem so tako pri Ljubljani kot drugje širino desne obale interpretirali tako, kot so jim narekovali vojaški, prometni in gospodarski interesi. Po drugi strani pa so tudi Italijani še vedno rinili čez Savo, češ, da je tam »življenjski prostor za Ljubljano.«¹⁶¹ Sicer pa so prebivalci v nekaterih krajih želeli pod nemško in ne pod italijansko okupacijo in so v zvezi s tem pisali peticije ali celo protestirali.¹⁶²

Konflikt Italije, Neodvisne države Hrvaške in Nemčije, na vzhodu pa tudi Nemčije in Madžarske, koliko ozemlja si bo kdo prigrabil, se je na terenu na vseh koncih vlekel tja do konca poletja 1941.

»Dosti preglavic so imeli Italijani z demarkacijsko črto. Čeprav so jo na številnih mestih označili z značilnimi tablami in napisi, so ljudje ponoči te table prestavljali v korist Nemčije. Graziolija je tudi skrbelo, ker je Pavelić 7. maja zahteval priključitev bele Krajine k NDH. To bi škodilo ,našemu interesu' je pisal zunanjemu ministru Cianu. Popravek demarkacijske linije je nekaj časa zahtevala tudi OHK (Oberkommando des Heeres, vrhovno poveljstvo nemške vojske, op. p.), ker je hotela doseči večjo varnost za Savsko dolino, za komunikacije Zidani most-Brežice ter Moravče-Bistrica-Škočjan-Kostanjevica. Toda Italijani so zahtevali ozemlje do ceste Cerklje-Brežice, česar pa

158 Poročilo Glavne komisije za meje Ministrstva za zunanje zadeve v Berlinu, 19. julij 1941, citirano po: Milošević, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, 129.

159 Poročila Kurta von Kamphoevenaja, skice in drugi dokumenti v: PA AA. Italien. Die deutsch-italienische Grenze im ehemals jugoslawischen Gebiet. Pol. XII/6 vom 1941 bis 1942. R 105126.

160 Poročilo Glavne komisije za meje Ministrstva za zunanje zadeve v Berlinu, 19. julij 1941, citirano po: Milošević, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, 129.

161 Prav tam.

162 Anton Stipanič, *Vinceremo, videt ćemo*.

ni upošteval Uiberreither in je brez vsakega vprašanja postavil južno mejo Spodnje Štajerske na črto Moravče–Mirna–Št. Peter pri Novem mestu–vrh Gorjancev. To je bil ogenj v strehi in začele so deževati protestne note. Znova je morala nastopiti OHK in dokazovati nemškemu zunanjemu ministrstvu potrebnost take demarkacije tudi zaradi strateških ozirov. Toda Italijani niso odnehali.

Začela se je cela vrsta provokacij. Nemci so hodili na italijansko ozemlje in grozili ljudem, ki so bili za Italijo; branili so ljudem hoditi k maši, češ, da duhovniki podpirajo italijansko oblast itd. Prav kmalu so se začele stvari obračati v korist Italijanom. Po prvem izselitvenem valu je italijanska obveščevalna služba že zapisala, da so ljudje v glavnem za Italijo in da so proti njej samo še v pokrajini bivajoči Nemci.

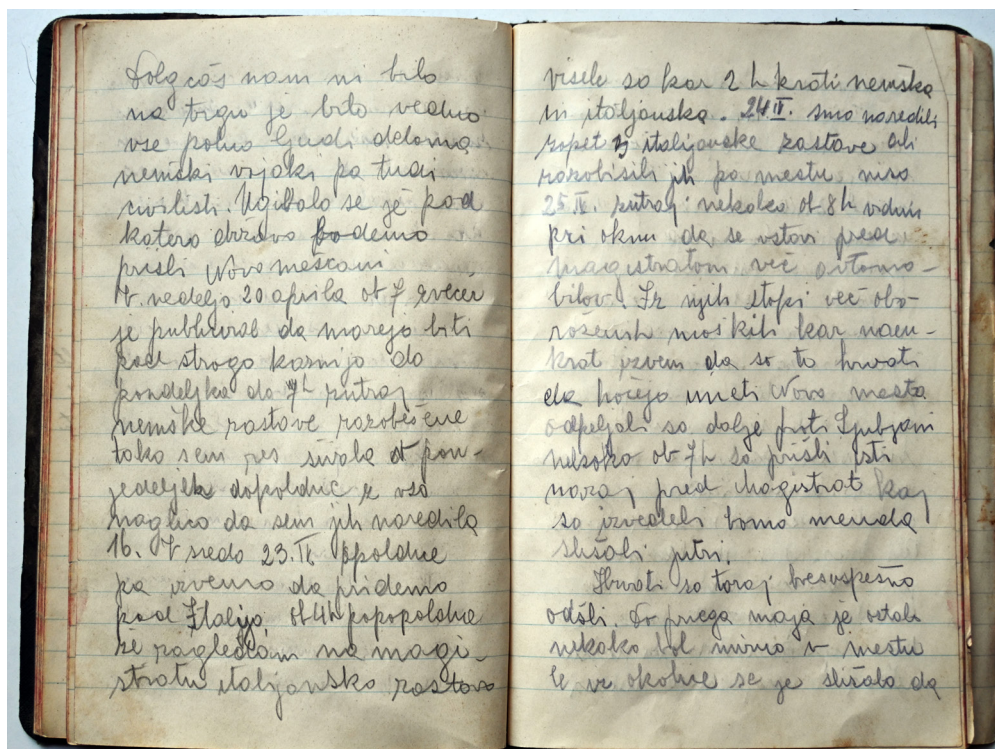
Vnovič se je pojavilo vprašanje popravka demarkacijske črte, ko je začela delati julija 1941 razmejitvena komisija, na kateri so Italijani zahtevali večje zaledje Ljubljane proti severu. Ker je komisija že sredi avgusta končala delo, so prenehale obojestranske zahteve po korekturi demarkacijske črte. Italijani so odstopili Nemcem nekaj sveta pri Lučnah na Gorenjskem in desni breg Save od Črnuč do Podgrada, ker so Nemci obljubili, da bodo Savo regulirali, nato pa predstavili demarkacijsko črto na sredino reke. Odločno pa so Nemci odbili italijanski pismeni predlog, naj bi prišel pod Italijo trikot Št. Vid nad Ljubljano–Medno–Sava–Črnuče–Št. Vid nad Ljubljano, četudi so ponujali približno enako površino pri Sv. Križu pri Kostanjevici. Nemci niso hoteli prepustiti Italijanom niti Sv. Katarine in kote nad njo, češ, da imajo proti temu večje vojaške pomisleke.»¹⁶³

Več virov, podobno kot Mikuž, navaja tudi aspiracije Hrvatov po čim več slovenskega ozemlja ne samo na Štajerskem v odnosu do Nemčije, kjer je na diplomatski ravni opisan primer Huma (potihem so si na terenu jemali tudi v Halozah in kjer so pač lahko), ampak tudi v odnosu do Italije. Tu je bil njihov primarni interes na Dolenjskem (ozemlje do Novega mesta in naprej proti Brežicam) in v Beli Krajini. Slavica Moškon iz Novega mesta je 25. aprila 1941 v dnevnik zapisala:

»25. aprila zjutraj nekako ob 8 h vidim pri oknu, da se ustavi pred magistratom več avtomobilov. Iz njih izstopi več oboroženih moških, kar naenkrat izvem, da so to Hrvati, da hočejo imeti Novo mesto. Odpeljali so se dalje proti Ljubljani, nekako ob 7 h so prišli isti nazaj pred Magistrat, kaj so izvedeli bomo menda slišali jutri. Hrvati so torej brezuspešno odšli.«

Postanek ustaškega poglavnika in delegacije, ki je skozi Novo mesto v Ljubljano potovala z nekaj avtomobili, sicer omenjajo tudi drugi viri.

163 Metod Mikuž: Zgodovina slovenskega osvobodilnega boja, Redna knjiga Prešernove družbe, 1970, str. 40–41.

Slika 25: Stran z zapisom Slavice Moškon o prihodu hrvaške delegacije v Novo mesto.

Mejo med Nemčijo in Italijo tako lahko razdelimo na dva kraka. Jugovzhodno od Ljubljanske pokrajine je tekla od vzhodnih ljubljanskih predmestij, severno od Stične, Šentruperta in Krmelja, mimo Bučke, ki je bila na nemški strani, proti Zameškemu, kjer je dosegla reko Krko. Po Krki je šla mimo Kostanjevice, ki je bila na italijanski strani, proti Bušči vasi. Pred Bušečo vasjo je meja prestopila Krko in v bližini Gadove peči dosegla točko, kjer je bila tromeja med Nemčijo, Ljubljansko pokrajino in NDH. Velik mejni kamen, ki je v Avstro-Ogrski označeval mejo med obema deloma monarhije, so spremenili v tromejnik.¹⁶⁴ Od tam je šel en del naprej na Štajersko kot nemško-NDH-jevska meja do naslednje tromeje NDH-Nemčija-Madžarska. V tem delu se je razmejitvev v glavnem ujemala z nekdanjo mejo med avstrijskim in ogrskim delom monarhije. Drugi del meje od tromejnika se je usmeril proti Gorjancem in je postal italijansko-NDH-jevska meja, ki je potekala prek Kolpe do Osilnice in nato od tam zahodno od Delnic do Bakarskega zaliva. Meja z Italijo v tem kraku je bila strateška, deloma pa tudi gospodarska. Kot naravna meja se je ponujala tudi reka Sava, vendar so

164 Na osnovi prenesenih podatkov z zgodovinskih zemljevidov v GPS sistem, ki ga je opravil GIAM (dr. Rok Ciglič), ga je raziskovalna skupina našla in bo v perspektivi postal spominsko obeležje.

Nemci želeli nadzorovati prostor tudi na južnem bregu Save. To je bilo zlasti pomembno zaradi obrambe zanje gospodarsko pomembnega prostora. Meja je zato potekala po gričevnatem in hribovitem terenu, ki je Nemcem omogočal pregled, s tem pa tudi nadzor nad obmejnimi ozemljem Italije.

Slika 26: Italijansko-nemški mejni prehod na sedanji Podgorski cesti v Ljubljani, tik nad križiščem s cesto Andreja Bitenca, po kateri je potekala okupacijska meja. Gre za pogled proti Ljubljani, v ozadju se vidijo njive in travniki, ki so danes večinoma pozidani s stanovanjskimi bloki. Nedaleč stran, v bližini križišča ceste Andreja Bitenca s Celovško cesto, je bil še en mejni prehod. Fotografijo je skrivoma posnel Tine Bitenc, hrani jo Milena Zalokar.

Drugi krak nemško-italijanske meje je potekal severno in zahodno od Ljubljane prek Polhograjskih dolomitov do nekdanje rapalske meje med Žirmi in Idrijo, ki se ji je priključil pri Spodnjem Vrsniku. Rapalska meja se je sicer začela na Peči nad Ratečami¹⁶⁵ in je nato potekala po vrhovih Jalovca, Triglava, Možica, Porezna, Blegoša, Črnega Vrha nad Cerknim, Bevkovega vrha, Hotedršice, Planine, Javornika, Biške gore, Griža, Sneznika, Kastava ter nato vzhodno od Matulj proti morju.¹⁶⁶ Z okupacijo pa se je vloga

165 Na isti točki na Peči nad Ratečami je danes tromeja med Avstrijo, Italijo in Slovenijo.

166 Ajlec, Zorn & Mikša, *Zapadna jugoslavenska granica*.

Rapalske meje spremenila. Od Peči do naselja Spodnji Vrsnik je nekdanja meja med Italijo in Jugoslavijo postala meja med Italijo in nemškim rajhom, pri Spodnjem Vrsniku pa se ji je priključila nova meja iz ljubljanske smeri.¹⁶⁷

Slika 27: Pri mejnem kamnu št. 40 pri Spodnjem Vrsniku sta se srečali stara rapalska (jugoslovansko-italijanska – sedaj nemško italijanska meja z na novo določeno nemško-italijansko mejo, ki je bila potegnjena od Ljubljane.

Tisti del rapalske meje, ki sedaj ni več razmejeval Italije in Jugoslavije,¹⁶⁸ je postal »notranja« meja Italije, ki pa so jo še vedno nadzorovali. Italija je tu namreč obdržala policijsko, carinsko in davčno mejo, s tem pa so se Slovenci v Ljubljanski pokrajini znašli v posebnem položaju. Potovanje iz Ljubljanske pokrajine v Italijo je bilo mogoče le z veljavnim potnim listom, ki pa ga ni mogel dobiti kdorkoli. V vseh italijanskih priključenih pokrajinah z območja nekdanje Jugoslavije so še naprej veljali davčni in carinski predpisi iz prejšnje države.¹⁶⁹ Zato so bili za prehod iz Ljubljanske pokrajine v notranjost Italije potrebni potni listi. Tako je mejni kamen št. 40 pri Spodnjem Vrsniku postal nekakšen »tromejnik« med Nemčijo, Italijo in Ljubljansko pokrajino.

167 Bojan Balkovec, *Y tromejnik*.

168 Gre torej za krak od Spodnjega Vrsnika preko Hotedršice do ozemlja vzhodno od Sneznika.

169 Ferenc, *Razkosanje in aneksionizem*, 251.

Slika 28: Sektorski mejnik št. 12 rapalske meje med Kraljevino Italijo in Kraljevino Jugoslavijo na Prehodavcih v Julijskih Alpah, ki je ostal mejnik tudi v času druge svetovne vojne, ko je razmejeval Italijo in Nemčijo. Sektorski mejniki so bili visoki en meter in široki 40 cm. Črka »D« je označevala Nemčijo. Letnica 1920 označuje leto podpisa rapalske pogodbe.

Slika 29: Mejni kamen na 2078 metrov visoki Šitni glavi v neposredni bližini Male Mojstrovke.

Slika 30: Bodeča žica v alpskem visokogorju, na sliki dr. Peter Mikša. Nemci so tudi najvišje, ozke gorske prelaze, dostopne samo izurjenim planincem, zavarovali z bodečo žico, ki se je, skupaj s koli, na katere je bila privezana, ponekod ohranila vse do danes.

Slika 31: dr. Matija Zorn, dr. Peter Mikša, dr. Božo Repe, dr. Bojan Balkovec med raziskovanjem meje na Šitni glavi, 1. avgust 2019.

Na severnem delu stare rapalske meje, ki je postala meja med Nemčijo in Italijo, pa je prišlo do precejšnjih sprememb. Dotična meja je potekala v visokogorju, ki je postala posebnost zaradi simbolnega označevanja prostora. Meja je geografsko potekala po razvodju med jadranskim in črnomořskim povodjem.¹⁷⁰ Določevalci so se za določitev njenega poteka uprli na že obstoječe mejnike, na katerih so nato spremenili napise.¹⁷¹ Triglav, ki so ga Nemci »izgubili« po prvi svetovni vojni, so si ponovno prisvojili – tudi simbolno, saj so ga kmalu umestili med podobe na državnih poštnih znamkah. Mejniki na vrhu Triglava pa so nato avgusta 1944 pod motom »*Na tem vrhu nikdar več meja!*« odstranili partizani in istočasno izobesili tudi slovensko zastavo. Planinske kočice na nemški strani meje, ki so bile med obema vojnama v upravljanju Slovenskega planinskega društva, so prešle pod okrilje Nemškega planinskega društva. Nekatere kočice so bile poleti 1941 še oskrbovane, kasneje pa po večini opuščene, številne tudi uničene, saj bi lahko služile kot zatočišče partizanom in beguncem. V Aljažev dom v Vratih, takrat sicer preimenovan v Kugy-Haus, je bila jeseni 1941 nastanjena nemška carinska policija (Zoll-Polizei).

Meje v slovenskih gorah so bile že v času Avstro-Ogrske prostor markiranja nacionalnega prostora, okupatorji pa so z mejami to hoteli zacementirati za »tisoč let«. No, nemški rajh na slovenskem ozemlju je trajal precej manj, štiri leta. Po zmagi nad nacistično Nemčijo so v organiziranih akcijah očistili visokogorje mejnih kamnov, tiste, ki so ostali, pa je dodatno načela narava. Kot opisuje dr. Peter Mikša je bila še posebej simbolna točka Aljažev stolp na vrhu Triglava. Na vrh Triglava so se že med vojno, leta 1944, povzpele tri partizanske patrolje: konec maja patrolja Gradnikove brigade, 2. avgusta skupina kulturnikov 9. korpusa in v drugi polovici oktobra patrolja Jeseniško-bohinjskega odreda, ki je tam izobesila zastavo v počastitev osvoboditve Beograda. Stolp je sicer skozi leta večkrat spreminjal svojo barvno podobo. Leta 1895 je začel v sivi preobleki. V obdobju med obema vojnama, ko je čez vrh Triglava potekala meja med Jugoslavijo in Italijo, je med Italijani in Jugoslovani potekala »barvna vojna«, enkrat so ga prebarvali Italijani, drugič Jugoslovani. Konec 50. let so ga prebarvali v rdečo in mu dodali peterokrako zvezdo, leta 1984 so stolp za potrebe snemanja filma o alpinistu in pisatelju Juliusu Kugyju prebarvali v prvotno sivo barvo, odstranili zvezdo in namesto nje dodali prvotno zastavico. Tak je stolp ostal tudi po zaključku snemanja.

Mejo so Nemci namreč tudi dodatno zavarovali. O tem, kako je potekalo, obstaja obsežno in zelo natančno poročilo za Gorenjsko.¹⁷² Izhodišče je bil Hitlerjev ukaz o izpeljavi varnostnih ukrepov na nemško-italijanski meji. Za uresničitev ukaza je bil zadolžen višji vodja SS in generalporočnik policije Erwin Rösener, zadolžen za območje Slovenije.

170 Matija Zorn, Peter Mikša, *Kje smo in kje so mejni kamni*.

171 Jugoslovanska označba J za Kraljevino Jugoslavijo, je bila zamenjana z označbo D za Nemčijo (Deutschland).

172 SI AS 1626, škatla št. 1. Poročilo o izpeljavi izpraznitve mejnega pasu na Gorenjskem, Bled, 13. 6. 1942. Poročilo so sicer priloženi tudi obsežni spiski ljudi, ki so jih nemški ukrepi zadevali.

Slika 32: Aljažev stolp v rdeči barvi.

Slika 33: Mejniki vrh Triglava.

				K I S					
				(Koparska, italijanska meja)					
4	Hovniko Bunko M. P. W.	Pov. Ra. 1912	Krast.	2	Praprogar ob 18. kopar	4/8 4/8	na Luzigi		Pov. Ra. 1912
5	Lov Svetelj - Joze	scot. 1919.	Logatec	San	San indikator ix. kopar	2/8 2/8	v gari		Pov. Ra. 1912
6	Sebenik Josip	Slov. 1915	Gisrovce	San	San ix. kopar	2/8 2/8	V slobo		Pov. Ra. 1912
7	Govjavec Joze	Slov. 1920.	Nova mesto	San	San ix. kopar	2/8	od dome na piti dome		Pov. Ra. 1912
8	Trnovica Larica	1919	Luzigi	Pravnik	Pravnik	2/8	od dome na piti dome		Pov. Ra. 1912
9	Plunk	Novice	Novice	Novice	Novice	Novice	Novice		Pov. Ra. 1912

Slika 34: Vpis v knjigi, kjer so zapisali, da so porušili krivični mejni kamen. Zapis je napisan pokončno na desni strani zgoraj. Mišljen je kamen na sliki 33.

Slika 35: Zaradi slovenskega in jugoslovanskega partizanskega boja na strani protifašistične koalicije se je po drugi svetovni vojni zahodna meja z Italijo spremenila v korist Jugoslavije (Slovenije). Zmagovalci so hoteli tudi v naravi izbrisati vse sledi krivične rapalske meje iz časa po prvi svetovni vojni in okupacijskih meja med drugo svetovno vojno. Rušenje mejnega kamna ob nekdanji rapalski meji l. 1945.

Z utrjevanjem so želeli doseči »omejitev celokupnega mejnega prometa na določene prehode in prepoved vsakršnega drugega prehoda meje« ter »zagotoviti optimalni nadzor meje z najmanjšimi silami in preprečiti nedovoljen prehod meje«. Za doseganje teh ciljev so Nemci izvedli naslednje ukrepe:

- izpraznitev pasu vzdolž meje, kar je vključevalo preselitev prebivalcev ter rušenje hiš in drugih objektov v takšni širini, ki omogoča dober nadzor;
- posek gozdnatih predelov, čiščenja zaraslih površin in grmičevja v obmejnem pasu;
- postavitve žične ovire vzdolž meje in njene okrepitve »z dodatnimi varnostnimi ukrepi na določenih mestih«, kar je v praksi pomenilo uvedbo minskih polj ter zidavo bunkerjev in stražnih stolpov.

Izbor in preselitev prebivalstva iz obmejnega pasu in druge ukrepe v zvezi z mejo je na Gorenjskem izpeljala blejska izpostava državnega komisarja za utrjevanje nemštva. Vodja izpostave je bil SS-Standartenführer Alois Maier-Kaibitsch, celotno akcijo je izvedel Konrad Nimpfer, ki je poročilo tudi napisal.¹⁷³ Zaradi težje prehodnosti visokogorskega reliefa, neposeljenosti in redkih poti je bilo večji del utrdbenih linij v visokogorju postavljenih predvsem na prelazih in sedlih, prek katerih so vodile poti in ceste, denimo na prelazu Vršič. Danes najdemo le redke ostanke visokogorskega dela meje. Iz posrednih pričevanj je mogoče ugotoviti, da so po vojni obmejne kamne kot simbol tuje okupacije sistematično odstranjevali, precej jih je uničilo tudi ostro podnebje. So pa ponekod še ohranjeni, prav tako tudi ostanki bodeče žice in celo lesenih kolov, na katere je bila privezana.¹⁷⁴

Utrjevanja in zavarovanja so se Nemci lotili tudi ob drugih sektorjih meje, ki so sledili principom, ki so jih izvedli na Gorenjskem. Postavili so bodečo žico, pas v okolici meje pa so minirali. Za potrebe nadzora so izsekali tudi dobršen del gozda, porušil nekatera gospodarska in bivalna poslopja ter na pomembnejših mestih zgradil stražne stolpe, ki so bili visoki okrog 30 metrov in strateško postavljeni tako, da so pokrivali prostor med enim in drugim stražnim stolpom. Za dodaten nadzor meje sta okupatorja, tako nemški kot italijanski, poskrbela z enotami, ki so bile nastanjene ob meji ter jo z obhodi redno preverjale. Z vsemi temi ukrepi je meja postala težko prehodna, mejni prehodi pa so bili redki. Prestopi meje so bili zelo oteženi, četudi je zaradi dela na njivah in travnikih na drugi strani ali zaradi drugih nujnih opravkov. Domačini so bili posledično mnogokrat odvisni od dobre volje stražarjev in obmejnih služb, ki pa so večinoma vršile strog nadzor. Zato so bili ilegalni prehodi meje vsakdanji pojav, kljub velikemu tveganju, ki se je pogosto končal tudi s smrtjo na minskih poljih.

173 Celotno besedilo Poročila o izpeljavi izpraznitve mejnega pasu na Gorenjskem v prilogi 1.

174 Repe, *Diplomatsko razkosanje Slovenije*, 162–164; Repe et al., *Mejni kamni, bodeča žica, stražni stolpi in minska polja*, 20–24.

Po kapitulaciji Italije septembra 1943 in z nemškim prevzemom nadzora med njenim okupiranim območjem meja ni bila več potrebna, saj so tako Ljubljanska pokrajina kot sosednje italijanske pokrajine postale del t. i. Operacijske cone za Jadransko primorje s sedežem v Trstu. Nemška vojska je posledično deloma izkopala mine, postavljene ob prometnicah ter travnikih, in na nekaterih delih odpeljala tudi žico ter vse skupaj uporabila drugje. Nekatere dele meje so sicer še varovali zaradi preprečevanja partizanskih prehodov in akcij. Temeljito čiščenje obmejnega ozemlja pa je sledilo šele po koncu druge svetovne vojne. Formalno je meja sicer še ostala, saj je na severu Italije pod vodstvom Mussolinija nastala t. i. Salojska republika, ki jo je vodil Mussolini, vanjo pa je še naprej pravno formalno, a brez italijanske navzočnosti, spadala tudi Ljubljanska pokrajina.

Operacijska cona Jadransko primorje

Po italijanski kapitulaciji se je odprlo vprašanje, kaj bo z nemško-italijansko mejo. V nemškem političnem in vojaškem vrhu so že spomladi 1943 ugotovili, da bo v Italiji prišlo do velikih političnih in vojaških sprememb in jo najverjetneje čaka vojaški zlom. Tako kot vedno se je Nemčija začela vnaprej pripravljati na prevzem oblasti. Po osnovnem načrtu naj bi nemška vojska zasedla ne le italijanska okupacijska ozemlja, temveč celotno Italijo. Vendar pa natančnejši načrti o ureditvi niso bili narejeni oziroma so to prepustili razvoju dogodkov.

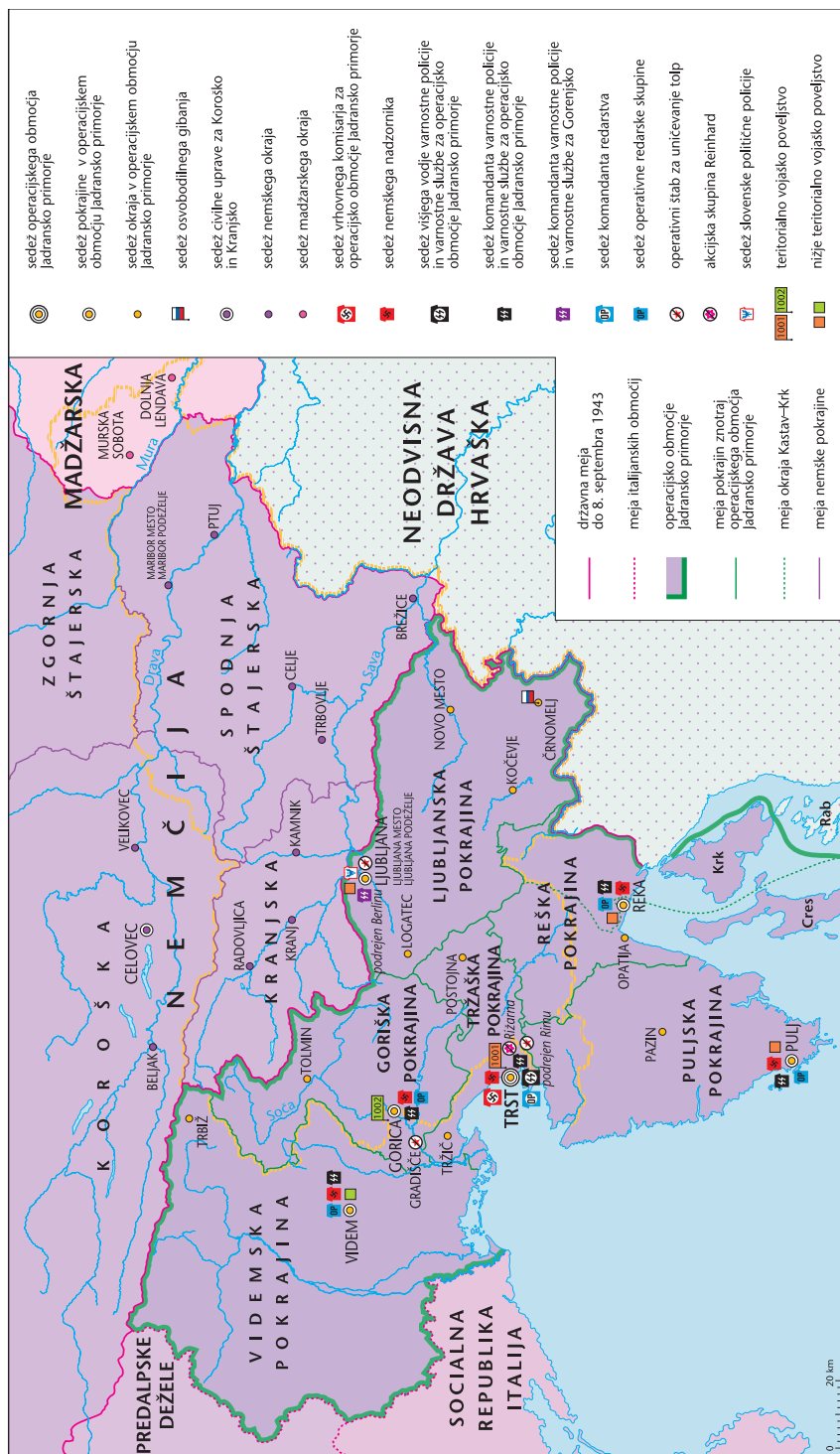
Ko se je 25. julija 1943 v Italiji dejansko sesul fašistični režim, je nemško poveljstvo začelo izvajati pripravljene ukrepe. Ker pa vse skupaj ni bilo natančneje urejeno, sta se na slovenskem ozemlju soočili dva koncepta glede ureditve italijanskega ozemlja. Prvi je bil aneksionističen, najbolj pa sta ga zagovarjala gaulajterja Koroške in Tirolske. Po načrtu koroškega gaulajterja Rainerja naj bi Kanalsko dolino znova priključili h Koroški, preostalo italijansko območje pa razdelili na tri dele: na Istro s Trstom, Goriško in Kranjsko.¹⁷⁵ Na vsa ozemlja naj bi nato razširili civilno upravo, katere središče bi bil Celovec. Na celotnem so želeli organizirati samoobrambo prebivalstva pred boljše vizmom in hkrati prebivalce mobilizirati za gospodarsko izkoriščanje v zavoljo končne nemške zmage. Tako naj bi tudi dosegli stari nemški cilj, to je priključitev ozemlja med Koroško in Trstom k Nemčiji in ponemčenje prebivalstva na tem ozemlju.¹⁷⁶

Drugi koncept, ki pa je zaradi Hitlerjevega vztrajanja tudi prevladal, je bil politično-diplomatski. Po dokončni kapitulaciji Italije¹⁷⁷ je Hitler 10. septembra 1943 na ozemlju Salojske republike ustanovil dve operacijski coni, ki so ju okupirale nemške vojaške enote: Operacijsko cono Jadransko primorje, ki je obsegala Furlanijo, Gorico, Trst, Istro, Reko, Kvarner in Ljubljano, ter Operacijsko cono Predalpske dežele, ki so jo sestavljale pokrajine Bolzano, Trident in Belluno. Za vodji je imenoval gaulajterja Rainerja iz Koroške

175 Tu sta bila sprva mišljeni le Dolenjska in Notranjska, v perspektivi pa naj bi jima priključili še Gorenjsko.

176 Ferenc, *Razkosanje in aneksionizem*, 409–410.

177 Kraljevina Italija je podpisala kapitulacijo že 3. septembra 1943, a je bila javno razglašena šele pet dni kasneje, 8. septembra 1943.

Slika 36: Operacijska cona Jadransko primorje.

in Franza Hoferja iz Tirolske. Za Hitlerjevo odredbo je vedel le najožji nacistični vrh, ker niso želeli ustvarjati vtisa, da kršijo suverenost fašistične vlade. Pod nemškim pokroviteljstvom je namreč 9. septembra, dan po italijanski kapitulaciji v Münchnu nastala nova italijanska fašistična vlada, že 12. septembra pa so nemški padalci iz konfinacije na Gran Sassu v Abruzzih osvobodili Mussolinija. Ta je 23. septembra vlado reorganiziral, se vrnil v severno Italijo in ustanovil Italijansko socialno republiko oziroma t. i. Salojsko republiko, ki je dobila to neuradno ime po sedežu ob Gardskem jezeru.

Obe operativni coni sta vzdržali približno 600 dni, ves čas pa sta obstajali v zapletenem pravno-političnem položaju. Kar zadeva Operacijsko cono za Jadransko primorje, ta ni zadeval samo odnosov med Nemčijo in Salojsko republiko, pač pa tudi med Nemčijo in NDH ter Nemčijo in drugimi kolaboracionističnimi oblastmi. Tako sta si na eni strani želela čim večje pristojnosti izboriti Mussolini in Pavelić, na drugi strani pa tudi kolaboracionistični politiki v Ljubljanski pokrajini. Tako je nastalo nekakšno dvovladje, ponekod celo trovladje, v katerem pa so kljub vsemu imeli glavno besedo Nemci. Rainer je za šefa pokrajinske uprave 20. septembra 1943 imenoval Leona Rupnika, Mussolini pa teden dni za tem visokega komisarja Emilia Graziolia, ki je tudi prišel v Ljubljano.¹⁷⁸ Pri slovenskih politikih je njegova vrnitev izzvala velik strah in vznemirjenje. Izjavljali so, da ne bodo več sodelovali z Nemci, če se Grazioli vrne. Pod pritiski so Nemci dosegli, da se je ta iz Ljubljane tudi hitro umaknil, in to kljub protestom salojskega zunanjskega ministrstva. Zaradi obremenjenosti so namreč Rupnikovo kolaboracionistično vlado, čeprav šibko potrebovali bolj kot pa že enkrat poražene Italijane, čeprav so njihovo oblast nad Ljubljansko pokrajino še naprej priznavali. Čeprav je Rainer v temu koraku videl le korak do cilja, po katerem bi prek nemške operativne cone dosegel prevzem ozemlja do Jadrana, so slovenski politiki v Ljubljani upali, da si bodo izposlovali neke vrste »avtonomno« Slovenijo pod nekakšnim protektoratom. Predvideli so, da bi bila pot do tega odprta z združitvijo Gorenjske in Ljubljanske pokrajine v neke vrste *kranjsko avtonomno pokrajino*, ki bi mu po vojni pridružili še nekatera druga slovenska ozemlja v *slovensko pokrajino*.¹⁷⁹

Kolizija obeh konceptov, aneksionističnega in diplomatskega, je imela vpliv tudi na vprašanje meja. Oba vrhovna komisarja sta želela mejo operacijskih con v odnosu do Salojske republike narediti za prave meje. V prvi fazi naj bi vzpostavili graničarske in carinske službe, ki bi mejo zavarovale in po njej stalno patroljirale. Sledila bi gospodarska zapora, upravna prilagoditev Nemčiji in uvedba nemške valute. Kljub temu, da sta bila vrhovna komisarja neposredno podrejena Hitlerju in sta zato imela veliko moč, s takšnimi idejami nista uspela, saj jima je nasprotovalo nemško zunanje ministrstvo. Tam so namreč upoštevali dejstvo, da je bila Mussolinijeva fašistična že sicer nezadovoljna

178 Grazioli je sicer mesto visokega komisarja zasedal že med majem 1941 in junijem 1943. Ferenc, *Razkosanje in aneksionizem*, 403.

179 Ferenc, *Razkosanje in aneksionizem*, 400.

z vzpostavitvijo operacijskih con. Zato so se bali, da bi vzpostavitev meja nemudoma smatrali za nov korak k nemški aneksiji, kar bi privedlo do spora. Tega pa si Nemčija tedaj ni mogla privoščiti. Bila je namreč vojaško oslABLJENA, zaradi slovenskega oziroma jugoslovanskega in italijanskega odporništvA pa je že ob vzpostavitvi operacijskih con komajda obvladovala glavne komunikacijske kanale in večja mesta. Bolj ko se je bližal konec vojne, bolj so se večale nemške varnostne pomanjkljivosti, četudi so represivne ukrepe krepili. V primeru nemške zmage, ki pa je bila po kapitulaciji Italije in tudi sicer velikih zmagah zahodnih zaveznikov na svetovnih bojiščih zgolj še utopija, bi se aneksionistična politika seveda uresničila. Tako pa je meja v tem prostoru ob koncu vojne postala predmet jugoslovansko–zavezniških in jugoslovansko–italijanskih konfliktov.¹⁸⁰

180 Celotno poglavje povzeto po: Ferenc, *Razkosanje in aneksionizem*, 397–403; Stuhlfarrner, *Die Operationszonen Alpenvorland« und »Adriatisches Küstenland »1943–1945«*.

Meja med Nemčijo in NDH – južna meja rajha

Meja med Nemčijo in NDH je bila dolga približno 100 kilometrov, večina mejne linije pa je potekala po reki Sotli. Nova meja se je v glavnem skladala z narodnostno in staro upravno mejo preteklih državno-političnih tvorb na tem območju. Sotla je bila namreč že stoletja narodna meja med Slovenci in Hrvati. Ta spodnještajerska meja je poleg nemške meje z Italijo postala najjužnejša meja napovedanega tisočletnega tretjega rajha, ki je imela predvsem zaščitno vlogo.

Slika 37: Mejni prehod med Nemčijo in Neodvisno državo Hrvaško pri Harinih Zlakah (Podčetrtek).

Ustaši so sicer pred vojno imeli ambicije celotno Slovenijo vključiti v veliko Hrvaško, tako so risali tudi zemljevide, pri čemer so za slovenski del ozemlja predvidevali nekakšen referendum, ampak Nemci so hitro omejili njihove apetite na del obmejnega pasu ob Bregani.¹⁸¹ Nemčija in NDH sta državni sporazum o mejah podpisali 13. maja 1941.¹⁸² Kot omenjeno, je meja potekala od ene do druge tromeje po stari avstro-ogrski razmejitvi, težave na terenu je reševala skupna komisija. Komisija, ki je uradovala v Rogški Slatini, je z nemške strani imela za nalogo čim bolj dosledno in v duhu nemških interesov uresničiti Hitlerjeve splošne usmeritve na terenu. To so brez ovinkov dali vedeti že na prvem sestanku, kljub servilnemu obnašanju hrvaškega dela. Kamphoevener je sicer imel dober pregled ne samo nad hrvaškimi zahtevami, pač pa tudi nad tem, kdo so hrvaški člani komisije, tudi podatke o njihovem zasebnem življenju.¹⁸³ Je pa kljub temu do določene mere že iz diplomatskih razlogov nemški del komisije moral upoštevati sicer podrejene sogovornike.¹⁸⁴ Hrvati so zlasti veliko truda vložili v to, da bi dobili občino Hum na Sotli. Hum so sicer Nemci zasedli in takoj začeli izvajati raznarodovalno politiko, kar je nakazovalo, da so ga prvotno želeli obdržati. A hrvaška stran je željo po Humu argumentirala s čustvenim pojasnilom, da je bila v tej občini prvič javno izvedena hrvaška himna Lijepa naša iz leta 1864. Tu pa naj bi svoj двореc kupil tudi njen avtor Antun Mihanović. V zameno za občino je bila NDH pripravljena Nemcem dati obalni pas na južni strani Drave pri Vinici in naselje Sv. Florijana z okolico. Narejene so bile številne skice in različni predlogi. Zaradi steklarne, ki je bila v nemški lasti, so zamenjavi ozemelj ostro nasprotovali zlasti v nemških gospodarskih krogih. Steklarna Straža, ki je imela tudi premogovnik v Lupinjaku, peskokop in električno centralo, je elektriko dobavljala v Rogatec ter zdravilišču v Rogško Slatino in steklarni v Tržišču. Bila v lasti bratov Abel, ki sta bila folksdojčerja, direktor pa Nemeč Adolf Körbitz. V steklarni in njenih obratih je bilo zaposlenih veliko okoliških folksdojčerjev. Zato so tako nemške lokalne oblasti kot tudi nacisti s Štajerske lobirali, da vse to pripade Nemčiji. Prihajalo je tudi do množičnih protestov za priključitev k rajhu in na drugi strani do reakcij hrvaškega prebivalstva in lokalne politike, da Hum pripade Hrvaški.

Na koncu je Hrvatom Hum uspelo dobiti in sredi junija 1941 je prišlo do zamenjave oblasti.¹⁸⁵ A so temu zaradi steklarne, še naprej nasprotovali v nemških gospodarskih

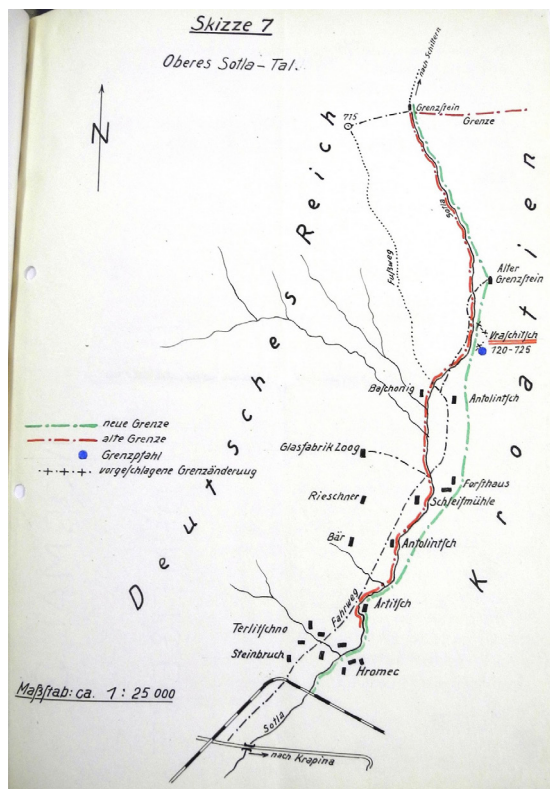
181 Več o tem Čulinović, *Okupatorska podjela Jugoslavije*.

182 *Deutsch-kroatischer Staatsvertrag*, 25. Pogodbo so v imenu poglavnika podpisali državi tajnik ministrstva za zunanje zadeve dr. Mladen Lorković in general August Marić; v imenu kanclerja nemškega rajha pa nemški poslanik v Zagrebu Siegfried Kasche in tajni svetnik poslanstva Kurt von Kamphoevener.

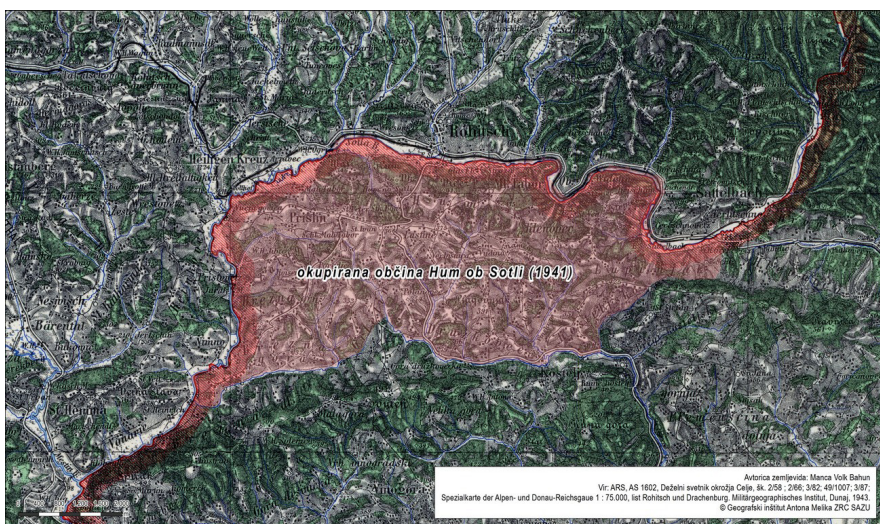
183 Kar se je kazalo in izkoristilo ob zamenjavi enega izmed hrvaških članov komisije.

184 Korespondenca Kurta von Kamphoevenerja, dokumenti, skice in drugo gradivo v: PA AA, Grenzfestlegung zwischen Deutschland u. Kroatien. Pol XII/11, 1941–1943. Bd. 1. Kroatien. R 105131.

185 1. »Obstaja popolna enakost stališč, da državna meja ostane takšna, kot je bila ugotovljena v Hrvaško-nemški državni pogodbi z dne, 13. maja 1941. Občina Hum pri Rogatcu ostaja brez omejitev NDH. S tem odpade carinski priključek Reichu. Gospodarske potrebe bodo urejene s trgovinskim sporazumom oziroma s posebno uskladitvijo o ureditvi

Slika 38: Skica predloga razmejitve pri Humu na Sotli.

Slika 39: Okupirana občina Hum.

Ministarstvo Pošta Telegrafa i Telefona

TELEGRAM

14 ✱

XV

*Ministrom razvijati
pismo se Sloveniji
Zagreb*

Iz	Br. telegrama	Vrata	Broj prijeli	Vrijeme predaje			Službeni podaci	Vrijeme prijema			Potpis telegraf. činovnika
				dana	sata	min.		dana	sata	min.	
<i>Huma na bregu 3</i>	<i>0285</i>	<i>15</i>	<i>15</i>	<i>15</i>	<i>15</i>	<i>15</i>	<i>15</i>	<i>15</i>	<i>15</i>	<i>15</i>	<i>J</i>

*Putikom preuzimajuće vlast.
zobraljevo se se zastupanje
hrvatskih narodnih interesa i res-
-tuno se što vas možemo nepost-
-rojini ministrom =
U ime stanovnika općine Huma na*

Obrasc T. 205. Š. O.

Ministarstvo Pošta Telegrafa i Telefona

TELEGRAM

15 ✱

XV

Iz	Br. telegrama	Vrata	Broj prijeli	Vrijeme predaje			Službeni podaci	Vrijeme prijema			Potpis telegraf. činovnika
				dana	sata	min.		dana	sata	min.	
<i>Intli npravitelj Kotar oblasti u Prepradi Kovac</i>											

Obrasc T. 205. Š. O.

Slika 40: Telegram poglavniku Anteju Paveliću z izrazi zahvale prebivalcev Huma zaradi priključitve k Hrvaški.

gospodarskih odnosov Spodnje Štajerske in Hrvaške. S tem preneha veljati pismo predsednika hrvaškega odposlanstva iz Rogaske Slatine z dne, 9. junija 1941.

2. V Breganski dolini se bo meja, odstopajoč od zgodovinske črte, premaknila na obronke leve obale, tako da mejna pot pripade Hrvaški. Uskladiitev v Dravskem kotu se ne menja.

3. S tem je rešen IV. del odstavka na strani 3 zapisnika o pogajanjih hrvaško-nemškega glavnega mejnega poverjenistva v Rogaski Slatini od 4.–9. junija 1941«. Zapisnik Lorković-Kasche, str. 95 (prevod pisec).

krogih. Še posebej, ker jih je jezila slaba kooperativnost hrvaške steklarske industrije.¹⁸⁶ Zakaj so Nemci na koncu popustili iz diplomatskih arhivov ni razvidno. Tudi Hrvati z mejo niso bili niti najmanj zadovoljni, čeprav so dobili Hum. Poglavnik NDH Ante Pavelič je naročil obsežno zbiranje podatkov, s katerimi naj bi kasneje vendarle dosegli korekcijo meje z rajhom na slovenskem ozemlju, a do tega ni prišlo.

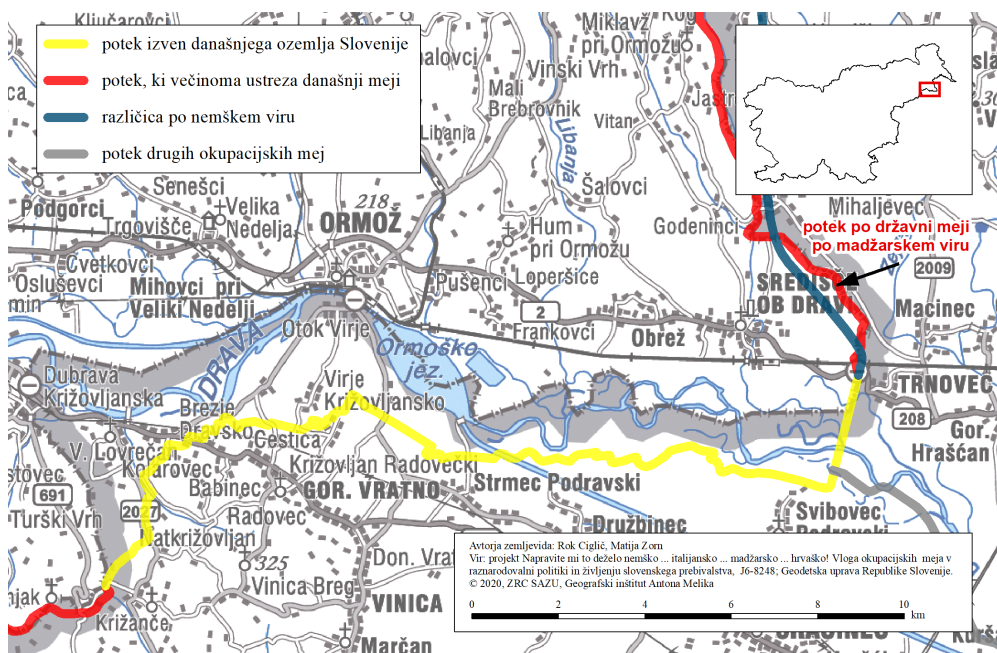
Po določitvi meje je nemška uprava v skladu z načelom o obrambni liniji nemškega rajha obmejni pas etnično očistila. Iz obmejnega območja ob Sotli in Savi je deportirala Slovence in naselila kočevske Nemce ter zagradila in vojaško zavarovala večino svoje mejne linije. Začetna utrjevalna dela so se zaključila do pozne jeseni 1941, sestavljali pa so jo tako bodeča žica, vmesne graničarske stražarnice kot minska polja. Marca 1943 so bili izdani tudi sklepi o nujni izgradnji stražnih stolpov, ki so segali tudi po 30 metrov visoko. Žico, ki je bila visoka do dveh metrov, so namestili na lesene stebre, ki so bili ob rečni strugi zabiti enakomerno na vsakih nekaj metrov. Širina linije minskega polja ob žici je znašala približno od dva do štiri metre.

Slika 41: Tihotapljenje čez mejo med Nemčijo in NDH.

186 Dopis gospodarskega ministra zunanjemu ministrstvu s poročilom »Fachgruppe Hohglasindustrie« o hrvaški steklarski industriji, 25. september 1941. Dopis V.lid 12/46708/41. V: PA AA, Grenzfestlegung zwischen Deutschland u. Kroatien. Pol XII/11, 1941–1943. Bd. 1. Kroatien. R 105131.

Dovoljeni prehodi prek meje so bili mogoči le z mejno prepustnico, a še vedno zelo oteženi in neprijetni. Ob meji živeli prebivalci, ki so bili naenkrat odrezani od svojih posesti in gospodarskih zaledij, so vzpostavili ilegalne poti in domišljene načine tiho-tapljenja blaga. S hrvaške strani sta prek reke dokaj redno prihajala tobak ter meso, v zameno pa so s slovenske strani pošiljali sol, moko, sladkor ali kavo in celo galico. Čez mejo so si izmenjevali tudi kruh, maslo, mleko in jajca ter pomembno pošto.¹⁸⁷ Oktobra leta 1944, ko se je bil tretji rajh že prisiljen preusmeriti od ekspanzionistične politike v obrambno, so Nemci vzdolž celotne meje začeli obsežna obrambno-utrjevalna dela v pričakovanju sovražne invazije. Gradili so strelske jarke, mitralješka gnezda ter bunkerje, katerih ostanki so še danes jasno vidni v prostoru. Za opravljanje težavnega fizičnega dela so mobilizirali okoliško prebivalstvo, tudi v pasu več kot 20 kilometrov stran od meje. Marsikateri deli obrambne linije niso bili uporabljeni v vojaških spopadih, kar je pomenilo, da so minska polja ostala neeksplozirana. Zato so mine ob reki Sotli po vojni še desetletje po koncu vojne povzročale številne smrtne žrtve.¹⁸⁸

Slika 42: Potek meje južno od Ormoža, kjer se je meja premaknila na desni breg Drave.

187 *Children of the Border* in Branko Mikša.

188 Repe, *Diplomatsko razkosanje Slovenije*, 161.

Meja med Italijo in NDH

Določitev meje med Italijo in NDH v tistem delu, ki zadeva Slovenijo, je bila za obe strani sicer pomembna, a ne v ospredju interesov obeh držav. NDH tako kot v odnosu do Nemčije ni uspela uveljaviti tudi svojih zahtev v odnosu do Italije. Vijugasta meja med Italijo in NDH je kopno pri Bakarskem zalivu razdelila tako, da je Bakar pripadel Italiji, Kraljevica pa NDH.¹⁸⁹ Od tu je potekala po hribih in dolinah zahodno od Delnic,¹⁹⁰ a se ni povzpela do rapalske meje pod Snežnikom, pač pa je bila v korist Italije do Osilnice potegnjena južneje. Tako je Italiji pripadel velik »rog« do rapalske meje, znotraj katerega je bil tudi Čabar z okolico. Od Osilnice je šla po Kolpi do Božakovega in nato po grebenu Gorjancev/Žumberka do Trdinovega vrha, od tam pa po nekdanji meji med Dravsko banovino in Hrvaško Savsko banovino proti Gadovi peči. Pet slovenskih vasi pod Gorjanci severno od rečice Bregana v Posavju je pripadlo NDH, ki jih je vključila v svoj upravni sistem, izvajala nasilno hrvatizacijo in izseljevala ljudi. Izelila je tudi duhovnike, tako da je bila duhovna oskrba le občasna, in sicer iz frančiškanskega samostana v Samoborju.

Glavni problem za obe državi je bila Dalmacija. Ko je po začetnem obdobju kolebanja Nemčija Italiji priznala pravico do Dalmacije in ji hkrati v odnosu do Madžarske dala nadzor nad NDH, je postalo ključno vprašanje, kako to urediti.¹⁹¹ Problem NDH so bile seveda prejšnje Paveličeve obljube zaveznici Italiji, zaradi česar je bil v večnem konfliktu s pričakovani znatnega dela ustaškega gibanja. Pogajanja med NDH in Italijo so bila naporena, pomemben del teh je potekal med italijanskim zunanjim ministrom grofom Cianom in Paveličem v Ljubljani. Z Rimskimi sporazumi, podpisanimi 18. maja 1941, ki so vsebovali tri dogovore, je bil definiran odnos NDH do Italije in meje med obema državama.¹⁹² Savojski princ Aimone iz stranske veje italijanske kraljeve rodbine je postal kralj NDH pod

189 Deutsche Heereskarte. Nordwestbalkan. Blatt Nr. 38/1. (Rijeka) Fiume. Hrani GIAM ZRC SAZU. Glej tudi zemljevid, priložen sporazumu med NDH in Italijo: *Ugovor o određivanju granica*, 49–51.

190 Delnice so ostale na NDH strani meje.

191 Več o tem Čulinović, *Okupatorska podjela Jugoslavije*.

192 *Ugovor o određivanju granica*, 49–51 s priloženim zemljevidom. Podpisano v Rimu z dvojnimi izvornikom 18. maja 1941.

imenom Tomislav II., s čimer je NDH prešla v personalno unijo s Kraljevino Italijo. Vendar Nemčija NDH Italiji ni prepustila v celoti, pač pa sta si nadzor nad njenim ozemljem delili glede na ekonomske in geopolitične interese. Italijansko ozemlje nadzora je bilo sicer razdeljeno na tri cone, vsaka pa je dopuščala različno stopnjo avtonomije NDH.

Meja med NDH in Italijo je močno posegla tudi v slovensko-hrvaške odnose, ki so bili, tako kot sicer v zgodovini, tudi med vojno protislovni. S hrvaške strani so v Ljubljansko pokrajino pogosto prehajale ustaške čete in izvajale nasilje nad slovenskim prebivalstvom. Kljub temu se je v slovenskem katoliškem taboru ohranjala politika povezovanja z NDH. Oktobra 1943 je Pavelić domnevno na nemško pobudo in v pričakovanju konca vojne predlagal, da bi se Slovenci in Hrvati združili v konfederacijo, v kateri bi imeli državi vsaka svoj parlament in skupni parlament, zunanje zadeve in vojsko.¹⁹³ Leta 1944 je v katoliških krogih nastal tudi projekt o konfederaciji slovenskega ozemlja z NDH pod naslovom »*Temeljna načela za državno zvezo med Nezavisno državo Hrvatsko in Slovenijo*«, res pa brez večjega uspeha.¹⁹⁴ Na drugi strani pa sta ves čas plodno sodelovala tudi slovensko in hrvaško odporiško gibanje, ki sta akcije koordinirala, mnogokrat pa jih tudi skupaj izvajala tako na slovenskem in hrvaškem ozemlju. Italijansko-NDH-jevske meje nista priznavala.¹⁹⁵

Da bi preprečili prehajanje meje slovenskim in hrvaškim partizanskim brigadam v Beli krajini, so Italijani nameravali mejo na Gorjancih/Žumberku utrditi s pasom žične ograje in bunkerji. Ob Kolpi navzgor naj ne bi bilo žične ograje, ampak samo utrjeni mostovi in drugi objekti. Zaradi kapitulacije jim je spomladi 1943 uspelo zgraditi le šest bunkerjev pri Metliki. Meja je močno vplivala na življenje lokalnega prebivalstva. Najbolj so bili prizadeti kmetje, ki so imeli zemljo na obeh straneh meje. Prebivalci Žumberka s pravoslavnimi koreninami v pričevanjih, ki smo jih zbrali, izražajo mnenje, da je bila meja tudi koristna, ker je ustašem preprečevala, da bi prihajali na italijansko okupirano območje. Rešilo jih je že to, da so pri razmejitvi zaradi upoštevanja prejšnjih jugoslovanskih in avstro-ogrskih notranjih meja prišli pod Italijo in ne pod NDH.¹⁹⁶ Poleg vseh drugih težav pa so se lokalni prebivalci spoprijemali tudi z begunstvom iz NDH, še posebej judovskega prebivalstva.¹⁹⁷ Del prebivalstva pa s tem, da so prišli pod Italijo, ni bil zadovoljen. Maja 1941 so bili tudi posamezni poskusi, da bi se del sreza Črnomelj v Beli krajini, natančneje občina Radatovići priključil NDH¹⁹⁸ in tudi poskus, da se celotna Bela krajina priključi nacistični Nemčiji.¹⁹⁹

193 Vodušek Starič, »*Dosje*« *Mačkovšek*, 81–82.

194 Repe, *Mimo odprtih vrat*, 153–155.

195 Prav tam.

196 Janko Goleš, *Meja nam je koristila*.

197 Jožef Klepec, *Žide so okradli na Kolpi*.

198 SI AS 1790, škatla 5, mapa 2. Kotarska oblast u Jastrebarskom, Broj: 623, Pov.-1941. Jastrebarsko, dne 26 travnja 1941. Predmet: Radatovići općine pripojenje kotaru Jastrebarskom.

199 SI AS 1790, škatla 5, mapa 4, Žandarmerijska stanica Dol. Suhor, Br. 79, 12. 5. 1941, Prijava sreskemu načelstvu Črnomelj.

2. Majd 32.0
3975

T E M E L J N A N A Č E L A
Z A D R Ž A V N O Z V E Z O M E D N E Z A V I S N O D R Ž A V O H R V A T S K O I N S L O V E N I J O

- 1.) Slovenija, ki jo tvori slovensko področje, stopa v Državno Zvezo z Nezavisno Državo Hrvatsko (NDH). Sestavni deli Slovenije so vsi oni kraji, v katerih žive Slovenci. Meje Slovenije se bodo odredile sporazumno med prvo slovensko narodno vlado, Velikonemškim Reichom in Nezavisno Državo Hrvatsko.
- 2.) Slovencem se priznava posebna slovenska narodnost in posebno slovensko državljanstvo. Vprašanje pridobitve državljanstva bo urejeno s posebnim državnim zakonom, katerega bo izdala slovenska narodna vlada. Slovenija ohranja svoje narodno ime, svoj slovenski jezik kot službeni jezik, svojo narodno zastavo, kakor tudi trgovski in vojni prapor ter svoj narodni grb.
- 3.) Na čelu Slovenije stoji Predsednik Slovenije. Predsednika Slovenije voli Slovenski Narodni Svet za dobo 4 let. V slučaju odstopa ali smrti predsednika vodi do izvolitve novega predsednika njegove posle Slovenska Narodna Vlada. Oblast predsednika Slovenije temelji na tukaj predvidenih temeljnih odredbah in načelih. Predsednik Slovenije ima pravico ustanavljati in podeljevati odlikovanja Predsednik Slovenije ima pravico do amnestiranja, ki ga vrši samostojno v imenu skupnega državnega poglavarja. Predsednik Slovenije je za uvaževanje tukaj navedenih odredb in načel odgovoren državnemu poglavarju in Slovenskemu Narodnemu Svetu, in sicer na ta način, da je potrebno soglasje državnega poglavarja ter Slovenskega Narodnega Sveta.
- 4.) Zakonodajno oblast na področju Slovenije vrši skupno s predsednikom Slovenije Slovenski Narodni Svet. Slovenski Narodni Svet bo izvoljen na osnovi zakona, katerega bo izdala Slovenska Narodna Vlada, a poslovnik si bo v zakonski obliki določil sam. Do izvolitve Slovenskega Narodnega Sveta izvršuje zakonodajno oblast v smislu čl. 5 teh temeljnih odredb in načel Slovenska Narodna Vlada. Zakoni Slovenije ne smejo biti v protislovju s tukaj navedenimi temeljnimi odredbami in načeli. Sodna oblast je neodvisna, a izvršuje se v imenu slovenskega naroda. Upravno oblast izvršuje Slovenska Narodna Vlada. Predsednik Slovenije imenuje in razreši predsednika Slovenske narodne vlade ter ministre. Pred imenovanjem članov Slovenske Narodne Vlade bo Predsednik Slovenije obvestil o osebah skupnega državnega poglavarja. Prva Slovenska Narodna Vlada se imenuje v smislu čl. 5 teh temeljnih odredb in načel. Vse uradništvo, kakor tudi častnike in podčastnike na področju Slovenije postavlja Predsednik Slovenije oziroma Slovenska Narodna Vlada po svoji pristojnosti ter po zakonih Slovenije.
- 5.) Prvega začasnega Predsednika Slovenije postavlja s svojo odredbo Poglavar Nezavisne Države Hrvatske kot Poglavar Državne Zveze, v sporazumu s Hrvatsko Državno Vlado in podpisanimi predstavniki slovenskega naroda. Tako postavljeni Predsednik Slovenije bo imenoval začasno Slovensko Narodno Vlado. V roku 3 mesecev bo prva Slovenska Narodna Vlada izdala v sporazumu s predsednikom Slovenije zakon o volitvah Slovenskega Narodnega Sveta. Čim bo Slovenski Narodni Svet izvoljen in čim odredi svoj poslovnik, mora izvoliti Predsednika Slovenije, ki bo v smislu čl. 4 teh temeljnih odredb in načel imenoval novo Slovensko Narodno Vlado. Slovenski Narodni Svet sklicuje Predsednik Slovenije. Takoj zatem se prvi Predsednik Slovenije in prva Slovenska Narodna Vlada razrešita svojih dolžnosti.
- 6.) Skupno z Nezavisno Državo Hrvatsko ima Slovenija:
- a) skupnega državnega poglavarja, ki je obenem skupni vrhovni poveljnik

vseh oboroženih sil,
 b) skupno upravo zunanjih zadev in
 c) enoten carinski, valutni, prometni, pomorski in poštni delokrog.
 Monopoli - isti kakor na področju Nezavisne Države Hrvatske - spadajo v delokrog Slovenije.

7.)

Pred sklepanjem mednarodnih pogodb, ki bi bile obvezne ne samo za Nezavisno Državo Hrvatsko temveč tudi za Slovenijo, bo obvestil o tem stalni pooblaščenec vlade Nezavisne Države Hrvatske, odrejen v čl. 10, Predsednika Slovenije ter izpolnjeval njegov pristanek.

8.)

Vojni obvezniki s področja Slovenije služijo na področju Slovenije; uporabljeni so lahko izključno samo za vzdrževanje notranjega reda in miru ter za obrambo lastne zemlje; stoje pod poveljstvom lastnega glavnega stana in svojih častnikov. Glavni stan (generalštab) oboroženih sil Slovenije stoji pod vrhovnim poveljstvom državnega poglavarja.

9.)

Za skupne zadeve bo imela Slovenija v Ministrstvu oboroženih sil, Ministrstvu Državne Riznice (Finančnem gin.) ter v glavnih ravnateljstvih za promet in pošto po enega svojega načelnika radi odvijanja onih zadev, ki se v dotični upravni panogi nanašajo na Slovenijo. V ministrstvu zunanjih zadev bo imenovanih na vse položaje toliko slovenskih državljanov, kolikor to odgovarja razmerju prebivalstva.

10.)

Razpravam o skupnih zadevah bo na sejah Hrvatske Državne Vlade prisostvoval stalni pooblaščenec Slovenske Narodne Vlade, katerega sedež je v Zagrebu; a razpravam o skupnih zadevah na sejah Slovenske Narodne Vlade bo prisostvoval stalni pooblaščenec Hrvatske Narodne Vlade s sedežem v rezidenca Slovenska Narodne Vlade.

Maloga teh pooblaščenecv je ustvariti skladnost v delu in postopku v skupnih zadevah, kakor tudi v onih zadevah, ki morda le posredno zadevajo interese oz. koristi Nezavisne Države Hrvatske oz. interese ali koristi Slovenije. Posebno skrb bodo imeli opolnomočenci položeni na to, da se celo kupne privatno in kazensko pravo, kakor tudi postopki izenačijo. Navedeni opolnomočenci bodo imeli položaj opolnomočenih ministrov in izrednih poslanikov.

Vsaka vlada bo nosila stroške za opolnomočenca in njegov urad.

11.)

Vse oblasti na področju Nezavisne Države Hrvatske in oblasti na področju Slovenije so dolžne nuditi si medsebojno pravno pomoč.

12.)

Z vsemi javnimi finančnimi dohodki od posrednih do neposrednih davkov ter z vsemi drugimi dohodki, zbranimi na področju Slovenije iz katerikoli drugih javnih virov, razpolaga Slovenska Narodna Vlada s svojim lastnim proračunom.

Pri skupnih dohodkih in izdatkih za skupni promet, pomorski promet, skupno pošto, telegrafsko in telefonsko službo ter za carinski delokrog, pa bosta sodelovali Nezavisna Država Hrvatska in Slovenija po kvotah, ki odgovarjajo številu prebivalstva. Pri ugotavljanju števila prebivalstva bo vzeto v obzir stanje po zadnjem službenem ljudskem štetju.

Izdatke za državno poglavarstvo ter za Ministrstvo zunanjih zadev nosita Nezavisna Država Hrvatska in Slovenija po kvotah, izračunanih na zgoraj omenjeni način.

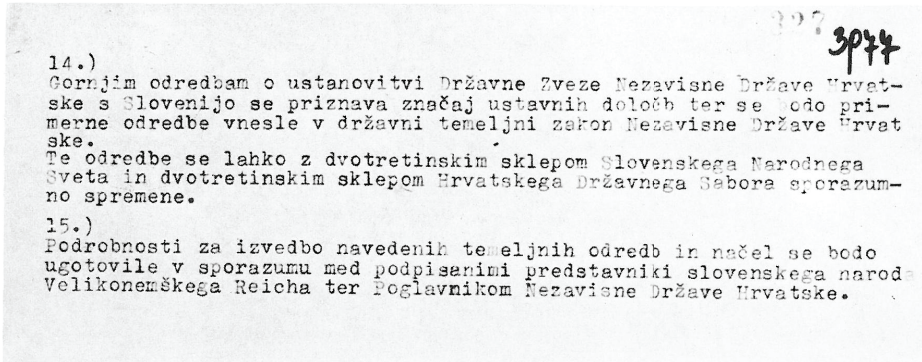
Pleče slovenskih načelnikov predvidenih v čl. 9 bodo na proračunu Slovenske Narodne Vlade.

13.)

Iz tako stvorjene Države Zveze Slovenije in Nezavisne Države Hrvatske lahko Slovenija vsak čas radi ustavevitve državne samostojnosti izstopi; za to odločitve morata v tem pravcu glasovati dve tretini Slovenskega Narodnega Svetov soglasju s Predsednikom Slovenije.

Za izstop Slovenije iz Državne zveze gornjo svrhu ni potreben pristanek kake druge instance. Ravnotako lahko Hrvatski Državni Sebor z dvotretinsko večino ter soglasjem svojega državnega poglavarja prekine Državno zvezo s Slovenijo.

3976

Slike 43, 44 in 45: Temeljna načela za državno zvezo med Nezasvisno državo Hrvatsko in Slovenijo.

Slika 46: Italijanska vojska je hišo pri mostu čez Kolpo pri Metliki spremenila v bunker, november 1942.

Nemci so več kot 10.000 Slovencev izgnali na Hrvaško. V začetku okupacije so jih z obmejnih območij deportirali kar čez zeleno mejo, nekaj skupin pa odpeljali z avtobusi in avtomobili iz Posavja in Prlekije v Samobor in Varaždin. Tam so jih izpustili in jim zagrozili s smrtjo, če se vrnejo na nemško zasedbeno območje. Večina se je zato na različne načine prebila čez NDH-jevsko-italijansko mejo v Ljubljansko pokrajino, kjer je

živela v odvisnosti od pomoči in priložnostnih zaposlitev, druge so ustaške oblasti, ki so sicer imele do Slovencev zelo negativen odnos, naselile predvsem v Bosni in Hercegovini na domovih pobitih in izgnanih Srbov ter Judov. S poseljevanjem Slovencev na teh območjih naj bi tam okrepili katolicizem.

Slika 47: Slovenski izgnanci v Bjelovarju na Hrvaškem.

Na okupiranem slovenskem ozemlju so ustaši in hrvaški domobranci izvajali nasilje nad slovenskim prebivalstvom, mučili in pobijali moške, posiljevali ženske, ropali. Blizu 400 Slovencev je bilo deportiranih v Jasenovac, od tega jih več kot 70 odstotkov ni preživelo. Ker Italijanom meje ni uspelo zavarovati, so ustaške enote ves čas vojne prehajale na slovensko ozemlje in v obmejnih krajih, s koncem vojne pa tudi v krajih ob poteh umika v Avstrijo, zagrešile številne zločine. Oborožene enote NDH so med Slovenci zakrivila najmanj 823 smrti.²⁰⁰ Župnik Andrej Zupanc iz župnije Sv. Križa-Pobočje, ki je sicer opisoval trpljenje lokalnega prebivalstva, ki so ga v pohodih čez njegovo faro zagrešile vse vojske, vključno s partizansko. O enem izmed ustaških pohodov je denimo zapisal:

200 Struktura žrtev glede na povzročitelja smrti v: Troha, *Nasilje vojnih in povojnih dni*, str. 17.

»18. 9. 1942 je zagorela cela Planina. Živino so, kolikor je ni zgorelo, odgnali. Moške so s strojnicami pobili ob sedmih zjutraj. Otroke so izpustili šele, ko je vas že gorela. Tudi Brezovčani so bili vsi odgnani, kasneje tudi vsi poklani, kolikor se jih ni skrilo. Ustaše je iz Novih sel pripeljal izdajalec, šli so po Gorjancih in spotoma pobijali. Planino so popolnoma požgali, na pohodu pa pobili tudi ranjence, osebje in zdravnika v partizanski bolnišnici na Prisjeki.«²⁰¹

Slovenski pisatelj in partizan Vitomil Zupan, ki se je boril na obeh straneh meje, v noveli, v kateri opisuje, kako je pod ogulinskimi hribi vodil partizansko zasedo proti ustašem, ustaško nasilje opisal z besedami:

»Zadnji rafal je dobil, ko se je pognal čez zamet s slabotnim načrtom, da se zabije za debelo bukev in se tam utrdi. Tam bi se lahko branil še nekaj časa. Spustil sem mu ves šaržer v zajetne prsi. Obrnil se je in nas stoje gledal. Dobil je še kakih deset strelov. Padel je na obraz. Ob gazi se je vlekla široka proga. Dedec je vlačil svojo torbo ves čas s seboj. Zdaj je ležal na njej. S težavo ga obrnemo. Ves je prestreljen. Z gnusom opazujem ploščati, kozavi obraz s poteptanim nosom in odprtim okroglim očesom. Preiščem mu žepe. Najdem sliko, kjer se je dal slikati z nožem med zobmi. Rezilo noža je pobarval krvavo rdeče. Zadaj je bilo zapisano: Čokolon, to je poljubac.

In torba? Z veliko radovednostjo smo jo odprli. V njej je bilo kakih tristo in štirideset parov človeških oči. V posebni vrečici so bile modre oči. Na vrečo je napisal s tintnim svinčnikom: plave djevojačke oči za Antu Paveliča.«²⁰²

Strah pred ustaškim nasiljem je bil v obmejnih vaseh na NDH-jevsko-italijanski meji velik, trajal je ves čas vojne. Njihovo brutalno ravnanje se je globoko vtisnilo v kolektivni spomin obmejnega prebivalstva in ta spomin se ohranja še danes. Edino resnično zaščito so prebivalstvu lahko nudili le partizani, tako slovenski kot hrvaški. Skozi pričevanja lahko zaznamo močno distinkcijo v vrednotenju Italijanov in ustašev. Prebivalci so marsikje ob meji našli skupen jezik z Italijani, saj jih je v to silila življenjska nuja. Italijani so marsikje zgolj poskušali preživeti vojno, zato so pogledali stran ali celo sodelovali s partizani. Ob vseh krutostih vojne, požiganju vasi, streljanju talcev, odganjanju v koncentracijska taborišča so se med okupatorji in okupiranci sem in tja dogajale tudi pozitivne stvari, ki so segle čez mednacionalno sovraštvo. Obstajajo tudi primeri, ko je ljubezen med slovenskim dekletom in italijanskim vojakom kljub smrtni nevarnosti za oba ali vsaj obsojanju na obeh straneh preseгла vojne.²⁰³ O ustaših v več deset intervjujih nismo slišali niti ene pozitivne besede. Še več: po nekaterih pričevanjih so prebivalstvo

201 Bolnica Prisjeka je ležala na hrvaški strani meje v Žumberku. Repe, *S puško in knjigo*, str. 50.

202 Zupan, *Modre deklishe oči za Paveliča*, 370–372.

203 Marija Jelenič, *Prasica vojska*.

pred ustaši po italijanski kapitulaciji ščitili celo Nemci. Marija Koležnik, katere rojstna hiša še vedno stoji slabih 500 metrov od mejnega prehoda v Metliki, tik ob glavni cesti, priča takole:

»Prvič so prišli ustaši v novembru 1943 na naše slovensko ozemlje, takrat je bilo že osvobojeno ozemlje. Takrat so zažgali nam in sosedom gospodarska poslopja, tako, da je gorelo pri nas, Štuparjevih, pri Vrtačičevih; Milčinovičevih in v Križevski vasi pri Milekovih. Zažgali so samo gospodarska poslopja. K nam so tudi prišli ustaši, nas postrojili ob steno in ker so bili domačini iz hrvaških vasi, moj oče in mama so jih dobro poznali, so samo zahtevali, kje je brat, ker so vedeli, da je šel v partizane. Stali smo ob steni, da nas bodo postrelili. Ja se tega vse spominjam, ne vem pa kak so govorili starši, da je prišel en nemški oficir in je nad ustaši skričal, da so nas pustili pri miru. Odpeljali so nam prašiča in to kar lepo rejenege. Potem smo pa seveda pogorišče gasili.«²⁰⁴

Partizan, Žumberčan Janko (Janta) Goleš iz Vukšičev pri Radatovičih, je dejal: *»Meja nam je puno koristila, da nije NDH smio tu doći – vojska, jer oni su znali, ko smo mi, i da se tu stvara ustanak. Korijeni so naši pravoslavni.«²⁰⁵* Nekdanji partizan Gabre Bogdanovič, sedaj živeč v Domu starejših občanov Črnomelj, je med drugim povedal: *»Bil pa je strah, da bi ustaši prišli /.../ ustaši so znali, da so bili Radatoviči opredeljeni za NOB, Žumberčani smo bili sovražniki NDH.«²⁰⁶*

O ustaškem ropanju in požigu vasi Adlešiči pripovedujeta Katica Adlešič in Marija Kordež.²⁰⁷ Po enem od pričevanj pa so ustaši s hrvaške strani večkrat streljali tudi na otroke, ki so se kopali v Kolpi.²⁰⁸ Ljudje si kljub tesnim sorodstvenim in drugim vezem niso upali več prečkati meje. A ne zaradi italijanskega in kasneje nemškega nadzora, pač pa ustaškega nasilja: *»Mamo tle enga trgovca na Suhorju, ki je šel tud prečkat mejo, nekaj nabavit. Pa so ga dobili ustaši, pri priči so ga zaklali. Ljudje se niso upali hodit čez.«²⁰⁹*

Zaradi partizanskega gibanja so se leta 1942 Italijani, podobno kot prej Nemci, odločili, da bodo utrdili mejo z NDH, da bi predvsem preprečili partizanske prehode. Občasno so streljali tudi na ustaše. Najprej so načrtovali utrditev meje na Gorjancih, nato pa so se odločili za utrditev pod vznožjem Gorjancev, kar je pomenilo, da bi Gorjance obkrožili. Mejo so poskušali zavarovati na podoben način kot Nemci: z bodečimi žicami, minskimi polji, čistinami, bunkerji, strelskimi jarki in stražnimi stolpi, a so jo bili

204 Marija Koležnik, *Nemški oficir je nad ustaši skričal, da so nas pustili pri miru.*

205 Janko Goleš, *Meja nam je koristila.*

206 Gabre Bogdanovič, *Še danes obžalujejo.*

207 Katica Adlešič, Marija Kordež, *Adlešiče so izropali in požgali.*

208 Frančiška Tahija, *Župnik je pri maši objavil, koliko jih je umrlo na Rabu.*

209 Franc Zepuhar, *Italijani so na Vahti odvrgli večino orožja.*

le delno sposobni varovati tudi z vojaško silo.²¹⁰ Na Dolenjskem so z utrjevanjem začeli na vzhodu in se postopoma pomikali proti zahodu, z žico in bunkerji pa so obdali tudi Novo mesto, Šentjernej in Metliko. Kljub temu pa obkoljevanje krajev partizanskega gibanja ni ustavilo in Italijani so bili že decembra 1942 prisiljeni zapustiti manjše, predvsem obmejne postojanke. Od takrat naprej so se zadrževali le še v večjih krajih, kot so Črnomelj, Vinica, Stari trg ob Kolpi in v Metliki. Slednjo so v celoti obdali z bodečo žico in bunkerji.

Po kapitulaciji Italije septembra 1943 so nadzor nad mejo prevzeli Nemci, a so bili prešibki, da bi jo zavarovali v celoti,²¹¹ še posebej tam, kjer so nastala osvobojena ozemlja. Eno izmed njih je bila Bela krajina, kjer se je nastanil Glavni štab Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, Izvršni odbor Osvobodilne fronte in vrsta drugih institucij. Do konca vojne je Belo krajino doletelo le še nekaj posameznih vdorov Nemcev in ustašev.²¹²

210 Stanko Kušljan, *Takrat hrvaška meja ni obstajala*.

211 Blaž Štangelj, *O italijanskem in nemškem utrjevanju meje pod Gorjanci*.

212 Repe, *Diplomatsko razkosanje Slovenije*, 166–167; Repe et al., *Mejni kamni, bodeča žica, stražni stolpi in minska polja*, 25–26.

Meja med Nemčijo in Madžarsko

Tudi v odnosu do meje z Madžarsko je Nemčija spremenila načrte, na terenu pa ravnala v skladu s svojimi interesi. Sprva je nameravala Prekmurje vključiti v rajh. Nemška vojska ga je tudi zasedla, vendar zaradi drugih razlogov, ne zaradi priključitve. Madžarska namreč ni želela prelomiti dogovora o prijateljstvu in sodelovanju, ki ga je z Jugoslavijo sklenila 12. decembra 1940. Predsednik vlade grof Pal Teleki, je vojni celo izrazilo nasprotovanje in je 3. aprila zaradi odločitve regenta Miklósa Hortyja, da sprejme Hitlerjevo ponudbo, storil samomor. Da bi Madžarska ohranila čist obraz, so potem taktično počakali na razglasitev NDH. S tem je z njihovega stališča pogodbeni stranka, Kraljevina Jugoslavija, prenehala obstajati.²¹³ V vmesnem času so Prekmurje brez večjih težav zasedli Nemci, 16. aprila 1941 pa so ga na slovesnosti v Murski Soboti predali Madžarom. Sami so se zadovoljili s štirimi nemškimi vasmi na Goričkem, in sicer Fikšinci, Kramarovci, Ocinje in Rottenberg, kot del razdeljene Serdice.

Kljub temu pa med Nemčijo in Madžarsko ni bilo podpisane nobene uradne pogodbe o mejah. Razlog za to pa ni tičal v morebitnem odprtem vprašanju Prekmurja, temveč v spornih območjih Baranje in Banata. Nemčija je torej čakala, da najprej medsebojne odnose uredita Madžarska in NDH, šele nato pa bi podpisala tudi sama mejne sporazume z Madžarsko, a do tega ni prišlo. Odnos do Madžarske je bil za Nemčijo zapleten, saj jo je po eni strani potrebovala za napad na Jugoslavijo, po drugi strani pa je le deloma želela ugoditi njenim zahtevam po reviziji državnih meja. Problematično ozemlje je bil zlasti Banat, ki so ga hotele tako Madžarska kot Romunija in NDH. Če bi NDH hotela dobiti Banat, bi morala seveda tudi vmesno Bačko in Baranjo, zato so jo Nemci dali Madžarom, ki so jo 16. decembra vključili v Madžarsko, Banat pa so formalno pustili Nedićevo Srbiji, v resnici pa so ga vzeli zase, saj so oblast dobili takajšnji folksdojčerji. Na ta način so lahko zavrnilo tudi zahteve Romunije. Madžarsko pa so napeljali k nekakšni kompenzaciji za Banat z ozemlji okrog Središča ob Muri in severno od Mure, torej s Prekmurjem. To je na koncu tudi prevladalo. Študije, ki sta jih

213 Debelacijo Jugoslavije so sicer priznavale le Sile osi in nekaj njenih zaveznic, protifašistična koalicija in večina držav pa ne. Ferenc, *Nemška zasedba Prekmurja*, 107.

v mesecih pred začetkom napada izdelala Helmut Carstanjen²¹⁴ in njegov Südostdeutsche Institut v Gradcu ter na tej podlagi napisane spomenice, ki so jih pošiljali v zunanje ministrstvo v Berlin, so zahtevale delitev Prekmurja med Madžarsko in Nemčijo.²¹⁵ Na to so se z ustanavljanjem krajevnih skupin Švabsko-nemške kulturne zveze (Schwäbisch-deutscher Kulturbund) ne samo po nemških vaseh, ampak tudi v Murski Soboti in celo v Dolnji Lendavi, ki naj bi bila nesporno madžarska, začeli pripravljati tudi na terenu.²¹⁶ Po nemški okupaciji Prekmurja si je Carstanjen prizadeval za vključitev celotnega Prekmurja v rajh.²¹⁷

A Berlin je vztrajal pri Hitlerjevi odločitvi iz smernic za razdelitev Slovenije iz 6. in 12. aprila 1941, da celotno Prekmurje pripade Madžarski.²¹⁸ Niso pa prekmurskih folksdojčerjev preselili na območje rajha, čeprav je obstajala tudi ta opcija in jo je zagovarjal celo Ribbentrop.²¹⁹ Na koncu se je Nemčija odločila, da bo Banat zadržala zase. Opustila je tudi prvotno zamisel, da bo NDH pod vplivom Madžarske in jo je prepustila Italiji, čeprav Italijani do konca niso bili prepričani, da se bo to res zgodilo. Grof Ciano je

214 Helmut Carstanjen (1905–1991), je veljal za glavnega zagovornika germanizacije Štajerske in drugih slovenskih ozemelj. Bil je direktor Südostdeutsche Institut in član nacistične stranke. Bil je sodelavec Volksbund für das Deutschtum im Ausland (Zveza za Nemce v tujini), pa tudi Alpenländische Forschungsgemeinschaft (Raziskovalna skupnost alpskih dežel). Že pred napadom na Jugoslavijo je bil obveščevalec Glavnega urada z varnost države (Reichssicherheitshauptamt) za slovenske zadeve. Kasneje je postal vodja štajerskega odseka Volksdeutsche Mittelstelle, glavnega urada za oblikovanje nemške etične politike. Bil je tudi svetovalec šefu civilne uprave. Carstanjen je bil neposredno vpleten v deportacijo Slovencev in v proces germanizacije spodnje Štajerske, čeprav je zaradi kompetenčnega spora z SS izgubil vpliv. Kljub temu je leta 1943 pripravil natančen načrt naselitvenih strategij na spodnjem Štajerskem z namenom širitve nemške jezikovne meje proti jugu. Več v: Wedekind, *The Sword of Science*, 114–115.

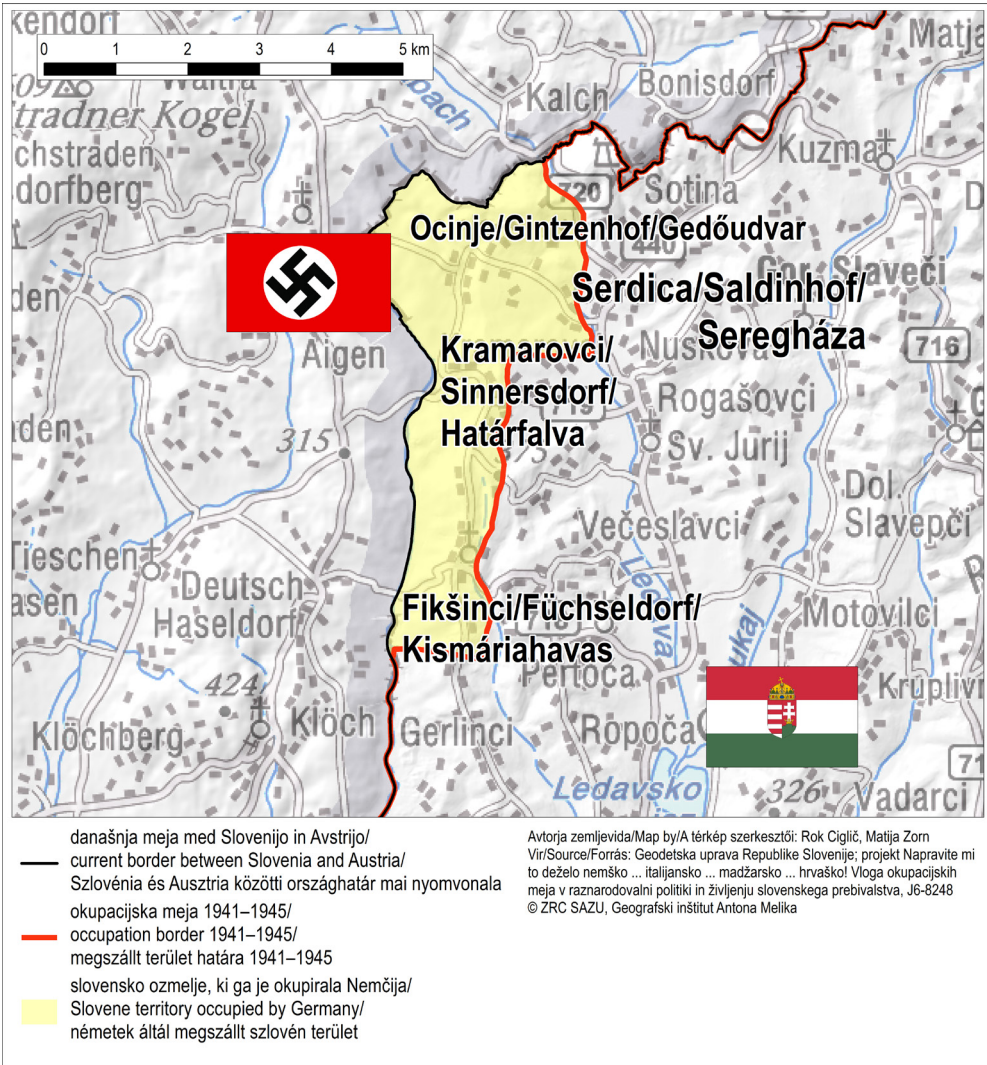
215 »Prekmurje je pred vojno sodilo k Madžarski. Kakor je iz priložene skice razvidno, so vzhodna območja madžarska, zahodna pa nemška. Vmes so Prekmurci, odlomek slovenskega naroda, ki je zaradi svojega posebnega zgodovinskega razvoja dosegel popolnoma lastno obliko. Odgovarjajoč večjim sosednjim narodom, težijo Prekmurci na zahodu Prekmurja k rajhu, na vzhodu pa k Madžarski. Upoštevajoč to in glede na dejstvo, da bi Prekmurci po popravku južne štajerske meje popolnoma obviseli v zraku, se zdi popolnoma smiselno, da bi jih razdelili med Madžarsko in rajh. Zato predlagamo, da nova meja od točke vzhodno od Mote ne bi šla po Muri navzgor, kakor je šla nekdanja meja med Spodnjo Štajersko in Madžarsko, temveč naj bi v smeri jug-sever razpolovljala Prekmurje. Meja, ki jo predlagamo, naj bi pri Sv. Katarini zapustila današnjo Jugoslavijo. Vendar tudi dalje ne bi tekla po današnji meji rajha, temveč naj bi vključila tiste kraje, za katere bi po morebitnem popravku meje z Madžarsko predlagali, da bi jih priključili rajhu.« Werner, Gerhard (= Helmut Carstanjen). Das Deutschtum des Obermurgebietes. *Geographischer Jahresbericht aus Österreich*, Bd. XVII, 1937, 70–90. Citirano po: Ferenc, *Nemška zasedba Prekmurja*, 105–106.

216 Prav tam.

217 »Prekmurje s svojima dvema okrajnima glavarstvom Murska Sobota in Dolnja Lendava je pod nemško vojaško upravo. Prebivalstvo Murske Sobote in okolice je nemški vojski izreklo prisrčno dobrodošlico in je zaskrbljeno, da bi Nemci ponovno odšli in v deželo prišli Madžari. Njihovim željam bi ustrezalo, da bi bili združeni z nemškim rajhom.« PA AA, Reichsaussenministerium, Pol. št. 1530734, Carstanjenova brzojavka št. 249, 14. 4. 1941, citirano po: Ferenc, *Nemška zasedba Prekmurja*, 118. Organizirane so bile sicer tudi druge zahteve prebivalcev in posameznikov, ki so jih z željo po priključitvi Prekmurja pošiljali na nemško zunanje ministrstvo.

218 Odgovor zunanjega ministra Ribbentropa na tovrstne zahteve je bil, da »ostaja pri obljubi Madžarski, da dobi nazaj svojo zgodovinsko mejo. Izjema velja samo za znane štiri kraje v gornjem delu Prekmurja. Ni pa dopustno, da bi široko razlago zdaj iz teh štirih občin napravili dvaindvajset občin.« Ferenc, *Nemška zasedba Prekmurja*, 118–119.

219 Prav tam, 119.

Slika 48: Štiri vasi na Goričkem so bile priključene k Nemčiji.

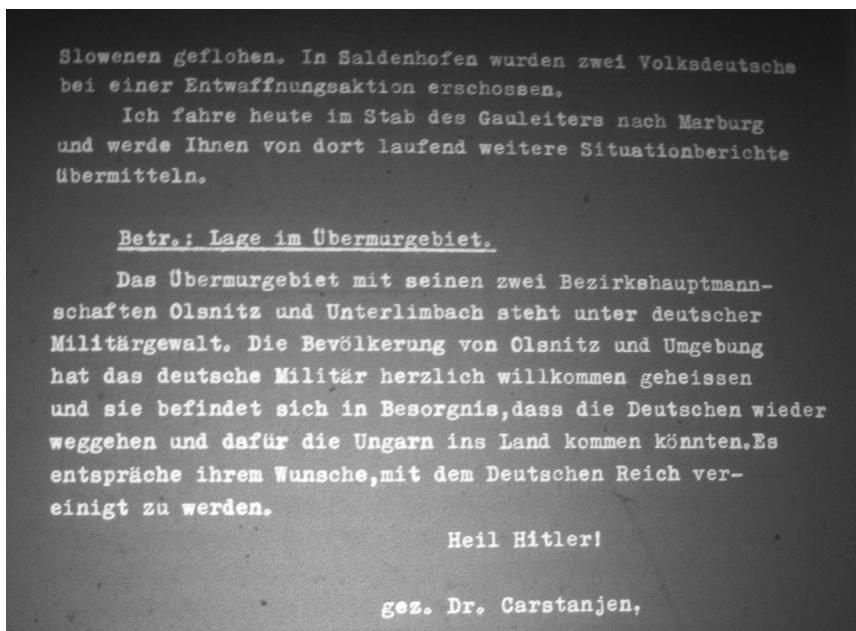
24. aprila, dva dneva preden se je v Ljubljani sestal s poglavnikom Paveličem, v dnevnik zapisal: »Nemci so v vsej stvari dvojni. Na Dunaju so nam dali proste roke, vendar do kod sega njihova iskrenost?«²²⁰

Ribbentrop je dan pred tem, 23. aprila 1941, obvestil nemškega veleposlanika v Budimpešti, Ehrmansdorfa, da je madžarskega veleposlanika Sztójaija seznanil s tem, da si Nemčija pridržuje pravice oz. si želi tri čisto nemška naselja severno od Radkersburga,

220 Ciano, Galeazzo. *Zaupni dnevnik grofa Ciana*. 12.

Slika 49: Naslovnica knjžice Vključitev nemškega dela zahodne Madžarske v rajh (Die Eingliederung des deutschen Westungarn in das Deutsche Reich. Geheime Reichssache. Anlagen.

Slika 50: Dr. Helmut Carstanjen 14. aprila 1941 v telegramu, posredovanem iz Gradca v Berlin, kot sodelavec društva »Verein für das Deutschtum im Ausland« poroča o Prekmurju, ki je z okrajema Murska Sobota (Olsnitz) in Lendava (Unterlimbach) začasno pod nemškim vojaškim poveljstvom, kar so prebivalci srčno sprejeli, hkrati pa izrazili željo, da bi se pokrajina priključila Nemčiji. 16. aprila so Nemci oblast v Prekmurju predali Madžarom.

čemur je Madžarska ustregla.²²¹ Tretjega maja 1941 je tudi madžarsko veleposlaništvo obvestilo Budimpešto, da je nemški državni sekretar Woermann pri določitvi hrvaških mej omenil nemške zahteve do Madžarske: »Nemčija računa na nekatera obmejna naselja s področij v Prekmurju in v Medžimurju, ki so pripadla Madžarski.«²²² Z Medžimurjem sta bili mišljeni slovenski oz. nacionalno mešani naselji Štrigova in Razkrižje z okolico. Nemci so tako Prekmurje kot Medžimurje zavzeli in zasedli bliskovito. Že dan po napadu, 7. aprila, je bilo ozemlje v celoti pod njihovim nadzorom. Vojaške enote so prišle prek Drave in Mure. Enota, ki je najprej zavzela Lendavo, je nato krenila prek Mure do Murskega Središča in naprej do Čakovca, ki so ga pred tem tudi bombardirali. 16. aprila so Medžimurje predali Madžarom, še nekaj časa pa so obdržali Štrigovo in Razkrižje. »Obdobje nemške uprave v Međimurju mnogim celo ni ostalo v slabem pomenu, ker nihče ni hotel spet življenja pod madžarsko okupacijo. Iz Kotoribe so Nemce žalostno pospremili celo s cvetjem.«²²³

Podobno mešane občutke so do Nemcev imeli tudi v Prekmurju, a le kratek čas. Nemci se pri postavljanju meje, tako kot drugje, na prebivalstvo niso kaj dosti ozirali. Meja je, kot kaže primer vasi Gerlinci, sekala posestva in ločevala hiše od gospodarskih poslopij.²²⁴ V Serdici, ki so jo razdelili, je bilo spornih deset hiš.²²⁵ Nemci in Madžari so si v zvezi s Serdico izmenjali kar nekaj diplomatskih not.²²⁶ V Serdici, ki je bila v zgornjem delu premožna in dobro organizirana nemška vas, je lokalni funkcionar na mostu nad rečico Ledavo kar s škornjem potegnil črto, kjer so nato zarisali mejo.²²⁷ Čeprav so Nemci strogo pazili, da ni prihajalo do tihotapljenja ali preprodaje živine, ki je morala biti žigosana – madžarska z U in nemška z D, je bila meja »mehkejša« in bolj prehodna. Ohranjene slike kažejo, da so se nemški in madžarski cariniki družili, več je tudi slik z otroki na meji ali celo razglednic.²²⁸ Nemci in Madžari so med drugim tudi skupaj urejali tok reke Mure.

Specifičnost Prekmurja tako pri okupaciji kot tudi pri določanju meje so bili prepleteni mednacionalni odnosi, zato so bili tudi odzivi na oboje zelo različni, kar kažejo tudi pričevanja, ki so bila zbrana v okviru raziskave. V nemških vaseh, ki so prišle v rajh, je to seveda sprožilo veselje, tudi življenje je bilo zanje boljše, kot bi bilo na Madžarskem.²²⁹

221 Liptai, *Horthy-Magyarország*, 81–82.

222 Juhász, *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához*, 1095. Prevod: Attila Kovács.

223 Kovač, *Odnos prema Međimurju*, str. 18.

224 Alojz Grah, Jože Gombac, *Gerlinci (Mama je hodila v štiri osnovne šole)*.

225 Med njimi tudi Dajčev mlin na sto metrov oddaljeni Mlinščici, ki so ga želeli oboji, nazadnje so ga dobili Madžari.

226 Attila Kovács, *Fikšinci, Kramarovci, Ocinje, Serdica*.

227 Rudi Gaber, *Nacist je s škornjem določil mejo v Serdici*.

228 Zbirka razglednic iz osebne arhiva Silvestra Štingla iz Kranja.

229 Prav tam.

Slika 51: Madžarsko-nemški mejni prehod na meji med Medjimurjem in Spodnjo Štajersko. Avgusta leta 1942. Franjo Štingl sedi na preprogi s sinom, Silvestrom Štinglom. (Franjo je bil Hrvat, doma iz Čakovca in je imel trgovino v Dobrovniku. Soproga (mati Silvestra), je bila učiteljica iz Kranja in je bila Slovenka. Spoznala sta se pa v Dobrovniku, kjer je bila ona učiteljica.

Prekmurški folksdojčerji so kljub obljubi o preselitvi morali ostati, kljub temu pa so večinoma spadali med premožnejši sloj, kar je olajšalo njihov položaj. S priključitvijo Prekmurja k Madžarski so bili zelo zadovoljni prekmurški Madžari, saj so se s tem izpolnila njihova prizadevanja med obema vojnoma. Najhuje je bilo za prekmurske Jude, ki so jih leta 1944 poslali v koncentracijska taborišča, preživelo jih je le nekaj. Podobno so bili nasilju izpostavljeni tudi Romi.²³⁰ Za njimi so bili najbolj izpostavljeni Slovenci, ki so se med obema vojnoma priselili v Prekmurje. Ti so bili deportirani v koncentracijsko taborišče Szarvar.²³¹ Večinski slovenski staroselski del Prekmurcev pa je bil izpostavljen prisilni madžarizaciji, mobilizaciji in drugim ukrepom madžarskih oblasti. Pod

230 Mario Sandreli, *Sami so si morali kopati grob in pri tem peti.*

231 Jože Vidič, *Otrok iz taborišča Sarvar.*

madžarsko okupacijo se je znašlo okoli 90.000 prebivalcev Prekmurja, med njimi je bilo okoli 15.000 Madžarov. Podobno kot potok Ledava je razmejitveno vlogo imel tudi levi pritok Mure – potok Kučnica, ki je kot eden od mejnih vodotokov vse od srednjega veka dalje veljal za naravno razmejitveno črto med Nemškim cesarstvom in Ogrsko.²³² Tromeja je postala dvomeja.²³³

Slika 52: Taborišče Szárvár.

232 Alojz Grah, *Kučnica*.

233 Repe, *Diplomatsko razkosanje Slovenije*, 167–168; Repe et al., *Mejni kamni, bodeča žica, stražni stolpi in minska polja*, 27.

Meja med Madžarsko in NDH

Odnos med Madžarsko in NDH ni bil zapleten samo zaradi madžarskega revizionizma in želje obeh držav, da bi imeli Banat, Medžimurje in druga ozemlja, pač pa tudi zato, ker je Madžarska ustaško gibanje s Pavelićem na čelu pred vojno podpirala. Ustaši so se tako urili v taborišču Janka Puszta oziroma Jankovac v županiji Zala, skupaj z Italijo pa je bila tudi v ozadju ustaškega atentata na kralja Aleksandra v Marseillesu leta 1934. Podobno kot v primeru Italije je zato Pavelić tudi v primeru Madžarske že vnaprej dal ozemeljske koncesije. S Tiborjem Eckhardtom sta 23. julija 1933 v Zürichu podpisala sporazum o sodelovanju, kjer je bilo določeno, da bo Medžimurje pripadlo eni ali drugi državi glede na odločitev prebivalstva na plebiscitu.²³⁴ Baranja, Bačka in Banat naj bi se po tem sporazumu vrnila Madžarski.²³⁵ Tako je imel Pavelić precej zvezane roke. NDH sicer priključitve Medžimurja Madžarski ni priznala, je pa bila pa glede tega vprašanja precej pasivna, četudi se je marsikje znašla v dvoumnem položaju. Ker je večina meja vodila po rekah, je šlo predvsem za probleme, ki jih je povzročal spremenjeni rečni tok, nekaj pa tudi elektrarne in mlini. Poverjeništvu Ministrstva za zunanje zadeve NDH je v maju 1942, ko drugih meja skorajda niso več obvladovali, končno naredilo terenski pregled meje z Madžarsko. Iz poročila je razvidno, da resnejših sporov sicer ni bilo, vendar to ni pomenilo, da problemov ni bilo.²³⁶ Terenski pregled je bil narejen zavoljo dela bilateralne mejne komisije v Budimpešti, ki je zasedala med 25. aprilom in 11. julijem 1942. Ta je probleme zaznala na nekaterih otokih v srednjem toku Donave, ki jih je Madžarska tudi zato, da bi ublažila NDH-jevski pritisk zaradi Medžimurja, prepustila NDH. Delni sporazum, ki je zadeval vzhodno mejo NDH, je bil potem podpisan konec avgusta. Razrešili so tudi večino vzhodne meje.²³⁷

234 V tem primeru bi bili seveda ključni volilni spiski, propaganda za eno in drugo stran je bila močna, ker je bilo tam veliko madžaronov. Ne ena, ne druga stran pa seveda ni upoštevala Slovencev.

235 Jonjić, *Hrvatska vanjska politika*, 535.

236 Milošević, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, 135–136.

237 Kovač, *Odnos prema Međimurju*, 40.

Tako kot Prekmurje pa so tudi Medžimurje sprva okupirali Nemci. Ob okupaciji so hkrati dovolili vzpostavitev ustaške oblasti. Ustaški štab, ki se je organiziral, je vodil načelnik Teodor Košak. Ta je izdal proglas z naslednjo vsebino:

»Hrvati, Hrvatice! Međimurci, Međimurke! Po neomajni volji hrvaškega ljudstva, v imenu poglavnika Neodvisne države Hrvatske dr. Ante Pavelića prevzemam od tega trenutka dalje civilno oblast nad ozemljem hrvaškega Međimurja, vključno z občino Štrigovo in Razkrižjem. Ob tem pozivam celotno prebivalstvo, naj brez nadaljnega uboga moje ukaze, da bi ohranili kar največji red in mir. Tudi najmanjše dejanje proti interesom hrvaškega naroda bo najstrožje kaznovano.

Magister Teodor Košak, farmacevt, poveljnik za hrvaško Međimurje, lr. V Čakovcu, 7. aprila 1941»²³⁸

Slika 53: Ustaški razglas o priključitvi Međimurja, Štrigove in Razkrižja k NDH. Ustaški načrti se niso uresničili, tako Međimurje kot Štrigovo in Razkrižje so Nemci dali Madžarski.

Nacionalno mešana Štrigova in Razkrižje sicer pred napadom nista bila del Hrvaške, pač pa del Dravske banovine. Se je pa zanju konec tridesetih let odvijala ostra politična bitka. Tako slovenska kot hrvaška stran sta tam organizirali svoje prireditve, še posebej dejavna je bila hrvaška katoliška cerkev, pogosto v sodelovanju s Hrvaško kmečko stranko. Tudi v slovenskih in hrvaških časopisih so navijali ali za eno ali drugo stran, a se v začetku leta 1940 skozi pisanje slovenskega katoliškega tiska že očitno kaže, da Slovenija popušča. Delegacije iz lokalnega okolja so odhajale k slovenskim ali hrvaškim politikom in si prizadevale, da bi prišli bodisi pod Hrvaško, kot so želeli tam živeči Hrvati, bodisi pod Slovenijo, kot so želeli Slovenci.²³⁹ Najvišji hrvaški politiki, vključno s predsednikom Hrvaške kmečke stranke Vladkom Mačkom in banom Ivanom Šubašičem, so javno obljubljali, da bosta oba kraja kmalu prešla pod Hrvaško. Tudi slovenska stran s Slovensko ljudsko stranko na čelu je postajala po Koroščevi smrti bolj naklonjena tej ideji. Korošček naslednik Kulovec je v nasprotju s svojim predhodnikom imel s Hrvati dobre odnose in je bil naklonjen povezovanju s Hrvaško kmečko stranko in Mačkom, ki si je med drugim prizadeval za dualistično Jugoslavijo, v kateri bi bili Slovenci podrejeni Hrvatom.²⁴⁰ V katero smer bo šel razvoj, je denimo nazorno pokazal članek v *Slovincu* januarja 1941. Povzel je *Hrvatsko stražo*, manjši katoliški tednik, ki je bombastično pisal, da je »*usa naša hrvatska javnost pozdravila izvolitev dr. Kulovca za naslednika rajnega dr. Korošca v političnem vodstvu slovenskega naroda. Zares pravi mož je prišel o pravem času. Dr. Kulovec je tudi doslej bil med Hrvati lepo sprejet zaradi svojega prijateljskega obnašanja do Hrvatov*«. ²⁴¹

Po nadaljevanju o svetli skupni prihodnosti je prišlo bistvo:

»Edini spor v tem oziru sta Štrigova in Osilnica. Vendar na podlagi dobre poučenosti lahko rečemo, da bo to vprašanje kmalu sporazumno dobro rešeno. Vemo, da je bilo dr. Kulovcu mnogo do tega, da bi se to vprašanje čim prej rešilo. Ko bi bilo enkrat to vprašanje odstavljeno z dnevnega reda, v tem oziru nimamo več drugih vprašanj. Dobro umevani interesi Hrvatov in Slovencev gredo vzporedno ter se ne križajo /.../ Drug drugega moramo podpirati, drug drugega spoštovati ter se ne vtikati v interesna področja drugega. V tem imenu naj bi leto 1941 bilo zapisano kot začetek ozkega prijateljskega sodelovanja Hrvatov in Slovencev.«²⁴²

V liberalnem taboru so bili temu manj naklonjeni in so poudarjali, da Štrigova in Razkrižje nista samo upravno pripojena k Ljutomeru, temveč k njemu težita tudi

239 Deputacija iz Štrigove pri dr. Kulovcu, 5.

240 Repe, *S puško in knjigo*, 16.

241 *Hrvatsko-slovenski odnošaji*, 2.

242 Prav tam.

gospodarsko in upravno.²⁴³ Mesec dni pred napadom na Jugoslavijo je bilo jasno, da sta se obe vodilni katoliški stranki dogovorili in da bosta Štrigova in Razkrižje pripadla banovini Hrvaški:

»Minister dr. Kulovec se je na povratku iz Beograda v Ljubljano ustavil v Zagrebu, kjer se je sestal v banski palači z banom dr. Šubašičem. Kasneje je prišel še dr. Maček. Dr. Kulovec je bil po sestanku zelo dobro razpoložen, vendar pa je novinarjem odklonil vsako izjavo. Pač pa je dejal, da bo vprašanje Štrigove v kratkem rešeno, Štrigova pride pod Hrvatsko, občini Draga in Osilnica iz čabarskega sreza pa se priključita dravski banovini.«²⁴⁴

Na koncu Razkrižja in Štrigove niso dobili ne Hrvati in ne Slovenci, pač pa v sklopu priključitve Prekmurja in Medžimurja Madžari. Ustaška oblast je tako trajala le osem dni. Uspelo jim je izdati nekaj razglasov o obvezni predaji orožja, izdati eno številko časopisa *Slobodno Medžimurje* ter nekaj ukazov o vzdrževanju javnega reda in miru. Pretiskali so tudi poštno znamke Jugoslavije, tako da so v zgornji del dali napis Država Hrvaška, dali na sredino ustaški grb, spodaj pa napis Medžimurje.²⁴⁵ Horty je že v odgovoru na telegram Ribbentropa, s katerim ga je ta prosil, da prizna NDH –kar je Madžarska tudi storila–, napovedal, da želi priključiti Medžimurje, kar sicer ni bilo v nasprotju z nemškimi interesi. Prav tako so bili zelo dejavni madžaroni na terenu, ki so v Budimpešto poslali več delegacij. Na drugi strani so pri nemških oblasteh za vključitev v NDH posredovali številni medžimurski delavci, zaposleni v Nemčiji, seveda pa tudi NDH-jevska diplomacija. 13. aprila 1941 je madžarska vlada v kontekstu nemške zahteve, da sodeluje v vojaških operacijah v Srbiji, sprejela tudi sklep, da okupira Medžimurje, ki so ga sicer še vedno zasedale nemške čete. Tri dni kasneje, 16. aprila, se je s soglasjem Nemčije to res zgodilo, a pod pogojem, da ne gre dalje v Banat. 9. julija je Madžarska uvedla civilno upravo.²⁴⁶

Z Razkrižjem in Štrigovo ni šlo tako enostavno. Nemci so še nekaj časa kolebali, ali naj z njima naredijo tako, kot so z nemškimi vasmi na Goričkem, ali naj ju vendarle prepustijo Madžarom. Na koncu je nemška vojska zapustila tudi to območje in ga še pred uvedbo madžarske civilne uprave v Medžimurju prepustila Madžarski, o čemer je poročalo tudi slovensko časopisje v Ljubljanski pokrajini.²⁴⁷ Tudi tu so se ljudje privadili na življenje ob meji in težave, ki jih je prinašala ter skušali nekako preživeti.²⁴⁸

243 *Podaljšanje avtobusne proge iz Ljutomera v Štrigovo*, 3.

244 *Doma in po svetu*, 4.

245 Kovač, *Odnos prema Medžimurju*, 16.

246 Prav tam, 17–18.

247 *Občini Štrigova in Razkrižje pod Madžarsko*, 2.

248 Stanko Ivanušič, *Mejni kamen iz 17. stoletja*.

Posledice predvojnih in medvojnih delitev sicer močno zaznamujejo življenje prebivalcev še danes.²⁴⁹

Pogodba o celokupni meji med Madžarsko in NDH ni bila podpisana. Primarni vzrok so bila nesoglasja zaradi Banata in Medžimurja, na kar pa sta obe državi lahko samo delno vplivali, saj je o poglavitnih zadevah odločala Nemčija, ki je bila sicer načeloma bolj naklonjena Madžarski, ki je bila samostojna država in pomembna zaveznica, medtem ko so NDH ustvarili Nemci kot marionetno državo. Obenem je, kar zadeva NDH, še bolj kot Madžarsko morala upoštevati Italijo. Obe državi sta v Berlinu tudi intenzivno lobirali za svoje interese, Madžari s precej več uspeha, ker so Nemci upoštevali njihove zahteve po Medžimurju kot neke vrste nadomestek za Banat, ki so ga ohranili sami.²⁵⁰

249 Stanko Ivanušič, *Protestniki iz Razkrižja*.

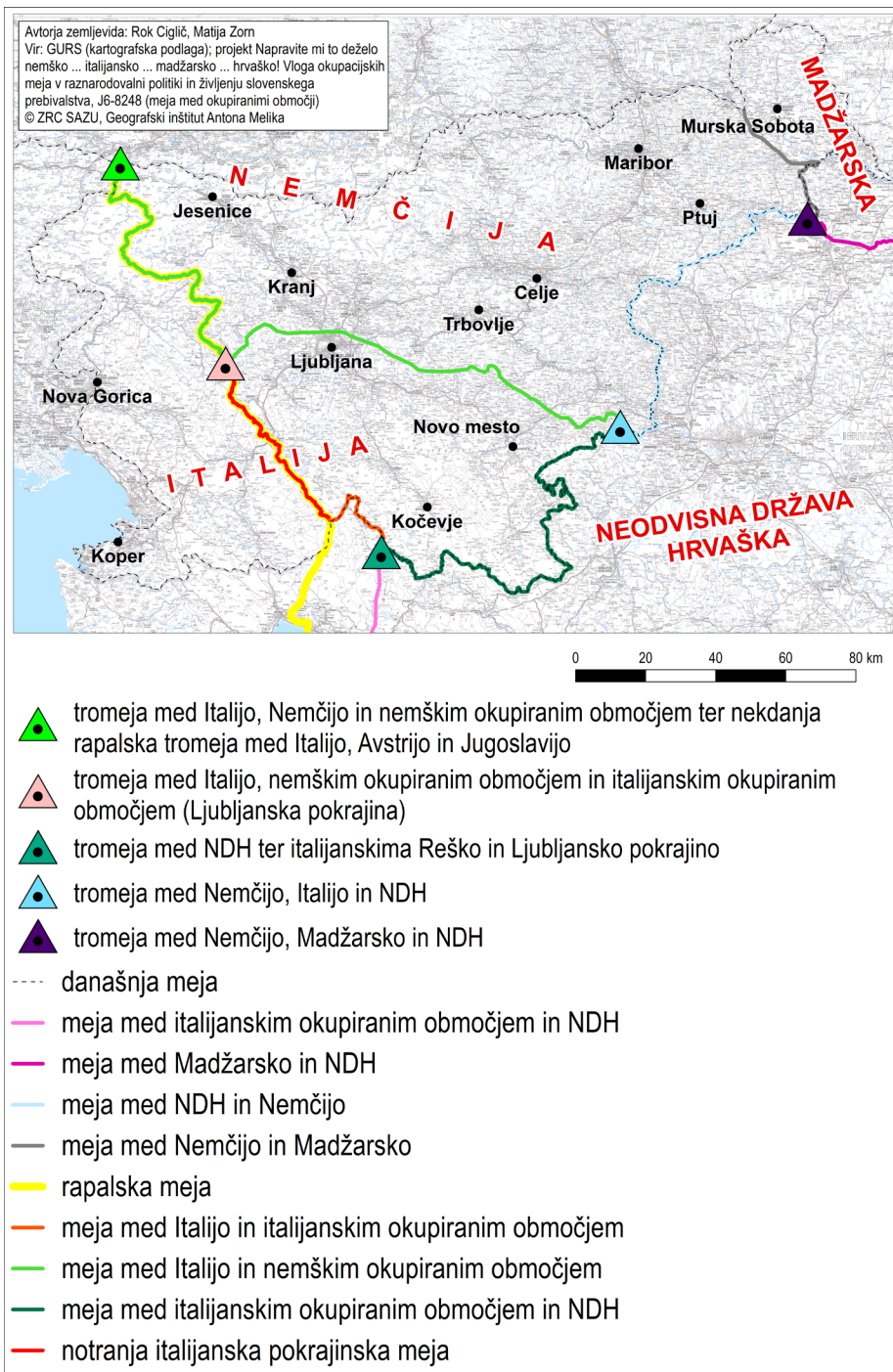
250 Repe, *Diplomatsko razkosanje Slovenije*, 168; Repe et al., *Mejni kamni, bodeča žica, stražni stolpi in minska polja*, 28.

Tromeje

Kraljevina Jugoslavija je imel na ozemlju Slovenije dve tromeji: eno v Prekmurju med Avstrijo (po anšlusu leta 1938 z Nemčijo) in Madžarsko. Druga je bila na Peči nad Ratečami, z Italijo in Avstrijo (Nemčijo). Prva je v tem delu postala le nemško-madžarska meja, ki se je v nadaljevanju zaradi priključitve nemških vasi na Goričkem in priključitve Prekmurja k Madžarski vzpostavila na novo in premaknila proti zahodu.

Slika 54: Nekdanja (in spet sedanja) tromeja med Avstrijo, Slovenijo in Madžarsko na Goričkem. Med vojno je bila nemško-madžarska dvomeja.

Slika 55: Prikaz tromejnih točk v času druge svetovne vojne.

Zaradi nastanka ustaške NDH je sedaj nastala tromeja med Nemčijo, Madžarsko in NDH v današnji hrvaški občini Svibovac Podravski v bližini Središča ob Dravi.

Druga tromeja je do kapitulacije Italije leta 1943 ostala dvomeja med Italijo in Nemčijo. Kot dvomeja je v tem delu do konca vojne obstajala še naprej, in sicer kot meja med Nemčijo in italijansko fašistično republiko na severu Italije. V nadaljnjem poteku je, kot navedeno, nekdanja nemško-italijanska meja izgubila pomen, saj so Nemci okupirali tudi italijansko ozemlje in ga vključili v Operacijsko cono za Jadransko Primorje. Tromeja, ki je po okupaciji nastala na Spodnjem Vrsniku v bližini Žirov je bila specifična in v enem delu »notranja«: ločevala je Italijo, Nemčijo in Ljubljansko pokrajino, ki je bila formalno del italijanskega kraljestva, a je obenem še vedno imela rapalsko mejo kot nekakšno notranjo italijansko mejo. Tudi ta »tromeja« je z italijansko okupacijo izgubila pomen.

Tromeja pri vasi Brvi pod Gadovo Pečjo je bila stara administrativna meja v času Habsburške monarhije, saj je delila avstrijsko in ogrsko polovico cesarstva. V času med letoma 1941 in 1943 pa je bila to meja med tretjim rajhom, Italijo ter Neodvisno državo Hrvaško (NDH).²⁵¹

Slika 56: Izsek iz nemške karte, ki kaže tromejo.

251 Tromeja NDH, Nemčija Italija.

Slika 57, 58 in 59: Tromeja med Nemčijo, Italijo in NDH ob Piroškem potoku pod Gadovo pečjo. Odkopavanje kamna: dr. Božo Repe, dr. Božo Flajšman, dr. Peter Mikša, Lojze Štih in Ivan Petrišič predsednik in podpredsednik iz ZZB NOB Krško. Kamen je prvi zagledal Ivan Petrišič. Raziskovalna skupina in predstavniki ZZB so ga uspeli odkriti potem, ko sta dr. Matija Zorn in dr. Rok Ciglič uskladila nemške avstro-ogrske zemljevide z aktualnim stanjem na terenu in s satelitsko karto. Domačini so ga sicer iskali že desetletja. Nekaj mesecev po odkritju je potok poplaval in kamen znova zasul, vendar je lokacija znana in zainteresirani v občini Krško računajo, da bi postal spomenik in bi bila do njega speljana rekreacijska pot. Kamen je bil sicer v času Avstro-Ogrske mejni kamen med deželama Kranjsko in Štajersko, okupatorji pa so ga uporabili za markiranje tromeje.

Tromejna točka južno od Središča ob Dravi je bila sčasoma pozabljena. Tudi to je raziskovalna skupina ponovno odkrila na podlagi izračunov, ki smo jih dobili s primerjavo zemljevidov iz druge svetovne vojne z novimi in katerih odstopanja so mogoča le za 25 metrov. Tromeje v današnji občini Svibovec Podravski (v tem delu je madžarsko okupacijsko ozemlje seglo prek reke Drave) danes ni več, ker je bila postavljena v porečje, kjer so pogoste poplave, reka pa tudi spreminja strugo. Se je pa ohranilo nekaj sledi obrambnih jarkov.²⁵²

252 Božo Repe, *Nekdanja tromeja med NHD Nemčijo in Madžarsko*.

Slika 60: Dr. Peter Mikša, dr. Božidar J. Flajšman, dr. Darja Kerec, dr. Božo Repe in dr. Kornelija Ajlec na geografski točki nekdanje tromeje med NDH, Nemčijo in Madžarsko, ki je mejo z vključitvijo Prekmurja premaknila globoko proti zahodu. Nekdanja tromeja je danes v zamočvirjenem porečju reke Drave na hrvaški strani. Ker reka spreminja strugo, se materialni ostanki na tromejo niso ohranili.

Po drugi svetovni vojni se je vzpostavilo prejšnje stanje dveh tromej (Peč nad Ratečami in tromeja v občini Kuzma na Goričkem, blizu naselja Trdkova), po letu 1991 pa je Jugoslavijo nasledila samostojna Slovenija.²⁵³ Ker se je osamosvojila tudi Hrvaška, je nastala še tretja tromeja med Slovenijo, Madžarsko in Hrvaško, ki se »skriva« v zamočvirjenem in težko dostopnem območju sotočja Velike Krke in Mure.²⁵⁴

253 Repe, *Diplomatsko razkosanje Slovenije*, 168; Repe et al., *Mejni kamni, bodeča žica, stražni stolpi in minska polja*, 28–30.

254 Božo Repe, *Tromeja med Slovenijo, Hrvaško in Madžarsko*.

Slika 61: Del raziskovalne ekipe na slovensko-madžarsko-hrvaški tromeji v zamočvirjenih porečjih Velike Krke in Mure (dr. Božo Repe, dr. Darja Kerec, dr. Božidar Flajšman, dr. Kornelija Ajlec, dr. Peter Mikša).

Slovenija – koncentracijsko taborišče

Okupacijske meje so bile le del razvejanih okupatorskih sistemov, ki so omejevali gibanje in strogo nadzorovali vsakdanje življenje prebivalstva. Če bi tedaj obstajali satelitski posnetki, bi Slovenijo pokazali kot veliko koncentracijsko taborišče, ki je bilo na zunaj, torej na petih okupacijskih mejah, obdano z bodečimi žicami, bunkerji, minskimi polji in stražnimi stolpi.

Znotraj tega zastraženega kroga pa so bili na podoben način, lahko rečemo celo »sektorsko«, še dodatno ožičeni številni kraji, v katerih so za prehode vanje in iz njih uporabljali enak princip, kot je veljal na državnih mejnih prehodih. Simbol ožičenih

Slika 62: Parada italijanskih čet, Ljubljana, 1. junij 1941.

Slika 63: Vojaki in civilisti ob obžičeni meji v Ljubljanski pokrajini.

mest je seveda Ljubljana, ki je bila v obdobju druge svetovne vojne prvič in zadnjič tudi obmejno mesto.

Tedanja občina Ljubljana, ki je bila precej večja kot danes, je bila namreč po razdelitvi okupiranega ozemlja razdeljena med Italijo in Nemčijo. Med njima so bili na robovih občine trije državni mejni prehodi. Prvi je bil na Ježici na mostu čez reko Savo.

Nemci so sicer mejo na Savi, ki naj bi bila naravna meja med Nemčijo in Italijo, prestavili na desni breg Save. Tako so svoje državno ozemlje na obeh delih Ljubljane neposredno povezali. Ob Savi so zgradili cesto, to je današnja Obvozna cesta, ki pa je še danes bolj znana kot »Nemška« cesta. Železnica je v začetku okupacije še vedno potekala prek italijanskega ozemlja. Med drugim so tako prek »italijanske« Ljubljane Nemci prevažali prve transporte izgnancev z Gorenjske na Hrvaško in v Srbijo, ki so jim prebivalci Ljubljane, ko se je vlak ustavil, pomagali s hrano in obleko. Potem so vzporedno z Obvožno cesto po svojem ozemlju zgradili tudi nov krak železnice, ki je šel od Šiške do Črnuč. Proga od Črnuč najprej nekaj časa sledi progi v Kamnik, tik pred današnjo Štajersko cesto pa se odcepi v desno in pelje ob severni strani industrijske cone ob Brnčičevi. Tiri se končajo na koncu omenjene industrijske cone. Od razcepa do konca današnje industrijske cone je proga dolga nekaj več kot en kilometer in poteka v smeri jugovzhoda. Od današnje industrijske cone je proga tekla nato nekaj več kot

Slika 64: Stavba, v kateri so spali graničarji na nemški strani meje na Ježici pri Ljubljani, danes Celovška 274.

Slika 65: Ostanke stražnega stolpa na Ježici.

7 kilometrov proti vzhodu. Tu danes ostankov proge ne vidimo več, saj se proga v glavnem pokriva s cesto Črnuče–Dolsko. Ostankov ne vidimo tudi na z geodetskimi metodami laserskega posnetka tal. Trasa današnje ceste zapusti progo južno od Podgore pri Dolskem. Tu pa ostanke proge lahko vidimo v naravi in tudi na Google maps ali geodetskih LiDar posnetkih. Proga je šla še kratek čas naravnost, nato pa rahlo zavila desno proti reki in po mostu prečkala Savo in se na postaji v Lazah spojila s progo Ljubljana–Litija. Na trasi od Šiške do Črnuč so še vidni nasipi, po katerih je potekala, nekaj betonskih ostankov pa najdemo tudi v nadaljevanju, zlasti pred mostom čez Savo, ki je danes cestni most.²⁵⁵ Železniška postaja Laze je tako postala transportna točka, preko katere se je Nemčija izognila transportom čez »italijansko« Ljubljano.²⁵⁶ Hkrati pa je tudi postala pomembna točka delovanja za potrebe odporniškega gibanja.²⁵⁷

Slika 66: Meja med Italijo in Nemčijo na Celovski cesti v Ljubljani.

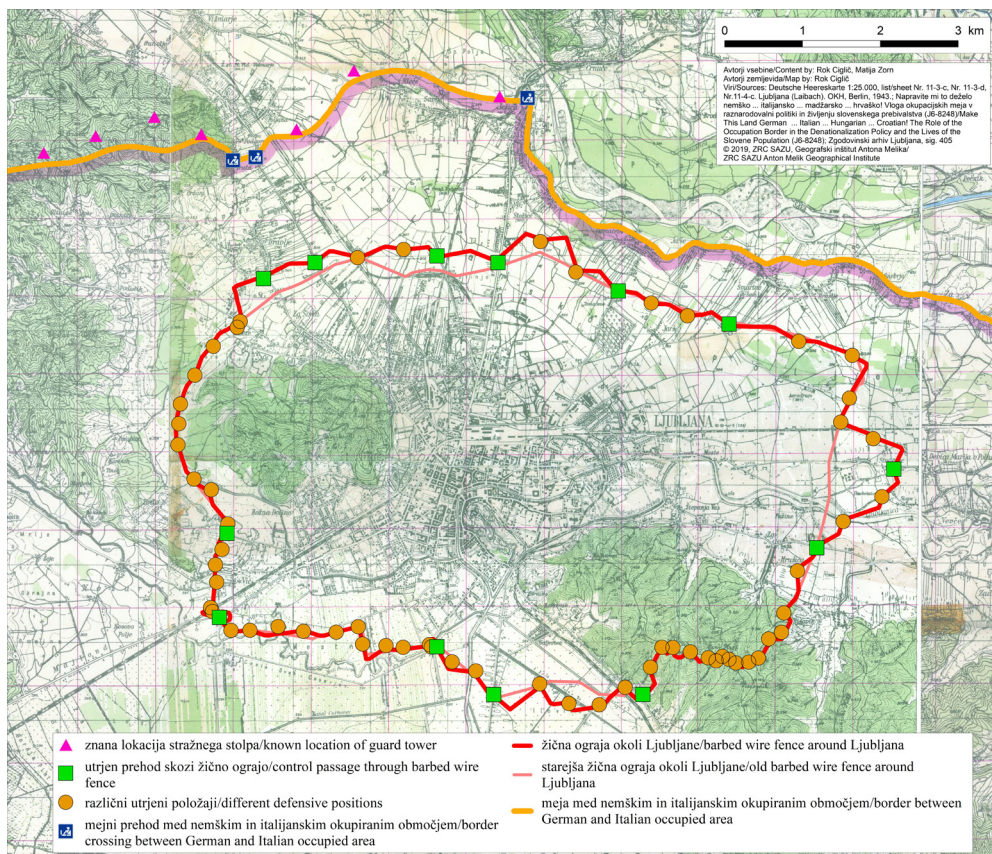
Druga dva mejna prehoda sta bila v Šiški, eden na Celovski cesti približno na ravni današnje gostilne Žibert, pred današnjo Prušnikovo ulico, ki je bila sicer v tistih časih

255 Bojan Balkovec, *Most čet Savo pri Lazah*.

256 Eva in Josip Kovič, *Obmejna postaja Laze*.

257 Eva Kovič, *Švercal je cigarete za partizane*.

stara Celovška cesta in je šla skozi naselje.²⁵⁸ Drugi mejni prehod je bil v bližini, na današnji Cesti Andreja Bitenca. Dva mejna prehoda na kratki razdalji sta bila verjetno zaradi tega, ker je bila Celovška cesta mestna cesta, po kateri je vozil tramvaj, ki je tudi prečkal mejo.²⁵⁹ Vožnjo tramvaja prek meje so Nemci oktobra 1941 prepovedali in je peljal samo do zadnje postaje pred mejo, mejni prehod pa je ostal. Prehod na Cesti Andreja Bitenca je bil verjetno zato, ker je bila to tedaj mnogo širša cesta, pravzaprav glavna prometna žila, ki je mimo Ljubljane vodila z Gorenjske v Trst in po kateri so furmani prevžali les. S postavitvijo meje med vojno in s kasnejšimi urbanističnimi spremembami je cesta izgubila pomen.²⁶⁰

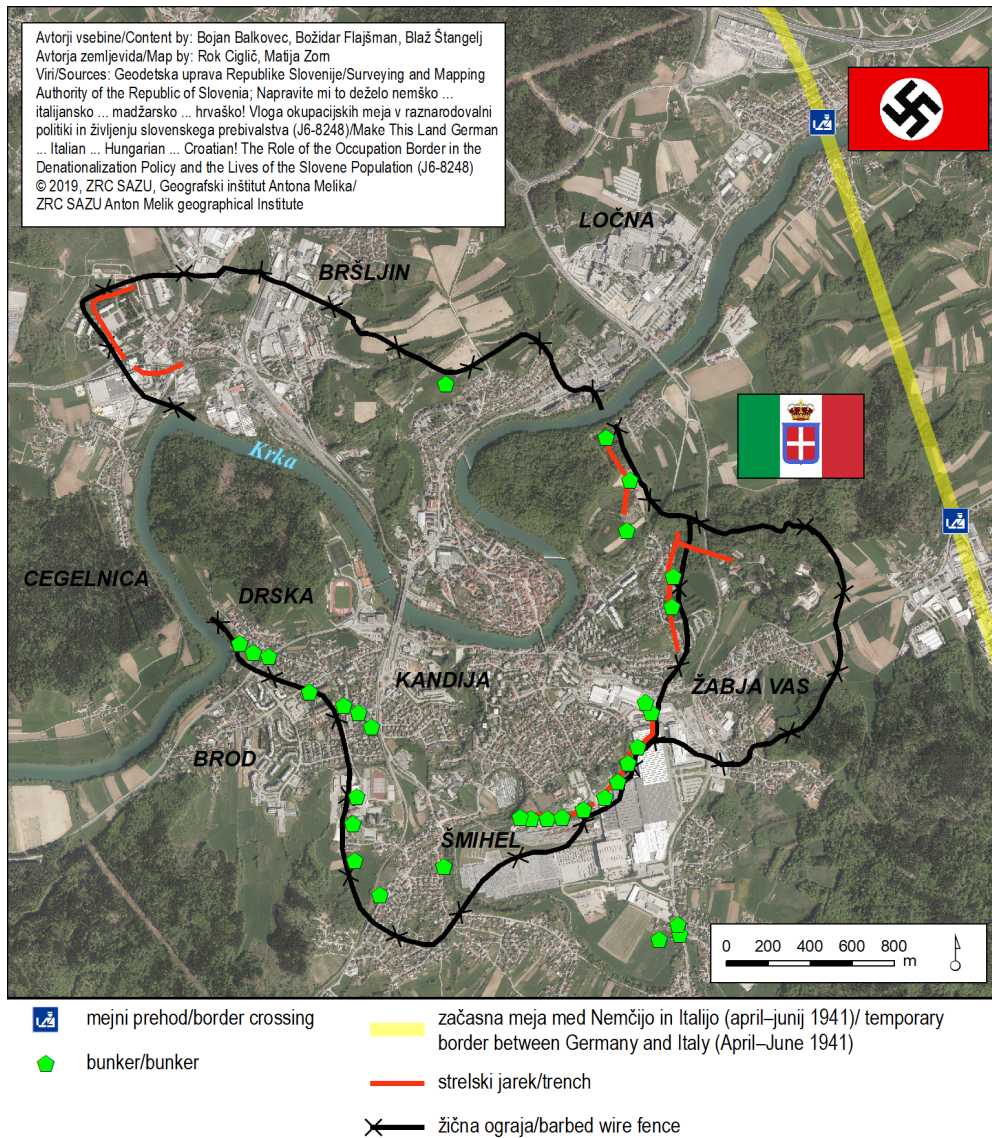
Slika 67: Zemljevid z žico obdane Ljubljane.

258 Nova Celovška cesta je bila zgrajena leta 1977, ko je stara Celovška cesta tudi postala Prušnikova cesta.

259 Na ohranjenih fotografijah so še vedno vidne tramvajске tračnice pred mejnim prehodom.

260 Repe, *Diplomatsko razkosanje Slovenije*, 169–170; Repe et al., *Mejni kamni, bodoča žica, stražni stolpi in minska polja*, 30–31.

Ljubljani, ki je med javnostjo najbolj poznano ožičeno mesto, po prepoznavnosti sledi Novo mesto. A za fašistično Italijo je bilo ožičenje krajev *modus operandi*. V okviru raziskav smo potrdili tudi ožičenje Metlike, Semiča, Višnje Gore, Ribnice, Kočevja, Trebnjega in Grosuplja. Vsi ti kraji so bili obdani z žico v celoti, pot v in iz teh krajev pa je bila uradno mogoča le prek varovanih prehodov. Šentjernej je bil utrjen z dvojnimi ožičenjem, poleg tega pa je bila južno od naselja še italijanska zapora meje s Hrvaško.

Slika 68: Ožičeno Novo mesto.

Delno je bil ožičen Črnomelj in še nekaj drugih vasi v Beli krajini, kjer so po nekaj hiš znotraj vasi povezali, utrdili, spremenili v vojaške postojanke in jih obdali z bunkerji in žico. Če so ožičili le del kraja, je bilo to največkrat zaradi dodatnega utrjevanja vojaških ali obrambnih postojank. Med tako zavarovanimi kraji dosedanje raziskave potrjujejo vasi Zilje, Griblje in Podzemelj. Na vrhu Trške gore pa je bila žica nameščena okrog cerkve. Na drugi strani italijanske okupacijske cone je bil ožičen tudi Logatec. Kraje so ožičevali z bodečo žico, temu pa dodajali vojaške postojanke, stražne stolpe, bunkerje, minska polja ali na žicah obešene mine. Takšne tehnike so povzročile omejitve gibanja in stikov med posamezniki, družinami in skupnostmi. Prebivalci so ves čas živeli v strahu, mnogi so tako kot državne meje prestopali žico skrivoma zavoljo osnovnega preživetja. V tistih krajih, kjer so imele kontrolo domače kolaboracionistične enote, je bilo življenje še težje, saj so se prebivalci dobro poznali med sabo.

Podoba ožičenih krajev se je v primerjavi s predvojno popolnoma spremenila. Semič denimo so Italijani ožičili julija 1942, med veliko italijansko ofenzivo. Poleg žice je bilo okoli kraja nameščenih 11 obrambnih bunkerjev, ki so jih obkrožali strelski jarki. V mesto in iz njega so vodili vsega trije prehodi, zavarovani s španskimi jezdecami. Cerkevni zvonik je postal opazovalnica oziroma najvišji obrambni stolp v kraju. Na njem sta bila nameščena težki mitraljez in minomet. V Semiču je bilo po partizanskem poročilu 180 italijanskih vojakov in med 140–180 pripadnikov Prostovoljne protikomunistične milice (Milizie volontarie anticomunista – MVAC oz. bele garde).²⁶¹

Po italijanski kapitulaciji so Nemci žice okoli krajev obdržali ali pa nadaljevali z ožičenjem. Edina izjema so bila ozemlja, kjer so nastala osvobojena ozemlja pod nadzorom partizanov, ki jih Nemci niso uspeli ponovno zavzeti. Jim je pa uspelo po kratkotrajni partizanski osvoboditvi jeseni 1943 ponovno zavzeti Idrijo, ki je bila v času med obema vojnoma obmejno mesto med Italijo in Jugoslavijo, med letoma 1941 in 1943 pa med Italijo in Nemčijo. Po zavzetju so jo postopoma obdali z žico in utrdili, s čimer se je ponovno poudarila pomembnost Idrije v vsakršni državni tvorbi. V Idriji so zaradi tedanje obmejne lege in rudnika že Italijani postavili vojašnico, vzhodno in severno od nje pa utrdbe t. i. Alpskega zida, ki je predstavljal italijansko utrdbeno linijo na njeni strani Rapalske meje. Podobno so ožičili še Logatec, deloma pa še nekatere manjše kraje.

Osnovni namen ožičenja krajev je bila potreba po blokadi krajev največkrat zaradi pritiska partizanskih napadov, pa tudi zato, da bi preprečili stike med prebivalstvom in partizani, pretok ljudi, informacij in blaga. Ljudje pa so vsakodnevno prehajali žico okoli krajev, kot prek mej zaradi preživetja, stikov s sorodniki, pa tudi zaradi verske tolažbe. Tudi partizanske enote so se bolj ali manj uspešno gibale prek meja in v ali iz posameznih ožičenih krajev. Je pa partizansko gibanje postopoma prek vseh okupacijskih meja vzpostavilo uspešno in razvejano kurirsko mrežo, ki je segala do vseh robov nacionalnega ozemlja.

261 Povzeto po razstavi: *Vinceremo, videt čemo. Okupacijske meje v Beli Krajini 1941–1945.*

Slika 69: Današnje meje Republike Slovenije.

Priloga²⁶²

Poročilo o izpeljavi izpraznitve mejnega pasu na Gorenjskem

I. Predpostavka

Führer je ukazal izpeljavo varnostnih ukrepov na nemško-italijanski meji na Gorenjskem. Celotno vodstvo ukrepov za vzpostavitev mejnega pasu je v rokah višjega vodje SS in policije v vojnem okrožju XVIII, SS - Gruppenführerja in generalporočnika policije Rösenerja.

Ker je bilo potrebno odrediti omejitve celokupnega mejnega prometa na določene prehode in prepoved vsakršnega drugega prehoda meje, je namen ukrepov zagotoviti optimalni nadzor meje z najmanjšimi silami in preprečiti nedovoljen prehod meje.

Varnostni ukrepi obsegajo:

- A) izpraznitev pasu vzdolž meje, ki zadeva prebivalce, hiše in druge objekte v takšni širini, da je zagotovljen dober nadzor;*
- B) posek gozdnatih predelov v tem pasu, čiščenja zaraslih površin in grmičevja;*
- C) postavitve žične ovire vzdolž meje in ustrezne okrepitve le-te z dodatnimi varnostnimi ukrepi na določenih mestih.*

Izbor in preselitev prebivalstva tega mejnega pasu z vsemi tozadevnimi ukrepi je višji vodja SS- in policije prenesel na blejsko izpostavo državnega komisarja za utrjevanje nemštva. Vodja izpostave SS-Standartenführer Maier-Kaibitsch mi je poveril to nalogo in naročil, naj jo izvedem v najkrajšem času ob upoštevanju vseh poglavitnih dejavnikov.

Pri tem sem upošteval:

- 1) Varnostni ukrepi na meji obsegajo v prvi vrsti državne in varnostno-polijske naloge.*

Za vodenje tega pasu in njegovo oblikovanje so zato odločilni:

Višji vodja SS in policije, ki ga zastopa SS-Sturmbannführer, vladni svetnik Opitz, po njegovem odpoklicu major d. Sch. Kröger; glede nadzora meje poveljstvo

262 SI AS 1626, škatla št. 1. Poročilo o izpeljavi izpraznitve mejnega pasu na Gorenjskem, Bled, 13. 6. 1942. Poročilu so sicer priloženi tudi obsežni spiski ljudi, ki so jih nemški ukrepi zadevali. Prevod dokumenta: Niko Hudelja.

Carinske mejne zaščite v Kranju, vladni svetnik Ernst in sodelujoči okrajni carinski komisarji Loka-zahod, Loka-jug. Šentvid ob Savi, Domžale, Litija in Šmartno pri Litiji.; v zadevah, ki se tičejo mejne policije poveljnik varnostne policije (SIPO) in varnostne službe (SD) na Bledu, SS-Obersturmbannführer Volckenborn; glede tehnične izvedbe trdnjavska izpostava Jug-Vzhod, podpolkovnik Hennig; glede na razmejitvev in določitev meje nemško-italijanska centralna mejna komisija in njene podkomisije.

- 2) *Varnostni ukrepi zahtevajo nadaljnjo ostro ukrepanje v narodnostnem in državno-političnem smislu; za to so torej poglavitni: NSDAP oz. pristojni okrajni strankarski vodja Kuß v Kranju in strankarski član v Kamniku ter za Gorenjsko pristojni okrožni strankarski vodja dr. Hradetzky ter RFSS-RKF izpostava Bled v zadevah Glavnega oddelka I (angažiranje ljudi), SS- Standartenführer Meier – Kaibitsch; referent za Gorenjsko šefa civilne uprave, višji vladni svetnik dr. Hierzegger in vladni svetniki dr. Skalka v Kranju in dr. Dujak v Kamniku in končno občinski komisarji (poklicni župani) vseh zadevnih mejnih občin (11).*
- 3) *Končno je za izpeljavo te naloge potrebno upoštevati tudi gospodarske vidike, pri čemer so bili vključeni Glavni oddelek IV (kmetijstvo) RFSS-RKF izpostave Bled, inž. Gayl oz. njegov stalni namestnik Sauer, nadalje Glavni oddelek LII (gospodarstvo), dr. Jaklin in Glavni oddelek V. (pravo), dr. Maierschitz.*

Potem ko sem evidentiral številne sodelujoče službe, sem se moral soočiti še z naslednjimi za izpeljavo pomembnimi vprašanji:

- 4) *Iz stališč različnih zgoraj navedenih dejavnikov (okrožni vodje, deželni svetniki, RKF, poveljnik varnostne policije (SIPO) in varnostne službe (SD) je bilo jasno razbrati, da gre pri izselitvi dotičnih prebivalcev iz mejnega pasu za eminentno politično akcijo in da je potrebno te ljudi obravnavati kot zaščitence rajha in celotno akcijo upravičeno ločiti od kazenskih evakuacij; za raznovrstne pravice je bilo potrebno takoj – še pred izborom (preseljencev) – ponuditi plačilo v gotovini ali nadomestilo, tako da bi omejili politično neugodne posledice. Zaradi upoštevanja te zahteve so bile nujne raznovrstne preudarne in skrbne priprave, da bi karseda omejili politične posledice pri vzpostavitvi (mejnega pasu), kljub temu pa jih izpeljali v najkrajšem času in brezkompromisno.*
- 5) *Posebno skrb smo morali posvetiti hitremu in brezhibnemu evidentiranju tistih posestev, katerih odstranitev je bila potrebna po medsebojno usklajenih ugotovitvah vseh dejavnikov, ki so bili v točki 1) označeni kot odločilni (5); nadalje pospešeni izvedbi preselitve nasploh in pospešenemu rušenju izpraznjenih posestev, za kar je bilo potrebno angažirati večje število delavcev.*
- 6) *Kot svojo posebno nalogo sem smatral, da moram to delo izpeljati z minimalnim številom sodelavcev in dopisov, a karseda urejeno in natančno in prav tako*

prizadetim preseljencem kot tudi neprizadetim opazovalcem predočiti spoštovanja vreden dosežek nemške organiziranosti.

II. Pripravljalna dela

Takoj ko sem prejel nalogo, sem prosil predstavnika Carinske mejne komisije, višjega vladnega svetnika Lubna iz Glavnega geodetskega oddelka XIV na Dunaju, naj pride na Bled; skupaj z njim in vladnim svetnikom Opitzom smo s pomočjo mejne mape in dokumentov Carinske mejne zaščite in žandarmerije podrobno razjasnili širino pasu in določili območje posestev, ki pridejo v poštev. Istočasno smo se povezali z okrožnimi vodji in deželnimi svetniki in v sodelovanju z Uradom za propagando pripravili objavo o teh ukrepih v obliki stenskega časopisa. Končno smo izdelali generalni načrt o izvedbi te operacije in o natančnih rokih glede na posamezne odseke (časovnica); o tem smo poročali SS-Gruppenführerju Rösenerju in SS-Standartenführerju Maier-Kaibischu. Ta organizacijski načrt sta odobrila. Po nadaljnjih pogovorih in usklajevanjih je sledila izdelava obsežnih seznamov; generalni načrt je glede izpeljave predvideval:

Glede I,1): Oglede meje z SS-Sturmbannführerjem Opitzem z namenom, da bi določili posamezne problematične objekte, ki jih je potrebno odstraniti, v kolikor je to mogoče ugotoviti na licu mesta. Določitev posebnih ukrepov (npr. neodstranitve ob posebnih zadolžitvah) ob sodelovanju z Carinsko mejno zaščito, Državno policijo in Varnostno službo.

Glede I, 2): Da bi omilili politične posledice in okrepili občutek splošne pravne varnosti, sem se odločil za uporabo 87. uredbe (Uredba o razlastitvi) šefa za civilno upravo z dne 14.8.41 z dodatkom, da se vse prizadete v občini povabi na občinski urad; tam smo jim v prisotnosti udeleženih organov (Carinska mejna zaščita, Državna policija in Varnostna služba), občinskih komisarjev, lokalnih kmetovalcev itd.) še enkrat predstavili razloge; nato je sledila še obravnava z vsakim posameznikom.

- a) Tiste lastniki posestev, pri katerih ni bilo pomislekov glede tega, da ostanejo na svojih posestvih, smo ustrezno posvarili in odpustili (šlo je za posestva, ki so bila oddaljena več kot 200 metrov od meje).*
- b) Imetniki posestev, ki so ležala znotraj ali tik ob 200-metrskem obmejnem pasu, so bili načelno določeni za preselitev. Bistveno presežena je bila 200-metrška oddaljenost od meje le v nekaterih primerih, kjer je naravna lega posestev izključevala neposredni nadzor ali pa so že obstajali postopki, ki so jih proti tem prebivalcem izvedli Carinska mejna zaščita, Državna policija ali Varnostna služba.*
- c) Pri nekaterih posestvih, ki so ležala tik ob 200-metrskem pasu, katerih lastniki so bili doslej neoporečni in katerih zemljišča so dobre kvalitete in jih po preselitvi ne bi mogli več obdelovati, je bilo določeno, da ostanejo na posestvih ob nujnih predpostavkah (preložitev poti, vhodov v hiše, postavitev ograje neposredno ob hiši kot neposredne ovire pobega in označitve mejnega prostora, ki bo potem dostopen le podnevi ob predhodni prijavi pri Carinski mejni zaščiti z namenom opravljanja poljskih del, itd.)*

Po prej omenjeni časovnici so bili ti roki odmerjeni zelo natančno z ozirom na kratek čas, ki nam je bil na voljo; odločilno pri tem je bilo, da obravnave vodimo tako, da do pritožbe sploh ne bi prišlo; nadalje, da je bilo na podlagi izpiskov iz kartoteke Varnostne službe, ki so vsebovali poleg politične ocene tudi rasno oceno, dovoljeno ostati na posestvih le tistim družinam, pri katerih je bilo to dopustno iz narodnostno-političnih in gospodarskih razlogov. Prizadeti naj se izjasnijo, ali želijo celotno ali le delno nadomestilo, imajo naj priložnost, da tozadevno izrazijo svoje želje.

V ta namen je bil že ob terminu za obravnave I, čez natančno teden dni kasneje predviden tudi termin za obravnavo II, pri kateri je bilo dokončno odločeno, ali naj bi dotične osebe preselili le na manjše razdalje ob celotni ali delni obranitvi njihovih sedanjih zemljišč ali na novo naselili ali pa bi le-te ostale sploh brez vsakega nadomestila. Posebna pozornost je bila med tem razčiščevanjem posvečena odpravi kočarstva, s tem, da dotičnim osebam ne bi več ponudili zemljiške posesti, temveč le-te prijavili Uradu za delo za nadaljnjo obravnavo.

Glede I, 3): Posebno sodelovanje gospodarskih oddelkov III (gospodarstvo) in IV (kmetijstvo) glede teh zadev je bilo potrebno zaradi cenitve opuščenih obratov in zaradi nadomestne dodelitve zaplenjenih in državnemu komisarju za utrjevanje nemštva dodeljenih obratov. Za ta dela so bili v časovnici predvideni dolgi roki. S primerjavo cenitve opuščenega obrata in nadomestnega obrata naj bi bile dodelitve usklajene v tem smislu, da ne bi prihajalo do bistvenih razlik.

Da bi zagotovili enotno cenitev, je bilo potrebno cenitev izvesti po smernicah enega samega cenilca.

Glede I, 4): V tem smislu je bilo smotrno izvesti ukrepe ob sodelovanju krajevnih občin in predvideti takšen tempo, da bi zadevne osebe obvarovali pred kritičnimi situacijami in težavami; potrebno je bilo zagotoviti enotedenski rok za pripravo na preselitev; nadalje poskrbeti za organizacijo selitve, da ne bi nastale niti najmanjše zamude; nadalje je bilo predvideno, da se lastnikom prepusti še uporabni material, če njihovi moški družinski člani sodelujejo pri rušenju, in uvedeni so bili podobni ukrepi, ki imajo pozitiven psihološki učinek.

Glede I, 5): Da bi zagotovil preselitev in rušenje številnih objektov, sem predvidel sosedsko pomoč celotne občine z nudenjem vprege in fizične sile.

Glede I, 6): Tu je bilo predvideno, da se celokupno delo izpelje le s silami mojega glavnega oddelka. Da bi ugotovili obseg transportov ob preselitvi, je bil občinam poslan le en obrazec, kjer je bil za vsakega posameznega že poimensko označenega preseljenca naveden obseg njegovega selitvenega blaga (s tukaj običajnimi vožnjami) in trajanje prevoza s takšnimi vožnjami od gorske kmetije do dolinske ceste, kakor tudi celokupno število za vožnjo primernih vpreg in mož v občini.

Takšno je bilo stanje generalnega načrta 6.3.1942, teden dni po prevzemu naloge, s pisnimi dogovori z vsemi sodelujočimi službami.

III. Izpeljava

V času od 17.3.42 do 28.3.42 so bile obravnave I in II v 11 občinah izpeljane v okviru časovnih rokov. Zahtevale so izredno intenzivno delo, kar je omogočilo, da smo lahko upoštevali zelo kratko odmerjene termine, saj je bilo potrebno najprej razjasniti pogosta in zapletena vprašanja glede državljanstva, posesti, zakupa in najema, hišnih številk itd. V celoti smo dvakrat vodili razprave z 166 prisotnimi lastniki objektov in na v ta namen natisnjenem obrazcu za-beležili bistvene zadeve in sprejeto odločitev. Predvsem smo poskušali tiste oškodovance, ki so imeli zemljiško posest in sorodnike onstran nove meje, prepričati, naj se preselijo k sorodnikom v italijanski provinci Ljubljana in Gorica. Glede na okoliščine smo lahko mnogim dovolili, da ostanejo znotraj občin in še naprej obdelujejo preostala zemljišča. Posebno pozornost smo posvetili vsakemu udeležencu svetovne vojne. Izredno natančno smo proučili vsak primer morebitne nove naselitve na konfisciranih obratih na Gorenjskem. V nekaj primerih so zadevne osebe izrazile željo, da jih naselimo na starem okrožju (Altgau) Koroške, da bi bili varni pred komunisti. Kočarstvo smo v in ob mejnem pasu popolnoma odpravili.

S tem so bile ustvarjene predpostavke za izdelavo preselitvenega načrta. Žal je Oddelek IV (kmetijstvo) zamujal s cenitvami obratov, ki naj bi bili ukinjeni, in cenitvami nadomestnih obratov. Nastopile so namreč velike težave, ker je bilo zemljiškoknjižne in katastrske dokumente, ki se povečini nahajajo v Ljubljanski provinci, možno pridobiti le ob časovnem zamiku in ker zaradi istočasne preselitve v staro okrožje ni bilo moč dodeliti potrebnega števila cenilcev. Da zaradi nastale zamude štirih tednov ne bi ogrozili izvedbe celotne operacije, sem moral sprejeti odločitev, da se izpraznitev mejnega pasu pospešeno izvaja po dveh odsekih hkrati.

Na pobudo SS-Gruppenführerja Rösenerja je motorizirani oddelek rezervnega policijskega bataljona 181 (Kranj) proti zagotovitvi potrebnega goriva dal na razpolago za preselitev potrebna vozila, poveljnik redarstvene (BdO) pa policijsko varnost, v kolikor bi bilo le-to potrebno angažirati v posameznih primerih.

Ob pogovoru z deželnim svetnikom dr. Friedlom kot zastopnikom šefa Civilne uprave v Celovcu 27.4.42 je bilo ugotovljeno, da izpraznitev mejnega pasu in uvodoma omenjeni drugi ukrepi v svojem bistvu sodijo med naloge šefa civilne uprave in da mora le-ta poskrbeti med drugim tudi za zagotovitev za to potrebnih sredstev; v okviru tega pogovora je bilo preko RV-referenta vladnega svetnika dr. Schwalba zagotovljeno gorivo, potrebno za preselitev.

Potem je bil izdelan izvedbeni načrt; predvideval je, da bo mejni pas v celotni dolžini razdeljen v 7 enako pomembnih odsekov, ki sovpadajo z občinskimi mejami. Da bi preprečili tihotapstvo in druge vplive, izvedba ni potekala v prostorskem in časovnem zaporedju, temveč v določenem redosledu, ki je temeljil tudi na drugih vidikih (najprej na območjih kjer je dejavnost banditov manj prisotna, prostorsko za šolanje sodelavcev lažje obvladljivi odseki itd.). Celoten 123 km dolg pas je bil razdeljen v odseke A do G, ki so bili predvidene za izpraznitev po naslednjem vrstnem redu:

1. Odsek A (občina Žiri) in D (občini Trata in Črni vrh). Začetek 7.5.1942
2. Odsek C (občina Sorica) in E (občina Medvode, Šentvid ob Savi, Črna vas in Dol). Začetek 11.5.42
3. Odsek G (občina Šmartno pri Litiji). Začetek 14.5.42
4. Odsek B (občina Oslica). Začetek 18.5.42
5. Odsek F (občina Trebeljevo). Začetek 21.5.42

Nato sledi izdelava seznama »preseljencev« po občinah, ki bodo s policijskimi tovornjaki prepeljani na posestva na Gorenjskem ob natančni določitvi kraja in časa nakladanja selitvenega blaga ob dolinski cesti in njegovega prekladanja na novi lokaciji; nadalje sezname »preseljencev« po občinah, prav tako z natančno navedbo začetka preselitve in novega bivališča. Seveda so bile iz razumljivih razlogov vključene vprege, v kolikor je bilo to sploh možno. Končno so bile sestavljeni sezname objektov za rušenje, ki pa so bili pogojno ohranjeni, da bi na kraju samem lahko preverili, če za to obstajajo pogoji.

Z Glavnim oddelkom IV (kmetijstvo) državnega komisarja za utrjevanje nemštva in okrožnimi kmetovalci je bilo dogovorjeno, da za prevzem in oskrba preseljencev poskrbijo v trenutku, ko je selitveno blago dotičnih oseb razloženo v ciljnem kraju; nadalje je bilo odrejeno, da preseljenci vso gonjeno živino (govedo, prašiče, ovce, koze) pustijo pri sosedih v okolici njihovih starih bivališč z 10-dnevno zalogo krme, da bi organi kmetovalcev po zaključku zadeve lahko v miru smotrno odločali, saj se je v večini primerov kvalitetna živina nahajala na konfisciranih obratih in smo se tako lahko izognili negospodarnemu gonjenju živine ob visokih izgubah.

Devizni službi na Dunaju smo poslali v vidiranje sezname selitvenega blaga tistih preseljencev, ki so odšli v italijanske province.

Nato je bil odposlan drugi in zadnji dopis občinskim komisarjem; v njem je bila na kratko pojasnjena razlika med obema kategorijama preseljencev (Umsiedler in Umzügler). Ob predložitvi seznamov obeh kategorij preseljencev (Umsiedler in Umzügler) smo jih zadolžili za objavo naslednjih navodil in nadzor nad njihovim sktriktним izvajanjem:

- 1) Izvajanje na občinskem območju se začne dne ... ob ... uri. Pred tem se ne sme samovoljno izvajati niti delne niti popolne naselitve.
- 2) Preseljenci morajo svojo gonjeno živino skupaj z 10-dnevno zalogo krme pustiti pri sosedih
(občinskemu komisarju na seznamu preseljencev iz razumljivih razlogov ni bil naveden nov kraj naselitve).
- 3) Kdor se bo ukvarjal s tihotapstvom, veriženjem ali sicer deloval v nasprotju z navodili, lahko računa z najstrožjimi posledicami.
- 4) Dan pred objavo začetka preselitve v občini se bo pri občinskemu komisarju javila predhodnica (Vorkommando), ki bo uredila podrobnosti glede izvedbe.

To prehodnico sem vedno vodil sam in usmerjal delavce in vprege (glede na čas, kraj in število); zadevni odsek je bil razdeljen v potrebno število pododsekov, katerih delo je vodil eden od mojih sodelavcev; temu sem vedno dodelil moža iz občine, ki ga je imenoval občinski komisar in ki je poznal kraj in problematiko; kajti objekti so pogosto ležali kilometre narazen, skriti v gozdnatih višinskih predelih. Pri tem je bilo potrebno določiti kraj za javljanje in bivališče mojih sodelavcev – šlo je za vse prej kot lahko in nepomembno zadevo, pri čemer je tako kot v mnogih drugih zadevah zajejno pomagala Carinska mejna zaščita.

Tako je bilo zagotovljeno učinkovito vodstvo celotne operacije, delavcev in vpreg kakor tudi izmen.

Poveljniku redarstvene policije (BdO), poveljujočemu varnostne policije (SIPO) in varnostne službe (SD), okrožnim vodjem, deželnim svetnikom, okrajnim komisarjem so bili prav tako dostavljeni zgoraj omenjeni sezname skupaj z zemljevidom mejnega pasu in časovno tabelo, iz katere je bilo moč nedvoumno razbrati natančen potek v vsakem kraju in angažiranje vseh sodelujočih služb. Moji sodelavci so dobili prav tako mapo z vsemi dokumenti in natačnim službenim navodilom; poleg tega je bil za posamezne termine vedno dogovorjen kraj za javljanje, kjer sem bil dosegljiv; kajti moja prisotnost je bila na določenih točkah vedno znova potrebna; včasih je bilo potrebno odpraviti trenja, ko je vojska zahtevala za preselitev določene vprege zase, drugič so hotele policijske patrulje delavce, ki so bili določeni za rušenje, uporabiti za podiranje dreves itd.

Ob nenehnem sodelovanju s sodelavci mojega oddelka, ki so pogosto delali med svojim opoldanskim in večernim počitkom, ob nedeljah in praznikih, so bile izvedene vse priprave za to, da je operacija lahko potekala z izredno natančnostjo.

6.5.42 smo se o poteku operacije pogovorili z župani Sorice, Trate in Črnega vrha, že zvečer pa so bili sodelavci angažirani kot vodje pododsekov.

Da bi nadoknadili zamude pri Oddelku IV (kmetijstvo) glede cenitve nepremičnin, smo se morali lotiti dveh odsekov istočasno. Za zasedbo pododseka mi je dal vodja za preselitev Ljubljana inž. Koch (izpostava Bled državnega komisarja za utrjevanje nemštva) na razpolago iz preselitvenega taborišča najprej 3, nato 5 izkušenih mož, ki so obvladali tudi slovenski jezik.

7.5.1942 se je ob 7. uri zjutraj začela selitev v mejnem pasu na dveh mestih (odseka A in D) v celotni dolžini 34 km. Policijski tovarnjaki so prišli do sekunde točno. Celotna selitev je bila končana v večini primerov že opoldne, na težkih terenih zvečer, le v dveh primerih šele popoldne naslednjega dne.

Ker je šlo v obeh odsekih pri nekaterih primerih za zelo velike objekte (med njimi veliki hlevi v težkimi železobetonskimi oboki na kamnitih stebrih, je bilo potrebno delati tudi v nedeljo; upoštevanje te okoliščine se je pri načrtovanju obneslo odlično; to nedeljo (10.5.42) je bilo na delu v obeh odsekih več kot 500 mož, medtem ko so bili po popoldanskem načrtno izvedenem šolanju in pogovoru vseh vodij pododsekov – pri tem so izmenjali izkušnje in dopolnili službena navodila – preostali možje zvečer prepeljani na nove pododseke C in E. Pri rušenju objektov

v Črnem vrhu se je pokazalo, da deželni gradbeni bataljon wehrmachta kljub javni objavi ni seznanjen z operacijo in da bi potreboval nekaj izpraznjenih objektov za nastanitev svojega moštva; enako v Sorici glede nastanitve gozdarskih delavcev za podiranje dreves v mejnem pasu. Smotrno in hitro je bila po intervenciji stalnega zastopnika višjega vodje SS in policije v zadevi mejnega pasu majorja d. Sch. Krögerja zadeva razrešena v tem smislu, da bodo službe, ki si prizadevajo za prehodno uporabo izpraznjenih objektov, meni podale izjavo, s katero prevzamejo obvezo, da bodo te objekte porušile, kakor hitro jih ne bodo več potrebovale, in uporabni material dale na razpolago lastnikom, v kolikor se bodo ti še nahajali na tem področju, v nasprotnem primeru pa občinskim komisarjem. Ko so bili pri preselitvi nekega velikega posestva ob meji na 500 m oddaljeni na italijanskem območju ležeči vzpetini opaženi banditi, ki so bili oboroženi s strojnicami in puškami ter z daljnogledi opazovali početje, je obstajala bojazen, da se bodo ponoči poskušali polastiti številne živine. Zato smo morali policijo in carinsko mejno zaščito zaprositi za zaščito. To so nudili takoj in v zadostnem številu, tako, da nismo utrpeli nobene škode. Posebej moramo izpostaviti natančno delo občinskega sekretarja v Tratah in celotno delo županov v Črnem vrhu in Tratah. Čeprav so se v teh dneh južno od Črnega vrha na italijanskem območju odvijali težki boji z banditi in so bile zato potrebne močne sile na meji, ki so jih zagotovile policija, carinska mejna zaščita in wehrmacht, je bilo začeto delo izvedeno in ob brezhibnem sodelovanju poveljstev in mojih vodij pododsekov najdena sredstva, da smo kljub zasedbi območja pri rušenju lahko še naprej zaposlovali več sto delavcev.

Objekti (npr. kozolci župnika v Polhovem Gradcu), ki so pripadali posestnikom onstran meje, smo po kratkem postopku porušili in dostavili na mejo; preko posrednikov smo lastnike pozvali, naj tam poberejo svoje stvari.

Dela v obeh odsekih so bila končana do večera 11.5.42, preseljenih je bilo 132 ljudi, 50 objektov je bilo porušениh.

11.5.42 ob 7. uri zjutraj se je začela izpraznitev v odsekih C (občina Žiri) in E (občina Medvode, Šentvid ob Savi, Črni vrh in Dol) v skupni dolžini 37 km.

Medtem ko so priprave in skorajda samostojna izvedba občinskega komisarja v Črnem vrhu v vsakem pogledu potekale brezhibno, pa je bilo preseljevanje v Šentvidu težavno. Obrobnega naselja Poljane, ki leži tik ob meji, nismo preselili pod pogojem, da se vsak hišni posestnik zaveže, da bo hišo prodal Višjemu finančnemu uradu v Gradcu, kakor hitro se bo to od njega zahtevalo; tako je ostala le v delu kraja Podgore vrsta objektov za rušenje. Ker so bili v Šentvidu ob Savi vsi zelo zaposleni, je občinski komisar lahko zbral le malo ljudi, čeprav bi morali prav tam – tako rekoč vsem Ljubljancanom na oče – poskrbeti za to, da bi bila operacija izvedena še posebej vzorno.

Zahtev, naj zaradi del zbere tudi ljudi iz ostalih delov Šentvida ob Savi, občinski komisar ni izpolnil. Po intervenciji pri deželnemu svetniku v Kranju je prišlo namesto prejšnjih 13 sedaj 9 delavcev na delo, polovica že zelo starih, druga polovica pa z zdravniškim spričevalom o delovni nesposobnosti. Zato sem se odločil, da bom zaprosil župana iz Medvod in Smlednika za razpoložljive delavce; v dveh dneh in pol so policijski tovornjaki pripeljali iz teh občin skupaj 90 mož na delo.

Posebej je treba omeniti vzorno organizacijo preselitve in rušenja v občini Žiri, ki se je tako močno razlikovala od stanja v Šentvidu ob Savi; tudi v občini Dol je bilo angažiranje delovne sile odlično organizirano. Težave so nastopile v Črni vasi in Dolu zato, ker preseljencev, ki so imeli z naše strani dovoljenje, italijanska stran sprva ni pustila prečkati meje, poleg tega pa v nekaterih primerih tudi zato, ker je Devizni urad na Dunaju izbrisal iz seznama selitveno blago dotičnih preseljencev. Šele po vztrajnem dopisovanju sem dosegel, da so odpravili vse te izbrise.

Edina nesreča se je zgodila pri delih v Šentvidu ob Savi (huda poškodba zaradi padca s strehe).

V obeh odsekih je bilo skupaj preseljenih 139 oseb in porušenih 68 objektov.

14.5.42 smo začeli z deli v odseku G (občina Šmartno pri Litiji) v dolžini 15 km in na težkem terenu. Ker so različni begunci onstran meje grozili delavcem pri rušenju, smo na dveh mestih morali zaprositi za varstvo policije, ki je takoj intervenirala in preprečila vsak nadaljnji incident.

Zaradi brzjojava iz Bleda, ki je bil namenjen občinskemu uradu Šmartno v Tuhinjski dolini in je zaradi običajnih razmer, ki vladajo pri pošti, poslan v Šmartno pri Litiji, je nastal nesporazum; v telegramu je bila preselitev v Šmartno v Tuhinjski dolini odpovedana; to odpoved so slovenski uslužbenci v Šmartnem pri Litiji razumeli tako, da celotna izpraznitev mejnega pasu do prejema nadaljnjih navodil odpade; za to vest sem zvedel pol ure po dostavi telegrama na poštni urad Šmartno pri Litiji, in sicer v 7 km oddaljenem kraju.

Iz zaselka Osredok so po ostri hišni preiskavi prejšnji večer pobegnile še 3 družine.

Skupno je bilo v tem odseku preseljeno 67 oseb in porušeno 67 objektov.

18.5.42 ob 7. uri zjutraj se je začelo praznjenje odseka B (občina Oslica), ki se razprostira na 19 km dolgem, zelo težavnem terenu vzdolž meje. Tudi tu so dela, ki jih je občinski komisar delo dobro pripravil, potekala v redu.

Preseljenih je bilo 124 oseb in porušenih 42 objektov.

20.5.42 sem se v skladu z načrtom napotil na uvodne pogovore Trebeljevo, da bi pripravil praznjenje odseka F v dolžini 18 km na izredno težkem terenu. Na pot sem vzel s seboj okrajnega komisarja iz Šmartna pri Litiji z nekaj možmi carinske mejne zaščite, ki je bil zaprosil pa okrepitev zaradi vpada banditov. Toda že na pol poti smo se znašli v ognju, tako da nam ni preostalo nič drugega, kot da smo naložili že ranjene osebe in do nadaljnjega odložili izpraznitev tega odseka.

Šele 2.6.42 so bile razmere takšne, da smo lahko začeli s izpraznitvijo, ki je bilo ob angažiranju vseh sil končano v nedeljo zvečer 7.6.42. Prav tukaj so bile razmere v vseh ozirih izredno težavne, saj je bilo potrebno delavce pod velikim pritiskom privedi iz najbolj oddaljenih zaselkov občine (oddaljenih 3 in 4 ure) in so se naloge gradbenega bataljona in podiranja dreves vseskozi prekrivale z mojimi nalogami; razen najdenih banditskih predmetov za opazovanje v zapuščenih hišah in ostre municije v drugih objektih je delo ob premagovanju izredno velikih težav potekalo brez incidenta.

Nekaj družinam, ki so naknadno zaprosile, da bi zaradi sorodnikov odšle v Ljubljansko provinco, sem to nemudoma dovolil.

Preseljenih je bilo 100 oseb in porušenih 60 objektov.

Naloga je bila tako izvedena popolnoma po načrtu in natančno.

Sestaviti je potrebo še sezname novih bivališč in evidentirati ostale okoliščine pri preseljencih ter izdelati izvlečke iz obravnavnih zapisnikov za deželne svetnike; iz upravnotehničnih razlogov naj sedaj deželni svetniki glede izročitve zemljske posesti, hiš, objektov in drugih posestnih pravic, ki je bila že izvršena na podlagi med razpravami sprejetih odločitev in dogovorov in glede katere ni bila vložena nobena pritožba, dekretirajo odločbe o razlastitvi. V ta namen se dajo deželnim svetnikom na razpolago ostali dokumenti (cenilni izvidi opuščeni in na novo dodeljenih posestev, pripadajoči zemljiškknjižni izpisi in zemljiškolastniške pole), ki jih je gospod Schmidt (izpostava Bled državnega komisarja za utrjevanje nemštva) s svojimi sodelavci izdelal z izredno spretnostjo in prizadevnostjo. Pri tem je potrebno upoštevati, da so bili ti dokumenti pridobljeni skoraj izključno na sodiščih in katastrskih uradih Ljubljanske province v posebnih okoliščinah in po posebnih zvezah – delo, ki ga znajo ceniti le strokovnjaki, ki natančno poznajo vse s tem povezane težave.

S tem smo upoštevali napotilo šefa civilne uprave z dne 26.5.42, št. S.K.4177 in deželnim svetnikom omogočili, da v najkrajšem času izplačajo odškodninske zneske.

Posebna zahvala velja vsem službam in predstavnikom carinske mejne zaščite, ki so z vsestransko pomočjo in podporo bistveno prispevali k nemotenemu poteku, prav tako zaščitnim enotam varnostne policije, zlasti poveljniku rezervnega policijskega bataljona 1818 Kranj, majorju Kernbachu in njegovemu vodji transportne enote stotniku d. Sch. Scherju, enako njegovim možem, ki so se vseskozi odlikovali z izredno točnostjo in nam razumevajoče pomagali v vseh pogosto težkih situacijah ter s svojo pripravljenostjo nuditi pomoč preseljencem odločilno prispevali k temu, da smo operacijo izvedli v časovnih okvirjih.

Povzetek operacije:

- 1) Preseljeni so bili: posestva objekti osebe
 - a) ob odstranitvi objektov in ohranitvi in ohranitvi zemljišč 19 70 11
 - b) ob dodelitvi nadomestnih posestev na Gorenjskem 38 141 281
 - c) ob odstranitvi objektov in zemljišč brez nadomestila 23 59 94
 - d) brez nadomestila – v Italijo 10 32 51
- 2) Porušeni so bili objekti:
 - a) pobeglih 22 99 45
 - b) cerkve, kapelice 4

Skupno 112 405 590

=====

Do političnega vznemirjenja celokupnega prebivalstva Gorenjske zaradi izpraznjenja ni prišlo; priprave, ki so zahtevale 58 dni intenzivnega dela, so se izkazale za smotne in zadostne; pri le-teh sta bila ves čas pristotna dva sodelavca, občasno do 6 sodelavcev in sodelavk mojega oddelka. Razen dveh načrtov, ki sta vsebovala nujno potrebne sezname in popise, je bila korespondenca omejeno na dva dopisa občinam in še nekaj drugih, naslovljenih na sodelujoče službe. Ob stalnem sodelovanju treh sodelavcev mojega oddelka in do 5 sodelavcev skupine inž. Kocha (dva tedna dolgo) in uporabi enega osebnega avtomobila skupaj z šoferjem (izpostava Bled državnega komisarja za utrjevanje nemštva) je bilo izvedenih:

*30 voženj s tovornjaki
2056 voženj z vprego
6717 delovnih izmen*

In tako je bilo

v 21 dneh

preseljenih 590 oseb in

odstranjenih 405 objektov ob ohranitvi uporabnega materiala

Angažiranost vseh uslužbencev in predanost sodelavcev sta omogočili, da je bilo delo opravljeno.

Bled 13.6.1942

Za pravilnost prepisa odgovarja podpis dipl.inž. Nimpfer

- Weimann*
- RFSS = Reichsführer SS*
- RKF = Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums*
- CdZ = Chef der Zivilverwaltung*
- SIPO = Sicherheitspolizei*
- SD = Sicherheitsdienst*
- Pg. = Parteigenosse*
- BdO = Befehlshaber der Ordnungspolizei*
- Kommissar f. d. F. d. V. = Kommissar für die Festigung deutschen Volkstums*
- Major d. Sch. ???*
- RV-Referent ???*

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana (SI AS)

SI AS 1626: Pooblaščenec državnega komisarja za utrjevanje nemštva, Urad Radovljica

SI AS 1790: Okrajno glavarstvo Črnomelj

Geografski inštitut Antona Melika Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Ljubljana (GIAM ZRC SAZU)

Deutsche Heereskarte. 1:25.000, Nr. 11-3-d, 11-4-c, Ljubljana (Leibach), OKH, Berlin 1943.

Deutsche Heereskarte. Karte des Nordwestbalkan 1: 50.000, Blat Nr. 38/1 Fiume. Berlin:

Oberkommando des Heeres, Generalstab des Heeres, 1943. Zemljepisni muzej.

Deutsche Heereskarte. Karte des Nordwestbalkan 1 : 50.000, Blat Nr. 27/1 Krško. Berlin:

Oberkommando des Heeres, Chef des Kriegskarten und Vermessungswesen, 1943.

[hrani: Zemljepisni muzej Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU]

Magyar Nemzeti Levéltár

MNL - Magyar Nemzeti Levéltár, Budimpešta

MOL, K-64. 93. csomó, 1941. 67. tétel, horvát-magyar viszony.

Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Berlin (PA AA)

PA AA: BArch R 49/2953: Die Umsiedlung der Deutschen aus der Provinz Laibach.

Centre des Archives diplomatiques de Nantes

CADN (Ministère des affaires étrangères et du développement international, Les archives diplomatiques, Centre des Archives diplomatiques de Nantes), Représentations diplomatiques et consulaires: Consulat de France à Trieste (1769–1941); Représentations de la France dans les organisations et les commissions internationales: *Commissions de délimitation des frontières issues de la Première Guerre mondiale (1919–1936) – Commissions de délimitation des frontières en Europe, 1917–1927, 1935–1936; Frontières hungaro-yougoslave, bulgare-yougoslave, albano-yougoslave, austro-yougoslave, austro-italienne.*

CADN, Ambassade Vienne, t.e. 730, PO/1, 628, *Le Délégué de la République Française auprès de la commission de Plébiscite de Klagenfurt a M. Millerand, Président du Conseil Ministre des Affaires Etrangères. Klagenfurt/Celovec, le 20. Août 192. La situation dans la zone I(A) du Plébiscite.*

Objavljeni viri

- Deutsch-kroatischer Staatsvertrag über die Festlegung der gemeinsamen Grenze. Zagreb, den 13. Mai 1941. V: *Međunarodni ugovori 1941*. Zagreb: Ministarstvo vanjskih poslova Nezavisna država Hrvatska, 1941, 25–27.
- Juhász, Gyula (szerk.): *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához, 1936–1945. 5: Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig, 1940–1941*. Budapest: Akadémiai Kiado, 1982.
- Liptai, Ervin (szerk.): *Horthy-Magyarország részvétele Jugoszlávia megtámadásában és megszállásában 1941–1945*. Budapest: Zrínyi Katonai Kiadó, 1986.
- Ugovor o određivanju granica između Kraljevine Hrvatske in Kraljevine Italije. V: *Međunarodni ugovori 1941*. Zagreb: Ministarstvo vanjskih poslova Nezavisna država Hrvatska, 1941, 49–51.
- Zapisnik Lorković-Kasche o granici kod Bregane. V: *Međunarodni ugovori 1941*. Zagreb: Ministarstvo vanjskih poslova Nezavisna država Hrvatska, 1941, 95.

Časopisni viri

- Deputacija iz Štrigove pri dr. Kulovcu. *Věčerník*, 7. marec 1941, 5.
- Doma in po svetu. *Trgovski list*, 3. marec 1941, 4.
- Hrvatsko-slovenski odnošaji. *Slovenec*, 11. januar 1941, 2.
- Občini Štrigova in Razkrižje pod Madžarsko. *Slovenski dom*, 25. junij 1941, 2.
- Podaljšanje avtobusne proge iz Ljutomera v Štrigovo. *Jutro*, 9. januar 1941, 3.

Spletni viri

- Albania - Declaration concerning the Protection of Minorities in Albania*. Geneva, October 2, 1921, League of Nations Treaty Series. <http://www.worldlii.org/int/other/LNTSer/1922/51.html>, (Dostopano: marec 2019)
- Alojz Grah, *Kučnica*, <https://youtu.be/nFD1OIz7E6o> (Dostopano: februar 2021)
- Alojz Grah, Jože Gombac, *Gerlinci (Mama je hodila v štiri osnovne šole)*, https://youtu.be/Iy-n2JrIC_k (Dostopano: marec 2019).
- Ana Hočevar, *Okupacijska meja v Krmelju*. <https://youtu.be/0ayqwfMx9lg> (Dostopano februar 2021)
- Anton Stipanič, *Vinceremo, videt čemo*. https://youtu.be/dmSKMLqAF_s (Dostopano februar 2020)
- Anton Štih, *Čelade so uporabljali za zajemanje gnojnice*. <https://youtu.be/lpl1kRYnDwM> (Dostop februar 2021)
- Attila Kovács, *Fikšinci, Kramarovci, Ocinje, Serdica*, <https://youtu.be/OvaoqlBWRp8> (Dostopano: marec 2019).
- Blaž Štangelj, *O italijanskem in nemškem utrjevanju meje pod Gorjanci*, <https://youtu.be/Nrki-KXsGVRk> (Dostopano: marec 2019).
- Bojan Balkovec, *Most čet Savo pri Lazah*. https://youtu.be/rd2mwZ_BrL4 (Dostopano: februar 2021)

- Bojan Balkovec, *Y tromejnik*. https://youtu.be/p-jd_lyLrQg (Dostopano: februar 2021)
- Božo Repe, *Nekdanja tromeja med NHD Nemčijo in Madžarsko*. <https://youtu.be/pfiB1g-kGAs> (Dostopano: februar 2021)
- Božo Repe, *Tromeja med Slovenijo, Hrvaško in Madžarsko*. <https://youtu.be/THnmmDSH7ww> (Dostop februar 2021)
- Branko Mikša, https://youtu.be/54MFxFO_wyQ (Dostopano februar 2021)
- Children of the Border*. <https://youtu.be/0NZp3PfVdTQ> (Dostopano: marec 2019).
- De Groot, Michael. *Building the New Order: 1938–1945*. Spatial History Lab: <https://web.stanford.edu/group/spatialhistory/cgi-bin/site/pub.php?id=51#footnote-23> (Dostopano: marec 2020)
- Eva Kovič, *Švercal je cigarete za partizane*. <https://youtu.be/M6n3DhWjxdU> (Dostopano: februar 2021)
- Eva in Josip Kovič, *Obmejna postaja Lazze*. <https://youtu.be/PEbJr7eV8V8> (Dostopano: februar 2021)
- Facebook: *Projekt okupacijske meje, prispevek o Nemški cesti*: <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/posts/2313451612227598> (Dostopano: februar 2020).
- Facebook: *Projekt okupacijske meje*. <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/> (Dostopano: februar 2020)
- Franc Zepuhar, *Kapitulacija Italije*. <https://youtu.be/q99ahOj7QJg> (Dostopano: marec 2020)
- Frančiška Tahija, *Župnik je pri maši objavil, koliko jih je umrlo na Rabu*. <https://youtu.be/yehSG-t7Yvps> (Dostopano: marec 2020)
- Gabre Bogdanovič, *Še danes obžalujejo*. <https://youtu.be/jCP2TTePVvo> (Dostopano: marec 2020)
- Institut für Zeitgeschichte München–Berlin <https://www.ifz-muenchen.de/archiv/zs/zs-2066.pdf> (Dostopano: februar 2020)
- Italijansko-slovenska meja od Rapalla, prek Osima do danes (1920–2020)*, https://youtu.be/LcnrwM_xr5c8 (Dostopano: februar 2021)
- Ivana Tratar, *Samo, da smo prišli domov*. <https://youtu.be/8nBh7nMivck> (Dostopano: februar 2020)
- Ivica Žnidaršič, *Rasno so nas pregledali, nato so nas 3. 11. 1941 izgnali*, <https://youtu.be/OTrOmyLaEsA> (Dostopano: februar 2020)
- Jackson, Robert H. in Mark W. Zacher. *The Territorial Covenant: International Society and the Stabilization of Boundries*. Vancouver: University of British Columbia, 3. citeseerx.ist.psu.edu/http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.615.1864&rep=rep1&ctype=pdf (Dostopano: februar 2020)
- Janko Goleš, *Meja nam je koristila*. <https://youtu.be/B9ejRZckQ0U> (Dostopano: marec 2020)
- Jože Vidič, *Otrok iz taborišča Sarvar*. <https://youtu.be/CzUeSZHmLDO> (Dostopano: februar 2021)
- Jožef Klepec, *Žide so okradli na Kolpi*, https://youtu.be/dio_y0OITPY (Dostopano: februar 2020)
- Katica Adlešič, Marija Kordež, *Adlešiče so izropali in požgali*, <https://youtu.be/07o0UM0hbbY> (Dostopano: marec 2020).
- Ljudmila Gramc, *Djevojka Tita ubila*. <https://youtu.be/tU2RsbYviCk> (Dostopano: februar 2020)
- Ljudmila Gramc, *Izgnali so nas v Šlezijo*. <https://youtu.be/fAoIwC9LMVs> (Dostopano: februar 2020)
- Lojze Rutar, *Za njih je bil program dober, za ostale pa slab, poguben*. <https://youtu.be/wvXq4Hxn-KZY> (Dostopano: februar 2020)

- Marija Jelenčič, *Prasica vojska*, <https://youtu.be/-QrbQ9Y1MhA> (Dostopano: februar 2021)
- Marija Jesenko, *Podirat al pa šus*, <https://youtu.be/PU3FUbhUy9k> (Dostopano: februar 2020)
- Marija Koležnik, *Nemški oficir je nad ustaši skričal, da so nas pustili pri miru*, https://youtu.be/ILFQUO_aY68 (Dostopano: marec 2020).
- Mario Sandreli, *Sami so si morali kopati grob in pri tem peti*, <https://youtu.be/O9wbL5GWAko> (Dostopano: februar 2021)
- Matija Zorn, Peter Mikša, *Kje smo in kje so mejni kamni*, <https://youtu.be/gBS7eXYsPtE> (Dostopano: februar 2020)
- Mussolini, Benito. *Speech in Rome, March 26, 1939. To the Old Guard (On the 20th Anniversary of the Founding of the First Fascist Squad)*. Bibliotecafascista.blogspot.com: <http://bibliotecafascista.blogspot.com/2012/03/speech-in-rome-march-26-1939.html> (Dostopano: marec 2020)
- Okupacijske meje, <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/> Facebook profil projekta. (Dostopano: marec 2020)
- Okupacijske meje: <https://www.okupacijskemeje.si> spletna stran z razstavami in ostalimi rezultati projekta. (Dostopano: februar 2020)
- Paris Peace Conference, 1919*, New World Encyclopedia, http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Paris_Peace_Conference,_1919, (Dostopano: november 2019)
- Peter Mikša, *Mejnik na Šitni glavi*, <https://youtu.be/X6p46YnCJKO> (Dostopano: februar 2021).
- Peter Oblak, *Podzemni bunker Goli vrh*, <https://youtu.be/U9zb7xDBaW8> (Dostopano: februar 2021)
- Primary Documents - Treaty of Versailles: Articles 1-30 and Annex, First World War, <https://www.firstworldwar.com/source/versailles1-30.htm> (Dostopano: november 2019)
- Rudi Gaber, *Nacist je s škornjem določil mejo v Serdici*, https://youtu.be/j_1QrWi2Nbc (Dostopano: marec 2020)
- Stane Malovrh, *Butajnova*, <https://youtu.be/QHdpi8V04iQ> (Dostopano: marec 2020)
- Stanko Ivanušič, *Mejni kamen iz 17. stoletja*, <https://youtu.be/nrMxGNsb8uI> (Dostopano: februar 2021)
- Stanko Ivanušič, *Protestniki iz Razkrižja*, https://youtu.be/Y_NC5s7j8lQ (Dostopano: februar 2021)
- Stanko Kušljan, *Takrat hrvaška meja ni obstajala*, <https://youtu.be/1GJpgwA07qk> (Dostopano: marec 2020)
- Stanislaw Sierpowski, *Minorities in the System of the League of Nations*, <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/plain-content?id=256172>, (Dostopano: marec 2019)
- The Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Germany, the Protocol annexed thereto, the Agreement respecting the military occupation of the territories of the Rhine, and the Treaty between France and Great Britain respecting assistance to France in the event of unprovoked aggression by Germany. Signed at Versailles, June 28th, 1919, Archive <https://archive.org/details/treatyofpeacebe00alli/page/18> (Dostopano: november 2019)
- Treaty of Sevres/Protocol. https://en.wikisource.org/wiki/Treaty_of_S%C3%A8vres/Protocol (Dostopano: november 2019)
- Tromeja NDH, Nemčija Italija*, <https://youtu.be/42gnQkp7n3E> (Dostopano: februar 2021)
- Tromejnik*, https://facebook.com/story.php?story_fbid=1967256896847073&id=1964101180495978 (Dostopano: februar 2021)

- Valentin Hribar, *Levi breg Krke so izselili* <https://youtu.be/pwXRReBKdcmE> (Dostopano: februar 2020)
- Videoposnetki pri projektu Okupacijske meje*, https://sl.wikiversity.org/wiki/Videoposnetki_pri_projektu_Okupacijske_meje (Dostopano februar 2021)
- Vinceremo, videt čemo*, <https://youtu.be/Zu-GeZmV3EE>, (Dostopano februar 2021)
- Youtube predvajalni seznam Okupacijske meje* na kanalu Zgodovina.si https://www.youtube.com/playlist?list=PLRtNtrQJTHOwr9R_8Rgj1KXtJo1T7nB0o (Dostopano: marec 2021)
- Zapisnik O. J. Hale-ja*. <https://www.ifz-muenchen.de/archiv/zs/zs-2066.pdf> (Dostopano: marec 2020)

Zasebni arhiv

Dnevnik Slavice Moškon. Arhiv Marjan Ivan Moškon. Dnevnik je bil predan v hrambo in uporabo Božidarju Flajšmanu. Kopija dnevnika je bila predana tudi Dolenjskemu muzeju Novo mesto.

Literatura

- Ajlec, Kornelija, Matija Zorn in Peter Mikša. *Zapadna jugoslavenska granica u današnjoj Sloveniji od kraja Prvogoga do kraja Drugoga svjetskog rata*. Historijski zbornik, 1/2019, 91–97.
- Albert, Mathias. *On Boundaries, Territory and Postmodernity: An International Relations Perspective*. *Geopolitics* 1/1998, 53–68.
- Anderson, Benedict. *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma*, Ljubljana: SH, 1998.
- Anderson, James. The Shifting Stage of Politics: new Medieval and Postmodern Territorialities. *Environment and Planning D: Society and Space*, 2/1996, 133–153.
- Arad, Yitzhak. *The Operation Reinhard Death Camps: Belzec, Sobibor, Treblinka*. Bloomington: Indiana University Press, 1987, e-knjiga.
- Asquith, Herbert H., *Italy our ally: being an account of the visit to Italy*. London: T. F. Unwin Ltd., 1916.
- Avramovski, Živko. *Balkanska antanta*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1986.
- Bakić, Dragan. Milan Stojadinović, the Croat Question and the International Position of Yugoslavia, 1935–1939. *Acta Histriae*, 1/2018, 207–228.
- Biber, Dušan. *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1966.
- Bufon, Milan. »Ne vrag, le sosed bo mejak.« *Upravljanje integracijskih odnosov v obmejnih območjih*. Koper: Univerza na primorskem. ZRS, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2011.
- Bull, Hedley. *The Anarchical Society, A Study of Order in World Politics*. London: Palgrav, 1977.
- Case, Holly. Revisionism in Regional Perspective. V: Cattaruzza, Marina, Stefan Dyroff, Fieter Langewiesche (ur.). *Territorial Revisionism and the Allies of Germany in the Second World War*. London: Berghahn Books, 2015, 72–91.
- Cattaruzza, Marina. *Italy and Its Eastern Border, 1866–2016*. New York: Routledge, 2016.
- Ciano, Galeazzo. *Tajni arhivi grofa Ciana 1936–1942*. Zagreb: Zora, 1952.
- Ciano, Galeazzo. *Zaupni dnevnik grofa Ciana*. Maribor: Večer, 1960.
- Cornelius, Deborah S. *Hungary in World War II: Caught in the Cauldron*. New York: Fordham University Press, 2011.

- Crampton, Richard. *Eastern Europe in the Twentieth Century – and After*. London: Routledge, 1997.
- Crampton, Richard in Ben Crampton. *Atlas of Western Europe in the Twentieth Century*. London: Routledge, 1996.
- Čulinović, Ferdo. *Okupatorska podjela Jugoslavije*. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1970.
- Čulinović, Ferdo. *Slom stare Jugoslavije*. Zagreb: Školska knjiga, 1958.
- Dalby, Simon. Globalization or Global Apartheid? Boundries and Knowledge in Postmodern Times. *Geopolitics* 1/1998, 132–150.
- Davies, Norman. *White Eagle, Red star: The Polish–Soviet War 1919–1920 and »the Miracle on the Vistula«*. London: Pimlico, 2003.
- Deletant, Dennis. *Hitler's Forgotten Ally. Ion Antonescu and His Regime, Romania 1940–1944*. London: Palgrave Macmillan, 2006.
- Dimitrov, Vesselin. Bulgarian Neutrality: Domestic and International Perspectives. V: Wylie, Neville. *European Neutrals and Non-Belligerents during the Second World War*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, 192–216.
- Ferenc, Tone. *Aneksionistična in raznarodovalna politika okupatorjev v Sloveniji*. Zagreb: JAZU, 1972.
- Ferenc, Tone. *Fašisti brez krinke: dokumenti 1941–1942*. Maribor: Založba Obzorja, 1987.
- Ferenc, Tone. *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama od 1941 do 1945*. Ljubljana, Beograd: Partizanska knjiga, 1979.
- Ferenc, Tone. *Nacistična in raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*. Maribor: Knjižnica NOV in POS, 1968.
- Ferenc, Tone. *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. 1, Razkosanje in aneksionizem*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2006.
- Ferenc, Tone. *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. 2, Raznarodovanje*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2010.
- Ferenc, Tone. *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. 3, Nasilje in izkoriščanje gmotnih sil za potrebe okupatorskih držav*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, 2009.
- Ferenc, Tone. *Okupacijski sistemi v Sloveniji 1941 – 1945*. Ljubljana: RSS, 1963.
- Ferenc, Tone. Položaj slovenskega naroda ob okupaciji. *Sodobnost*, 8–9/1991, 855–860.
- Ferenc, Tone. *Systeme d'occupation des Nazis en Slovenie*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1963.
- Fink, Carole. German Revisionpolitik, 1919–1933. *Historical Papers/Communicationes historiquae*, 1/1986, 134–145.
- Giddens, Anthony. *The Nation-State and Violence*. London: Polity Press, 1987.
- Godeša, Bojan. Čas odločitev: katoliški tabor in začetek okupacije. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2011.
- Gooch, John. Mussolini's strategy, 1939–1943. *The Cambridge History of the Second World War*, 2015.
- Heffernan, Michael. *The Meaning of Europe: Geography and Geopolitics*. London: Arnold, 1998.
- Hinden, John in Thomas Lane. *The Baltic and the Outbreak of the Second World War*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- Hitler, Adolf. *Moj boj*. Celje: Mavrica, 2006.
- Hobsbawm, Eric. *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

- Hoensch Jörg K. *Geschichte Ungarns 1867–1983*. Stuttgart: Kohlhammer, 1984.
- Jonjić, Tomislav. *Hrvatska vanjska politika 1939.–1942*. Zagreb: Libar, 2000.
- Kaipert, Maria (ur.). *Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes 1871–1945*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2000.
- Kitchen, Martin. *British Policy towards the Soviet Union during the Second World War*. London: Palgrave Macmillan, 1986.
- Knippenberg H. in J. Markusse (ur.). *Nationalising and Denationalising European Border Regions, 1800–2000: Views from Geography and History*. Boston: Kluwer Academic, 1999
- Kovač, Patrik. *Odnos prema Međimurju i mađarska okupacija (1941–1945)*. Diplomski rad. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Filozofski fakultet, 2018.
- Koyano, Akira. The Concept of Borders or Frontiers, and their Geographical Locations in Ancient Egypt. *Bulletin of the Society for Near Eastern Studies in Japan*, 1/2001, 1–24.
- Kozlica, Kenan, Avbelj, Anja, Kocjan, Nika, Kraševc, Rok, Nedoh, Martin, Škofljanec Jagodic, Veronika. Analiza šolskih poročil o stanju šol 1941–1945 na Slovenskem, Retrospektive, I, II, št. 2–3, 99–124. <http://retrospektive-journal.org/revija/retrospektive-letnik-ii-stevilka-2-3/clanek/analiza-solskih-porocil-o-stanju-sol-v-casu-okupacije-1941%e2%88%921945-na-slovenskem>
- Liptai, Erwin. *Horthy-Magyarország részvétele Jugoszlávia megtámadásában és megszállásában 1941–1945*. Budapest: Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, 1986.
- Lipušček, Uroš. Ave Wilson: ZDA in prekranje Slovenije v Versaillesu 1919–1920. Ljubljana: Sophia, 2003.
- Lipušček, Uroš. *Sacro Egoismo. Slovenci v krempljih tajnega londonskega pakta 1915*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2012.
- Lovell, Julia. *The Great Wall. China Against the World 1000 BC–AD 2000*, New York: Grove Press, 2006.
- Macmillan, Margaret, *Paris 1919. Six months that Changed the World*, London: Random House, 2002.
- Mi vsi živeti ščemo : Prekmurje 1919 : okoliščine, dogajanje, posledice : zbornik prispevkov mednarodnega in interdisciplinarnega posveta na SAZU, Ljubljana, 29.–30. maj 2019 / Uredili: Peter Štih, Kornelija Ajlec, Attila Kovacs.
- Major, Mark Imre. *American Hungarian Relations 1918–1944*, Astor: Danubian Press, 1974.
- Mazower, Mark. *Hitler's Empire: How the Nazis Ruled Europe*. New York: Penguin Press, 2008.
- Miller, Marshall Lee. *Bulgaria during the Second World War*. Stanford: Stanford University Press, 1975.
- Milošević, Slobodan. Okupatorska podjela Jugoslavije 1941–1945. *Istorija 20. veka*, 1–2/1992, 125–144.
- Mithander, Conny, Juhn Sundholm, Maria Holmgren Troy (ur.). *Collective Traumas: Memories of War and Conflict in the 20th-Century Europe*. Bruselj: Peter Lang, 2007.
- Mojtahed-Zadeh, Pirouz. 'Boundry' in ancient Persian tradition of statehood. *GeoJournal*, 1-2/2005, 51–58.
- Murphy, Sean D. *Humanitarian Intervention: The United Nations in an Evolving World Order*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1996.
- O'Connor, Kevin. *The History of the Baltic States*. Westport: Greenwood Press, 2003.
- O'Dowd, Liam. The Changing Significance of European Borders. *Regional & Federal Studies*, 4/2002, 13–36.

- Orlow, Dietrich. *The Nazis in the Balkans: A Case Study of Totalitarian Politics*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1968.
- Paasi, Anssi. Region and Place: Regional Identity in Question. *Progress in Human Geography*, 4/2003, 475–485.
- Paasi, Anssi. *Territories, Boundaries and Consciousness: The Changing Geographies of the Finnish–Russian Border*. Chichester: Wiley, 1996.
- Paasi, Anssi. Boundaries as Social Processes: Territoriality in the World of Flows. Newman, David. (ur.). *Boundaries. Territory and Postmodernity*. London: Frank Cass, 1999, 69–89.
- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije, knjiga II. Narodnooslobodilački rat i revolucija 1941–1945*. Beograd: Nolit, 1988.
- Popescu, Gabriel. *Bordering and Ordering the Twenty-first Century*. Lanham: Maryland, 2012
- Rahten, Andrej, Dr. Ivan Schwegel in jadransko vprašanje na Pariški mirovni konferenci, *Acta Histriae*, 3(2010), str. 691–712.
- Rahten, Andrej, *Pozabljeni slovenski premier. Politična biografija dr. Janka Brejca (1869–1934)*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva družba, 2002.
- Repe, Božo, Matija Zorn, Kornelija Ajlec in Peter Mikša. *Mejni kamni, bodeča žica, stražni stolpi in minska polja. Življenje ob okupacijskih mejah v Sloveniji, 1941–1945*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2019.
- Repe, Božo. Diplomatsko razkosanje Slovenije med drugo svetovno vojno in določanje meja na terenu. *Zgodovinski časopis*, 1–2/2019, 158–192.
- Repe, Božo. *Mimo odprtih vrat: izbrani dokumenti o dejavnosti okupatorjevih sodelavcev na Slovenskem*. Ljubljana: Borec, 1988.
- Repe, Božo. *S puško in knjigo. Narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda 1941–1945*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2015.
- Ruggie, John Gerard. Territoriality and Beyond: Problematising Modernity in International Relations. *International Organization*, 1/1993, 139–174.
- Sahlins, Peter. *Boundaries: The Making of France and Spain in the Pyrenees*. Berkley: University of California Press, 1989.
- Seton-Watson, Robert William, Seton-Watson, Hugh, Boban, Ljubo, Gross, Mirjana, Krizman, Bogdan, Šepić, Dragovan (ur.), *R. W. Seton-Watson and Yugoslavs: correspondence 1906–1941 in 1918–1941*. London: British Academy, 1976.
- Seton-Watson, Robert William, *The Balkans, Italy and the Adriatic*. London: Nisbet & Co. Ltd., 1915.
- Seton-Watson, Robert William, *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy*. London: Constable & Co., 1911.
- Sluga, Glenda. *The problem of Trieste and the Italo-Yugoslav Border. Difference, Identity, and Sovereignty in Twentieth-Century Europe*. Albany: State University of New York Press, 2001.
- Stojković, Momir. *Balkanski ugovorni odnosi: 1876–1996: dvostrani i višestrani međunarodni ugovori i drugi diplomatski akti o državnim granicama, političkoj i vojnoj saradnji, verski i etničkim manjinama, knj. 2: 1919–1945*. Beograd: Službeni list SRJ, 1998.
- Stuhlpfarrer, Karl. *Die Operationszonen »Alpenvorland« und »adriatisches Küstenland« 1943–1945*. Dunaj: Hollinek, 1969.
- Taylor, Peter in Colin Flint. *Political Geography, World-Economy, Nation-State and Locality*. Harlow: Pearson, 2000.

- Taylor, Peter. The State as Container: Territoriality in the Modern World-System. *Progress in Human Geography*, 18/1994, 51–162.
- Terzić, Velimir. *Slom kraljevine Jugoslavije 1941. Uzroci i posledice poraza*, knj. I, Ljubljana: Partizanska knjiga, Beograd: Narodna knjiga, 1982.
- Toscano, Mario. *Le origini diplomatiche del Patto d'Acciaio*. Firenze: Sansoni, 1956.
- Troha, Nevenka (ur.). *Nasilje vojnih in povojnih dni*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2014.
- Van Creveld, Martin. *Hitler's Strategy 1940–1941: The Balkan Clue*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Verginella, Marta. *Meja drugim: primorsko vprašanje in slovenski spomin*. Ljubljana: Modrijan, 2009.
- Vincent, Andrew. *Theories of the State*. Oxford: Blackwell, 1991.
- Vodušek Starič, Jerca. »Dosje« *Mačkovišek*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1994.
- Vojna enciklopedija Jugoslavije*, knjiga IV, 1. izd., Beograd: Redakcija Vojne enciklopedije, 1961.
- Webb, Mike, *From Downing Street to the Trenches. First-hand Accounts from the Great War, 1914–1916*. Oxford: Bodleian Library, 2014.
- Wedekind, Michael. The Sword of Science: German Scholars and National Socialist Annexation Policy in Slovenia and Northern Italy. V: Haar, Ingo & Michael Fahlbusch (ur.) *German Scholars and Ethnic Cleansing, 1919–1945*. London: Berghahn Books, 2005, 110–138.
- Whittaker, C. R. *Roman Empire: A Social and Economic Study*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1994.
- Williams, John. Territorial Borders, toleration and the English School. *Review of International Studies*, 4/2002, 737–758.
- Zajc, Marko. *Kje se slovensko neha in hrvaško začne. Slovensko hrvaška meja v 19. in na začetku 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2006.
- Zupan, Vito. Modre deklishe oči za Paveliča. V: Kozak, Juš (ur.), *Slovenski zbornik 1945*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1945, 370–372.
- Župančič, Jože. *Zasavje v plamenih narodnoosvobodilne borbe. 1. del, leto 1941*. Litija: Zveza borcev, 1952.

Doktorska disertacija

- Füzesi, Julianna Christa Elisabeth. *Explaining irredentism: the case of Hungary and its transborder minorities in Romania and Slovakia*. Doktorska disertacija. London: London School of Economics and Political Science, 2006.

Viri in avtorstvo slikovnega gradiva

- Slika 1, Arhiv projekta Okupacijske meje, avtor fotografije Božo Repe.
- Slika 2, Arhiv projekta Okupacijske meje, © Geografski inštitut Antona Melika, avtorji zemljevida: Rok Ciglič, Manca Volk Bahun, Matija Zorn. Vir: Gabrič, Okupacijska uprava stran 182, GURS, Žorž, Varovanje rapalske meje.
- Slike 3–6, Slovenski šolski muzej, Dokumentacijska zbirka.
- Slika 7, avtorica Mateja Rihtaršič.

Slika 8, Avtorja Mateja Rihtaršič in Tomaž Nabergoj.

Slika 9, 10, in 11, Avtorja Mateja Rihtaršič in Miha Kosi.

Slika 12, Avtorja Mateja Rihtaršič in Boris Golec.

Slika 13, Avtorja Mateja Rihtaršič in Aleš Gabrič.

Slika 14, © Geografski inštitut Antona Melika, avtorja zemljevida Manca Volk Bahun in Matija Zorn.

Slika 15, Avtorja Mateja Rihtaršič in Aleš Gabrič.

Slika 16, Avtorja Mateja Rihtaršič in Aleš Gabrič.

Slika 17, https://sl.wikipedia.org/wiki/Rapalska_pogodba#/media/Slika:RS-bilanca.pn

Slika 18, https://en.wikipedia.org/wiki/German-occupied_Europe#/media/File:Europe_under_Nazi_domination.png

Slika 19, PA AA - Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Berlin.

Slika 20, PA AA - Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Berlin Pol XII Die Umsiedlung de Deutschen aus der Provinz Laibach mapa 8 (Italien)

Slika 21, PA AA - Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Berlin Pol XII Die Umsiedlung de Deutschen aus der Provinz Laibachm mapa 8 (Italien)

Slika 22, Arhiv projekta Okupacijske meje, © Geografski inštitut Antona Melika, avtorja zemljevida Rok Ciglič, Matija Zorn.

Slika 23, Arhiv projekta Okupacijske meje, © Geografski inštitut Antona Melika, avtorji zemljevida: Rok Ciglič, Manca Volk Bahun, Matija Zorn. Vir: Gabrič, Okupacijska uprava stran 182, GURS, Zorž, Varovanje rapalske meje.

Slika 24, PA AA - Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Berlin.

Slika 25, Dnevnik Slavice Moškon. Arhiv Marjan Ivan Moškon.

Slika 25, Fotografijo je skrivoma posnel Tine Bitenc, osebni arhiv Milena Zalokar.

Slika 27, Mestni muzej Idrija.

Slika 28, Osebni arhiv Matija Zorn.

Slika 29, Osebni arhiv Božo Repe.

Slika 30, Osebni arhiv Matija Zorn.

Slika 31, Arhiv projekta Okupacijske meje.

Slika 32, Slovenski planinski muzej.

Slika 33, Osebni arhiv Peter Mikša.

Slika 34, Slovenski planinski muzej.

Slika 35, Mestni muzej Idrija.

Slika 36, Avtorja Mateja Rihtaršič in Aleš Gabrič.

Slika 37, Muzej novejšje zgodovine Slovenije.

Slika 38, PA AA - Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Berlin.

Slika 39, Arhiv projekta Okupacijske meje, © Geografski inštitut Antona Melika, avtorica Manca Volk Bahun, Spezialkarte der Alpen – und Donau Reichgaur 1:75000, list Rohitsch und Drachenburg, Militärgeographisches institut, Dunaj 1943.

Slika 40, Hrvatsko državni arhiv, Ministarstvo spoljnih poslova NDH

Slika 41, Vir: arhiv projekta Okupacijske meje (zasebna zbirka Boža Kolarja).

Slika 42, Arhiv projekta Okupacijske meje, © Geografski inštitut Antona Melika, avtorja zemljevida Rok Ciglič in Matija Zorn.

- Slika 43, 44 in 45, Božo Repe, Mimo odprtih vrat. Izbrani dokumenti o dejavnosti okupatorjev in njihovih sodelavcev. Borec, Ljubljana 1988, str. 153–155.
- Slika 46, Arhiv Božidar Flajšman.
- Slika 47, Muzej novejšje zgodovine Slovenije.
- Slika 48, Arhiv projekta Okupacijske meje, © Geografski inštitut Antona Melika, avtorja zemljevida Rok Ciglič in Matija Zorn.
- Slika 49, Politisches Archiv des Auswärtigen Amts. Berlin, 1934–, R 105159, Pol. XII 39.
- Slika 50, Politisches Archiv. Auswärtiges Amt. Mikrofilm-Nr.: 105.128. R 29.663.
- Slika 51, Inštitut za narodnostna vprašanja, Enota Lendava.
- Slika 52, Pokrajinski muzej Murska Sobota.
- Slika 53, MOL-K--4 93 csomó1941 67 tétel horvát-magyar viszony.
- Slika 54, Osebni arhiv Darja Kerec.
- Slika 55, Arhiv projekta Okupacijske meje, © Geografski inštitut Antona Melika, avtorja zemljevida Rok Ciglič in Matija Zorn.
- Slika 56, Deutsche Heereskarte. Karte des Nordwestbalkan 1 : 50.000, Blat Nr. 27/1 Krško. Berlin: Oberkommando des Heeres, Chef des Kriegskarten und Vermessungswesen, 1943.
[hrani: Zemljepisni muzej Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU]
- Slika 57, 58 in 59, Arhiv projekta Okupacijske meje, avtor fotografije Božidar Flajšman.
- Slika 60, Arhiv projekta Okupacijske meje, avtor fotografije Božidar Flajšman.
- Slika 61, Arhiv projekta Okupacijske meje, avtor fotografije Božidar Flajšman.
- Slika 62, Muzej novejšje zgodovine Slovenije. Avtor fotografije Jakob Prešern.
- Slika 63, Osebni arhiv Milan Košir.
- Slika 64, Arhiv projekta Okupacijske meje, avtor fotografije Božidar Flajšman.
- Slika 65, Arhiv projekta Okupacijske meje, avtor fotografije Božidar Flajšman.
- Slika 66, Muzej novejšje zgodovine, avtor fotografije Jakob Prešern.
- Slika 67, Arhiv projekta Okupacijske meje, © Geografski inštitut Antona Melika, avtorja zemljevida Rok Ciglič in Matija Zorn. Deutsche Heereskarte. 1:25.000, Nr. 11-3-d, 11-4-c, Ljubljana (Leibach), OKH, Berlin 1943.
- Slika 68, Arhiv projekta Okupacijske meje, © Geografski inštitut Antona Melika, avtorji zemljevida Rok Ciglič, Matija Zorn, Bojan Balkovec, Božidar Flajšman, Blaž Štangelj.
- Slika 69, Arhiv projekta Okupacijske meje, © Geografski inštitut Antona Melika, avtorja zemljevida Rok Ciglič in Matija Zorn.

Summary: Slovenia Dismembered. Occupation borders during Second World War.

The present scientific monograph is based on the research study “Make This Country German ... Italian ... Hungarian ... Croatian! Role of Occupation Borders in the Denationalisation Policy and in the Lives of Slovene Population”, which is popularly called “Occupation Borders” and was financed by the Slovenian Research Agency. It is one of several monographs presenting the findings of a much talked-about historical and geographical study that also involved the setting up of six bilingual and one trilingual exhibition (they toured more than twenty venues at home and abroad; they are also accessible online). However, these exhibitions were not the only achievements of the project which was largely based on the so-called public history. During the research, using modern on-line tools and regularly publishing the research results, we created a network between researchers, various institutions engaged in the visual presentation of history (museums, libraries, galleries, etc.), educational institutions (mostly primary and secondary schools), local authorities, forestry services, the civil society (e.g. local organisations of the Union of the Associations for the Values of the National Liberation Movement of Slovenia) and, above all, with people in the field. Throughout the research, this mode of interaction forced us to present the scientific results also in a popular way that is intriguing visually and as regards content, and to present them in the forms and scope that have been adapted to modern online tools and, last but not least, to teaching. Thus, we published more than 300 documentary segments and interviews, and made one documentary film. The research was followed by close to 2000 regular followers on the Facebook profile Occupation Borders; individual views were somewhere between a few hundred and several thousand. The highest number of views so far was just under 17,000. The introductory section of the monograph gives a detailed explanation of how the research was conducted.

The monograph provides a general overview of events connected with occupation borders in Slovenia, whereas other monographs from the collection on occupation borders deal more thoroughly with individual occupation zones or with life along individual occupation borders.

The monograph puts events during World War II in the broader context of World War II in Yugoslavia and Europe; it opens with the historical development of borders in Slovenia from its settlement to the end of World War II. It also discusses border psychology and demonstrates how it is manifested in the case of Slovenia. The authors discuss the decisions on borders made in Slovenia during World War II at the highest diplomatic level and the associated international treaties founded on the principle of the *debellatio* of Yugoslavia; they describe the military conquest of the territory and the marking of the occupied area in the field, where conflicts between the occupying forces occasionally took place; the demarcation of specific borders based on the work of boundary commissions (or, where no commissions existed, based on arbitrary decisions made by local military commanders and officials) and the ways of fortifying the borders. From the field research conducted by the team, the authors attempt to extract the common characteristics and the differences between individual borders and individual occupation border regimes.

Based on the results of the research on occupation borders and previous historical studies that dealt with occupation borders, the monograph presents a historical outline of how the occupation borders influenced the lives and fates of Slovenes. In Slovenia, one of the five different borderlands and borders can be reached on foot in a few hours at most, without much effort. These borderlands and borders have left an indelible mark on the lives of the wartime and post-war generation; however, they are now remembered only by the older population. These borders were: the border between Germany and Hungary; the border between Hungary and the NDH; the border between Germany and the NDH; the border between Italy and Germany; the border between Italy and the NDH. Despite the formal annexation of the so-called Province of Ljubljana to Italy, the so-called Rapallo Border was preserved, which separated Littoral Slovenes from the rest. Ljubljana, the capital of Slovenia, thus became a border town. Most of it was located in the Italian occupation zone, while at the eastern and western edge it formed a part of the German occupation zone. It was enclosed by barbed wire, minefields, watch towers, bunkers (the ring, over thirty kilometres long, is now a memorial trail). The occupying forces similarly enclosed at least eight other towns and areas by barbed wire and, of course, all the borders. During World War II the territory of Slovenia looked like a concentration camp. The total length of all the occupation borders running through the present-day territory of Slovenia is 665.5 km; the total length of all the measured occupation borders (including those outside the present-day territory of the Republic of Slovenia) is over 704 km. The Drava Banate, a Slovene territory that was a part of Yugoslavia until the occupation, measured only around 16,000 square kilometres. The geographical part of the team did the calculations and measurements by converting historical maps into modern cartographic measurements and the GPS system; the research team followed them in the field, searching for remains (they discovered, for instance,

two tripoints from that period, one of which was marked with a preserved boundary marker); the research team also conducted many interviews with people who have described the life along the border and who are quoted in the book or links have been provided to videos on YouTube. The borders ran from the marshy basins of the Mura and Drava rivers to the summit of Mount Triglav; from the Sotla and Kolpa rivers to Mount Peč above Rateče. The remains of borders, of defensive fortifications, of firing trenches, in some places even of land mines continue to act as open wounds in nature and as a reminder of the events from that time.

Despite the depiction in the monograph, which is based on comprehensive historical and theoretical literature on borders – on documents from foreign and domestic archives and on fieldwork – the so-called bottom-up history, no study, no matter how in-depth, can rationally explain what madness drove people to drag rocks, weighing tens of kilograms, to the summits of mountains, two thousand metres high, and to the rare passes that even trained mountaineers now have difficulty accessing, and to set up barbed-wire fences whose remains have been preserved to this day in the high mountain ranges underneath the snow and rocks. What kind of ideology can drive a nation to violently mark out an area that was to be its for millennia to come, only to be torn down in blood and flames a few years later?

Until the current events in the EU and the world, brought on by the pandemic and before that by the refugee wave, young generations found the period of World War II very remote and hard to understand, as they had grown up with open borders and in a time of peace. The current crisis, the threatened freedom of movement and the restricted human rights might make these young generations realise that nothing should be taken for granted and that we must always fight for freedom and democracy. At Slovenia's southern border with Croatia, the so-called Schengen border, events from World War II are happening all over again in a very illustrative fashion. Due to the unresolved border issue, the above-mentioned border continues to divide estates, villages, even houses same as it had during World War II. It is enclosed by barbed wire, even more than during World War II, whereas border crossings have been made just as difficult or even harder.

The monograph shows how life two generations ago was ruthlessly controlled by the decisions of the major players. It shows how the great-grandmothers and great-grandfathers, or the grandmothers and grandfathers of the current young generations were forced in a dehumanised time of war to live – provided they had not been deported – along the newly formed or newly fortified borders demarcated by the occupying forces. And how they survived by secretly crossing the borders; by cultivating their fields on the other side of the border; by smuggling; by searching for a *modus vivendi* with the occupying forces and their collaborators on the one hand and, on the other hand, with the Partisan resistance groups, who eventually tore down the borders and liberated Slovenia.

Life along the occupation borders resulted in hundreds of tragic and comic stories of seemingly small but also very vile and incredibly courageous acts committed by people.

Based on the research of occupation borders, the monograph shows the scope of the ethnocidal and genocidal actions of the occupying forces. The altered demographic and national structure in the territory of Slovenia and other actions of the occupying forces become especially clear through a comprehensive discussion of occupation borders. Slovenes were not shown on the map of the new Nazi Europe, in which the German Reich extended from the North Cape in Norway to the Greek islands, from Moscow to the Channel Islands.

On account of the complexity of the events, of the collaboration, post-war killings and other forms of reprisals, the discussion of World War II in Slovenia has a powerful – in politics and the public also a predominant – ideological charge. The monograph *Razkosana Slovenija* [Dismembered Slovenia] – and the entire research of occupation borders – provides an authentic view of the scope of the ethnocidal and genocidal actions of the occupying forces. Although it does not specifically deal with the resistance, the discussion of occupation borders and of life along these borders makes it perfectly clear how much tremendous effort it took for Slovenes to organise the resistance, to become a part of the Yugoslav resistance movement and of the Anti-Fascist Coalition, thus surviving as a nation and sowing the seeds of their own state already during the war through the Partisan movement.

Kazalo osebnih imen

A

Adlešič, Katica 104
 Aimone Savojski 97
 Ajlec, Kornelija 5, 7, 54, 77, 126–127
 Albert, Mathias 16
 Aleksander I. Karadorđević 115
 Alfieri, Dino 71
 Anderson, Benedict 21
 Anderson, James 16
 Arad, Yitzhak 46
 Asquith, Herbert Henry 33
 Avramovski, Živko 49

B

Bakić, Dragan 51
 Balkovec, Bojan 7, 78, 80, 132
 Berkovič, Marko 7
 Biber, Dušan 61–62
 Bitenc, Tine 77
 Boban, Ljubo 33
 Bogdanovič, Gabre 104
 Bonaparte, Napoleon 23, 25–26
 Breg Valjavec, Mateja 6
 Brejc, Janko 32–33
 Briand, Aristide 42
 Bufon, Milan 22
 Bull, Hedley 22

C

Carstanjen, Helmut 108, 110
 Case, Holly 49
 Cattaruzza, Marina 28, 45
 Churchill, Winston 47
 Ciano, Galeazzo 71, 97, 108–109
 Ciglič, Rok 6, 66, 76, 125
 Clemencau, George 18
 Cornelius, Deborah 50
 Crampton, Ben 46
 Crampton, Richard 46
 Cvijić, Jovan 31

Č

Čulinović, Ferdo 5, 53, 69, 92, 97

D

Dalby, Simon 21
 D'Annunzio, Gabriele 45
 Davies, Norman 43
 De Groot, Michael 46–47
 Deletant, Dennis 50
 Dimitrov, Vesselin 46
 Dujak 138 glej Doujak, Hermann

E

Eckhardt, Tibor 115

F

Ferenc, Tone 5, 53, 62, 67, 69, 71–72, 78,
87, 89–90, 107–108,
Ferk, Mateja 6
Fink, Carole 44
Flajšman, Božidar Jožef 7, 125–127, 153
Flint, Colin 16, 21
Fried 141
Füzesi, Julianna Christa Elisabeth 42

G

Gaber, Rudi 111
Gabrič, Aleš 7
Gašperič, Primož 6, 66
Gayl 138
George, Lloyd 18
Gerhard, Werner glej Carstanjen,
Helmut
Geršič, Matjaž 6
Giddens, Anthony 17
Godeša, Bojan 7, 56
Goleš, Janko 98, 104
Gombac, Jože 111
Gooch, John 51–52
Göring, Hermann 53
Grah, Alojz 111, 113
Gramc, Ljudmila 67
Graziani, Rodolfo 51
Grazioli, Emilio 74, 89
Grey, Edward 33
Gross, Mirjana 33

H

Halder, Franz 53
Hale, O.J. 68
Heffernan, Michael 16
Hennig 138
Heusinger, Adolf 53
Hierzegger, Helmut 138

Himmler, Heinrich 67
Hinden, John 46
Hitler, Adolf 44, 50–53, 55, 61, 69, 71–
72, 74, 81, 87, 89, 92, 107–108
Hobsbawm, Eric 21
Hočevar, Ana 67
Hoensch, Jörg K. 43
Hofer, Franz 89
Horty, Miklós 107, 118
House, Edward 32
Hradetzky, Franz 138
Hribar, Valentin 67
Hrvatín, Mauro 6
Hudelja, Niko 137

I

Ivanušič, Stanko 118–119

J

Jackson, Robert H. 42
Jaklin 138
Jelenič, Marija 103
Jesenko, Marija 67
Jodl, Alfred 53
Jonjić, Tomislav 115
Jovanović Stojimirović, Milan 56
Juhász, Gyula 111

K

Karel Veliki 23, 26
Kasche, Siegfried 92
Kaučič, Domen 7
Keipert, Maria 68
Kellogg, Frank K. 42
Kerec, Darja 7, 126–127
Kernbach 146
Kitchen, Martin 52
Kladnik, Drago 6
Klepec, Jožef 98

Knez, Lea 7
 Knippenberg, Hans 22
 Koch 143, 147
 Koležnik, Marija 104
 Komac, Jernej 7
 Konovšek, Tjaša 7
 Körbitz, Adolf 92
 Kordež, Marija 104
 Korošec, Anton 31, 56–57
 Košak, Teodor 116
 Kovács, Attila 7, 111
 Kovač, Patrik 111, 115
 Kovič, Eva 132
 Kovič, Josip 132
 Koyano, Akira 15
 Krek, Janez E. 56–59
 Krek, Miha 57
 Krizman, Bogdan 33
 Kröger 137, 144
 Kugy, Julius 81
 Kulovec, Fran 56–57, 59, 117–118
 Kušljan, Stanko 105

L

Lane, Thomas 46
 Lange, Friederich 62
 Liptai, Erwin 111
 Lipušček, Uroš 18, 33
 Ljotić, Dimitrije 56
 Lorković, Mladen 92
 Luhn 139

M

Macmillan, Margaret 18,
 Maček, Vladko 51, 57, 117
 Madjar, Tadej 7
 Maier-Kaibitsch, Alois 84, 137
 Maister, Rudolf 36
 Major, Mark Imre 19

Marić, August 92
 Markusse, Jan 22
 Mazower, Mark 44–45
 Meier-Kaibitsch, Alois 138–139
 Mihanović, Antun 92
 Mikša, Branko 96
 Mikša, Peter 7, 54, 77, 80, 125–127
 Mikuž, Metod 75
 Milec, Ivan 57
 Miller, Marshall Lee 50
 Millerand, Alexandre 31
 Milošević, Slobodan 74, 115
 Mirković, Borivoj 52
 Mithander, Conny 43
 Mojtahed-Zadej, Pirouz 15
 Molotov, Venčeslav 43
 Moškon, Slavica 76, 153
 Murphy, Sean D. 16
 Mussolini, Benito 45, 50–53, 59, 61, 69,
 71–72, 85, 89

N

Nartnik, Maruša 7
 Natlačen, Marko 56, 59–60
 Nedić, Milan 69, 107
 Nimpfer, Konrad 84, 147

O

Oblak, Peter 36
 O'Connor, Kevin 43
 O'Dowd, Liam 30
 Opitz 139
 Orlando, Vittorio Emanuele 18
 Orlow, Dietrich 49

P

Paasi, Anssi 17, 21
 Pašić, Nikola 32
 Pavel Karadorđević 52, 57

Pavelič, Ante 51, 59, 69, 74, 89, 94–95,
97–98, 103, 109, 115–116

Pétain, Philippe 56

Peter II. Karađorđević 52

Petranović, Branko 69, 71

Petrišič, Ivan 125

Popescu, Gabriel 16–17, 21, 30

Puschmann 72

R

Rahten, Andrej 33

Rainer, Friedrich 63, 87, 89

Repe, Božo 5–6, 52–54, 56, 61, 63, 66–
67, 80, 84, 96, 98, 103, 105, 113, 117,
119, 125–127, 133

Ritter Vitezović, Pavel 63

Roosevelt, Franklin D. 47

Rösener, Erwin 81, 137, 139, 141

Rožman, Gregorij 59

Ruggie, John Gerard 16

Rupar, Lojze 67

Rupnik, Leon 36, 54, 89

S

Sahlins, Peter 16

Sandreli, Mario 112

Sauer 138

Sazonov, Sergej 33

Schmidt 146

Schwalb 141

Schwegel, Ivan 33

Seton-Watson, Hugh 33

Seton-Watson, Robert William 33

Sierpowski, Stanislav 21

Simović, Dušan 52, 57

Siter, Daniel 7

Skalka, Gustav 138

Sluga, Glenda 45

Smiljanič, Ivan 7

Stanley, Venetia 33

Stimson, Henry L. 42

Stipanič, Anton 74

Stojadinović, Milan 51

Stojković, Momir 51

Sztójay, Döme 109

Š

Šepić, Dragovan 33

Šlabnik, Matevž 7

Štangelj, Blaž 7, 105

Štih, Anton 67

Štih, Lojze 125

Štingl, Franjo 112

Štingl, Silvester 111–112

Šubašić, Ivan 117–118

T

Tahija, Frančiška 104

Taylor, Peter 16, 21–22

Teleki, Pal 107

Terzić, Velimir 54

Tičar, Jure 6

Tomislav II. glej Aimone Savojski

Toscano, Mario 50

Tratar, Ivana 67

Troha, Nevenka 102

Troy, Maria Holmgren 43

V

Van Creveld, Martin 50–51, 53, 69

Vehar, Maja 7

Verginella, Marta 45

Vidič, Jože 112

Vodušek Starič, Jerca 98

Vol(c)kenborn, Fritz 138

Volk Bahun, Manca 6

von Brauchitsch, Walther 53

von Kamphoeven, Kurt 67, 74, 92

- von Kamphövener, Louis 68
 von Keite, Wilhelm 53, 69
 von Ribbentrop, Joachim 43, 53, 68, 71,
 108–109, 118
 von Rintelen, Enno 53
 von Weizsäcker, Ernst 71

W

- Webb, Mike 33
 Wedekind, Michael 108
 Whittaker, C. R. 15
 Williams, John 22
 Wilson, Woodrow 18, 32–33, 42
 Woermann, Ernst 111

Z

- Zacher, Mark W. 42
 Zajc, Marko 66
 Zalokar, Milena 77
 Zepuhar, Franc 104
 Zorn, Matija 6, 54, 66, 77, 80–81, 125
 Zupan, Vitomil 103
 Zupanc, Andrej 102

Ž

- Žnidaršič, Ivica 67
 Župančič, Jože 73

